

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анатолій Овчаров

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ТЕХНОЛОГІЇ:
ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ
ПІДХІД**

Кіровоград - 2013

УДК 316.4.063:159.923.2
ББК 88.52
О 351

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол №12/12 від 18 грудня 2012 р.

Рецензенти:

*О. А. Донченко, доктор соціологічних наук, професор;
О. А. Ліщинська, доктор психологічних наук*

Овчаров Анатолій.

- О 351 **Соціально-психологічні технології: особистісно зорієнтований підхід** : [монографія] / А. О. Овчаров ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 138 с.

ISBN

В монографії досліджується особистісно зорієнтований підхід у розробці соціально-психологічних технологій та використанні їх у соціальній практиці. Перспективність технологізації зазначеного підходу вбачається у контексті неоянганської парадигми, яка пов'язує особливості структурно-функціональної моделі психіки особистості із соціальною установкою останньої на конкретну сферу діяльності. Відтак розглядається взаємозалежність тих чи інших типів особистості та притаманних їм стилю мислення, форми поведінки, соціальної ролі, профілю навчання й професійної спрямованості.

Монографія може бути рекомендована як основа розробки спецкурсів та посібників із психодіагностики особистості, профілізації навчання, профорієнтації та профселекції, управлінського консультування, підвищення ефективності персоналу. Вона знайде читача також поміж соціальних психологів, педагогів, викладачів психології особистості та психології управління, студентів, менеджерів, консультантів та всіх, хто цікавиться проблемами людської особистості.

ISBN

ББК 88.52

© Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, 2013
© Овчаров А. О., 2013

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Особистісно зорієнтований підхід як основа соціально-психологічних технологій.....	9
1.1. Проблема вибору оптимальної теорії особистості: порівняльний аналіз.....	9
1.2. Підходи у дослідженні особистості: системний, структурний, функціональний, ситуативний	14
1.3. Технологізація особистісно зорієнтованих підходів	21
1.4. Психодіагностика особистості: комплексний підхід	25
Розділ 2. Технологічний потенціал типологічних методів.....	29
2.1. Типологічні методи у психології особистості.....	29
2.2. Стилi мислення та їхній вплив на поведінку особистості.....	39
2.3. Психологічні форми поведінки особистості.....	47
2.4. Соціально-психологічні чинники формування соціокультурного типу особистості	54
Розділ 3. Модель особистості в неоюнганській парадигмі як основа розробки особистісно зорієнтованих технологій	61
3.1. Структурно-функціональна модель особистості	61
3.2. Особистість як вибіркова інформаційна система.....	71
3.3. Варіативність типів особистості та перспективи психодіагностики	80
3.4. Зв'язок психологічних функцій із соціальними установками особистості.....	87

Розділ 4. Досвід використання особистісно зорієнтованих технологій у соціальній практиці	93
4.1. Особистісно зорієнтовані технології в освітній сфері.....	93
4.2. Особистісно зорієнтовані технології в менеджменті.....	110
Висновки	133
<i>Література</i>	134

ВСТУП

Особистісно зорієнтований підхід виник на базі відповідних теорій В. Джеймса, З. Фрейда, В. Райха, О. Ранка, К. Г. Юнга, К. Роджерса, А. Маслоу, Ф. Перлза та інших авторів. Більшість сучасних дослідників пов'язують зазначений підхід переважно зі сферами виховання та освіти, хоча рівною мірою він може бути з успіхом застосований в науці, виробництві, сервісі, спорті, політиці, культурі та інших суспільних сегментах. Це також стосується використання соціально-психологічних технологій, побудованих на засадах особистісно зорієнтованого підходу, оскільки особистість може виступати в ролі як суб'єкта, так і об'єкта таких технологій.

Ми розглядаємо особистісно зорієнтований підхід як комплекс методів, способів і технологій, націлених на виявлення особистісного потенціалу як сукупності психофізичних і соціально-психологічних якостей з метою їх максимальної реалізації в соціумі.

Особистісно зорієнтований підхід дає можливість ефективно впливати на когнітивну, емоційну і поведінкову компоненти особистості, передбачаючи створення умов для повноцінного прояву і відповідного розвитку особистісних якостей.

З огляду на те, що особистість – це складноорганізована система, є сенс визначити особистісно зорієнтований підхід як багатоаспектне утворення, складовими елементами якого можуть бути різноманітні підходи, зокрема використані у цій роботі, – системний, структурний, функціональний, ситуативний і типологічний.

Соціально-психологічні технології, розроблені на засадах особистісно зорієнтованого підходу, являють собою сукупність методів і прийомів, спрямованих на формування діяльнісно-практичної сфери особистості та реалізацію її природного потенціалу й соціального досвіду.

Розробку та апробацію особистісно зорієнтованих підходів і технологій в освітній сфері, зокрема типологічного підходу, розпочато автором два десятиліття тому і завершено в межах планової теми “Психотехнологічні складові формування в громадській думці позитивного образу освітніх та суспільних інновацій”, яку розробляла лабораторія соціально-психологічних технологій Інституту соціальної та політичної психології НАПН України впродовж 2008–2012 років. Об’єктом дослідження виступали учні загальноосвітніх шкіл (початкові, середні та старші класи), вихованці дитячо-юнацького центру, слухачі інститутів підвищення кваліфікації, вчителі шкіл та викладачі вищих навчальних закладів, слухачі курсів і шкіл бізнесу та менеджменту, студенти вищих навчальних закладів (Академія муніципального управління, Міжрегіональна академія управління персоналом, Академія праці та соціальних відносин, Київський університет імені Бориса Грінченка).

Другим напрямом розробки та впровадження авторських особистісно зорієнтованих підходів і технологій є сфера управління (менеджменту). У ході дослідження ми, зокрема, надавали послуги різним організаційним структурам державного та приватного секторів, а також неурядовим (громадським) організаціям: промисловим, торговельним, науково-виробничим, сервісним, фінансовим, інформаційним (ЗМІ), консалтинговим тощо – як в Україні (ЗАО “Мальва”, ЗАО “Укрприборсервіс”, АКБ “Київщина”, ДАЗТ “Укрзалізниця”, Видавничий дім “Світ реклами”, Київський обласний центр зайнятості – м. Київ; санаторій “Південний” – м. Ялта; Трипільська ТЕС; ОЦ Одеської залізниці – м. Одеса), так і за її межами, зокрема в Російській Федерації (Орсько-Халіловський металургічний комбінат; Орський механічний

завод; “Лада-банк”; “Крестьянский банк”; “Запсибтрансбанк” – м. Новосибірськ).

Теоретико-методологічним підґрунтям для розробки особистісно зорієнтованих підходів і технологій слугували теорія особистості К. Г. Юнга та типологія особистості Юнга – Майєрс – Аугустінавічюте. Розвитком їхніх положень стали авторська концепція варіативності психологічного типу і відносин, побудована на основі диференціації психологічних функцій, процесів енергоінформаційного обміну в структурі особистості та обміну з навколишнім середовищем, а також теорії акцентів типу й інформаційної вибірковості як наслідку виникнення ефекту психологічного резонансу.

Апробація особистісно зорієнтованих підходів і розроблених на їхній основі технологій в освітній сфері та менеджменті проводилися на території України (міста Київ, Фастів, Біла Церква, Кіровоград, Одеса, селище Борова Київської області) та Російської Федерації (міста Москва, Новосибірськ, Орськ, Краснодар, станція Федорівська Краснодарського краю тощо).

В якості методологічного інструментарію використовувалися розроблені особисто автором та у співавторстві з В. Мегедь типологічні методики психодіагностики з урахуванням варіативності типів; методики профорієнтації та консультування учнів, студентів та педагогів; комплексні кадрові методики для психодіагностики ділових якостей і соціальних ролей працівників різних сфер суспільної діяльності; вербальні та проєктивні тести для виявлення різних якостей характеру; характерологічні описи та рекомендації для батьків і педагогів щодо спілкування та особистісних підходів у роботі з дітьми різних вікових категорій і студентами середніх та вищих навчальних закладів.

Соціально-психологічні технології розроблялися на основі зібраного масиву даних (близько 2 тис. учнів загально-освітніх шкіл, 750 студентів вишів, близько 900 слухачів бізнес-шкіл та курсів менеджменту) та роботи з понад 1500 клієнтами організацій державного та приватного секторів, яким надавалися консультації з добору та ротачії кадрів, формування робочих груп, гармонізації відносин, аналізу діяльності та рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування організаційної структури.

Розділ 1

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

1.1. ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ОПТИМАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Основними складовими повної наукової теорії є структура предмета дослідження, її функціонування, класифікація різновидів предмета дослідження, його генезис і розвиток.

Виходячи із цієї передумови сформулюємо основні методологічні принципи, якими й керуватимемося надалі: *структурність; функціональність; типологічність; динамічність процесів.*

Досліджуючи технологізацію особистісно зорієнтованих підходів, ми не можемо не враховувати структурні особливості психології особистості як головного чинника технологічних процесів. Особистість у цих процесах виконує роль соціальної системи, яка охоплює різні соціальні підсистеми – статеві, вікові, професійні, етнічні, політичні, економічні, релігійні тощо, які водночас є складовими суспільства (людства) як надсистеми.

Структура будь-якого об'єкта – особистості чи технології – характеризується статичними та відносно незмінними особливостями складових, які формують об'єкт як цілісність. Діяльність особистості або технологічний процес є зміною стану об'єкта у просторі та часі, тобто його функціонуванням. Тому є сенс говорити про функції технологічного процесу і психологічні функції як елементи особистості, які можуть слугувати складовими класифікації (типології).

Типологія є різновидом системного вирішення проблеми впорядкованості (групування) певних сталих характеристик об'єкта – статичних чи динамічних (структурно-функціональних), що відкриває шлях до подальшої формалізації та автоматизації обробки даних про об'єкт, а відповідно – до технологізації діяльності особистості в соціумі.

Оскільки особистість постійно перебуває у процесах – формування, розвитку, відносин, предметної діяльності тощо, – вона є динамічною системою, що постійно змінюється та змінює навколишнє середовище. Динаміка особистості безпосередньо пов'язана із психічною енергією як джерелом особистісної активності – фізичної, емоційної, інтелектуальної, соціальної.

Структурні, функціональні та енергетичні характеристики особистості утворюють цілісну систему, що характеризується, з одного боку, унікальними неповторними якостями, а з іншого – певними типовими особливостями, які дозволяють уводити особистість до різних типологій (класифікацій).

У психології під особистістю розуміється певне ядро, інтеграційний елемент, що пов'язує воедино різні психічні процеси індивіда і надає його поведінці необхідної послідовності та стійкості. Залежно від того, у чому саме вбачається такий елемент, теорії особистості поділяють на психобіологічні (В. Шелдон), біосоціальні (Ф. Оллпорт, К. Роджерс), психосоціальні (А. Адлер, К. Горні та інші неофройдисти), психостатичні (“факторні” – Р. Кеттелл, Д. Айзенк), психодинамічні (З. Фройд, К. Г. Юнг).

Більшість авторів, описуючи і класифікуючи існуючі теорії особистості, використовували схожі критерії систематизації цих теорій. Зокрема, Л. Х'елл і Д. Зіглер пропонують таку класифікацію [49]:

1. *Психодинамічний напрям*: З. Фройд, А. Адлер, К. Г. Юнг.
2. *Его-психологія і пов'язані з нею напрями*: Е. Еріксон, Е. Фромм, К. Горні.
3. *Диспозиційний напрям*: Г. Оллпорт, Р. Кеттелл, Г. Айзенк.
4. *Напрямок оперантного навчання*: Б. Скіннер.
5. *Соціально-когнітивний напрям*: А. Бандура, Д. Роттер.
6. *Когнітивний напрям*: Дж. Келлі.
7. *Гуманістичний напрям*: А. Маслоу.
8. *Феноменологічний напрям*: К. Роджерс.

Дослідження особистісного чинника потребує достатнього рівня знань про особистість як об'єкт. Для оптимізації масиву необхідних знань слід обрати належний метод визначення якостей (характеристик) об'єкта дослідження. Враховуючи комплексний характер людської особистості, завжди існує ризик отримати зредуковану, тобто спрощену, інформацію. При цьому поза межами бази даних часто опиняється й потрібна інформація, і це значною мірою ускладнює подальший процес розробки і впровадження соціально-психологічних технологій, призначених для роботи з особистістю.

Особистість є складним феноменом, про що свідчить наявність величезної кількості визначень цього поняття і майже півсотні теорій особистості [43; 49]. Основними атрибутами особистості вважаються її риси, якості, властивості та форми поведінки. Коли йдеться про форми поведінки, вони визначаються взаємодією внутрішніх, суб'єктивно-психологічних властивостей особистості та зовнішніх чинників – соціального оточення та особливостей ситуацій, у яких перебуває особистість. Такий підхід знайшов відображення в інтеракціоністських теоріях. На відміну від них психодинамічні теорії пояснюють поведінку особистості її психологічними характеристиками, а соціодинамічні теорії основною детермінантою поведінки вважають зовнішні ситуації. Основу динамічних теорій становить принцип зміни і розвитку особистості, а структурні теорії описують особистість з огляду співвідношення її внутрішніх психологічних властивостей.

Психодинамічні та інтеракціоністські теорії особистості розвивалися переважно в річищі гуманістичної психології. Представниками її були американські психологи Г. Оллпорт, В. Мішел, К. Роджерс, А. Маслоу та ін. Зокрема, Г. Оллпорт на початку ХХ ст. заклав основи теорії особистості, відомої під назвою “теорії рис”, а процедуру експериментального вивчення факторів, або рис особистості, розробив Р. Кеттелл: 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла (16-ФОО) використовується для визначення 16-ти факторів особистості, які характеризують її структуру.

Згідно з визначенням Г. Оллпорта, особистість – це індивідуально своєрідна сукупність її рис як психофізіологічних систем, котрі формуються прижиттєво і визначають своєрідні для тієї чи іншої людини способи мислення та поведінки. Вчений вважав осо-

бистість відкритою системою, розвиток якої відбувається у взаємодії з іншими людьми, і цей розвиток є формою існування особистості [31].

В. Мішел розробив концепцію, згідно з якою особистісними факторами, що разом із ситуацією визначають поведінку людини, є:

- здатність самостійно діяти незалежно від ситуації;
- когнітивні стратегії – способи сприйняття і оцінювання ситуації, вибору форм поведінки в ній;
- очікування – оцінювання можливих наслідків тих чи інших учинків у певній ситуації;
- цінності – те, що має для людини значення і сенс;
- плани поведінки та способи її суб'єктивної регуляції [58].

К. Роджерс виходив із того, що кожна людина налаштована на самовдосконалення і має для цього відповідні здібності. Вона сама визначає цілі та цінності життя, накреслює перспективи власного розвитку, на основі сформованої Я-концепції дає оцінку власній поведінці та оцінює та сприймає інших людей [44].

А. Маслоу головною характеристикою особистості вважав прагнення до самоактуалізації, самовираження, самовдосконалення. Для таких індивідів характерні активне долучення до діяльності, відданість справі, орієнтація на найвищі соціальні цінності. Самоактуалізація передбачає оперття на власні сили, наявність самостійної та незалежної власної думки щодо основних життєвих проблем. Вона являє собою процес постійного розвитку і практичної реалізації можливостей особистості, передусім у сфері трудової діяльності [25].

Особистість розглядається як інтегральна цілісність біогенних, соціогенних та психогенних елементів. Водночас вона є індивідуальною сукупністю рис, які зумовлюють стиль її мислення, переживань, поведінки тощо.

В основі особистості лежить її структура – зв'язок і взаємодія порівняно стійких компонентів (сторін), які відображають біологічні, психологічні та соціальні аспекти її функціонування. Формування особистості здійснюється як розгортання цілісної органічної системи, в якій кожна сторона передбачає іншу й зумовлюється цілісною системою. У результаті формується особливий тип системних відношень усередині цілісної психологічної структури особистості. Однак структура особистості набуває гармонії не на основі

пропорційного розвитку всіх її сторін, а в результаті максимального розвитку здібностей, які визначають домінуючу соціальну спрямованість людини на певний вид діяльності [5].

Сутнісною характеристикою особистості є її комунікативна природа. Потреба у спілкуванні виступає як певне психологічне утворення, як явище внутрішнього суб'єктивного світу особистості. Входячи в систему потреб, воно стає внутрішнім фактором активності й розвитку людини. Потреба у спілкуванні і характер спілкування накладають відбиток на формування цілісних структур психологічної організації особистості, її ціннісних орієнтацій і форм діяльності.

Незважаючи на всю уявну безмежність своїх можливостей, людина є певним чином “сконструйованою” системою обміну із зовнішнім середовищем: приймання, переробка і продукування інформації здійснюються нею не довільно, а за певними законами її власних психічних процесів. І ці закони не однакові в різних людей. Це підтверджується вже на буденному рівні, у щоденному досвіді спілкування: люди по-своєму реагують на одну й ту саму ситуацію, бо вони по-різному її сприймають і відповідно розуміють.

Як відомо, людина сприймає світ за допомогою органів чуття: зору, слуху, кінестезії (тілесного відчуття, напруження м'язів, дотику), нюху, смаку. Але не кожним каналом зв'язку ми можемо користуватись однаково успішно. У людей різною мірою розвинені репрезентативні системи, причому ця відмінність буває виражена доволі різко. А оскільки це так, то й модель світу, яку вибудовує для себе людина, неминуче відрізнятиметься від уявлень інших людей, налаштованих на інші “канали зв'язку”. Більше того, один і той самий реальний факт, свідками якого були дві різні людини, може бути сприйнятий ними настільки по-різному, що у стороннього спостерігача виникає враження, ніби йдеться про абсолютно різні події.

Переважаюча якоїсь репрезентативної системи – лише один із численних механізмів, що визначають роботу нашої свідомості. Є, проте, група обмежень, що мають не випадкову, а фундаментальну причину. Більшість особливостей характеру людини мають одну загальну властивість: вони фундаментальні та постійні. Їх не можна довільно поміняти на інші. Їх неможливо подолати. Їх марно “тренувати”. Людина народжується з ними і з ними вмирає. І, що вкрай

важливо, ці особливості тією чи іншою мірою є спільними для певної (численної) кількості людей мова йде про *типові якості*.

Особливо важливо підкреслити, що вчинками людей керує щось набагато глибше, ніж виховання, звичка або фізіологія. Людина реагує на події якоюсь певною частиною своєї свідомості, скажімо емоціями; але водночас інша її сторона, скажімо інтелект, залишається майже байдужою (або якщо вже вмикається, то діє по-особливому, не так, як вона діяла б у людей іншого типу). Виходячи з цього людина по-різному усвідомлює реальність і по-різному діє.

1.2. ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ОСОБИСТОСТІ: СИСТЕМНИЙ, СТРУКТУРНИЙ, ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ, СИТУАТИВНИЙ

Термін *“системний підхід”* охоплює групу методів, за допомогою яких реальний об’єкт описується як сукупність компонентів, що взаємодіють між собою.

Загальними завданнями системних досліджень є аналіз і синтез систем. У процесі аналізу система виділяється із середовища, визначаються її склад, структура, функції, інтегральні характеристики, а також системоформувальні чинники і взаємозв’язки із середовищем. У процесі синтезу створюється модель реальної системи, підвищується рівень абстрактності опису системи, визначаються повнота її складу і структур, бази опису, закономірності динаміки та поведінки. Системний підхід застосовується до множинності об’єктів, до окремих об’єктів та їхніх компонентів, а також до властивостей або інтегральних характеристик об’єктів.

Межі системного підходу:

- системний підхід – не самоціль, його функцією є отримання чітких теоретичних та експериментальних висновків;
- системний підхід застосовується тільки до тих об’єктів, які мають високий ступінь функціональної диференціації.

За системного підходу вивчаються відносини не тільки між частинами об’єкта, а й між частинами і цілим. Декомпозиція цілого

на частини виступає єдиною можливою. Так, наприклад, прийнято говорити, що “ціле – це те, від чого не можна щось відняти і до чого нічого не можна додати”. Системний підхід розглядає склад і структуру об’єкта не тільки у статиці, а й у динаміці, тобто він пропонує вивчення особливостей функціонування та еволюції систем.

Задля об’єктивності аналізу особистості необхідно виокремити її основні системні властивості, що дасть змогу виявити особливості її мислення та поведінки. Отже, можемо зробити такі висновки:

1. Особистість – це *біопсихосоціальна система*. Її утворюють компоненти, що належать до: а) біологічно зумовленої підструктури (інстинкти, рефлексії, темперамент, тип нервової системи, конституція тіла, стать, вік); б) психологічної підструктури (мислення, відчуття, емоції, інтуїція, воля, пам’ять) та в) соціально зумовленої підструктури (знання, уміння, досвід, інтереси, цінності, світогляд).

2. Особистість – це *енергоінформаційна система*. Її характерною ознакою є обмін енергією та інформацією як на внутрішньо особистісному рівні, так і з зовнішнім середовищем.

3. Особистість – це *відкрита система*. Ступінь відкритості–закритості особистості залежить від різних психофізичних і соціально-психологічних чинників: темпераменту (активного або пасивного), ступеня вираженості екстраверсії–інтроверсії, соціального статусу, професії, національності, культури тощо.

4. Особистість – це *цілеспрямована система*. Р. Акоф та Ф. Емері розглядають цілеспрямованість особистості як співвідношення ступеня впливу на неї середовища і ступеня впливу особистості на середовище [3]. Що сильніше особистість впливає на середовище, то вищий рівень її цілеспрямованості.

5. Особистість – це *вибіркова система*. Людська психіка здатна диференціювати інформацію щодо її обсягу, форми та змісту. Кожна людина свідомо і несвідомо сприймає або відсіює інформацію залежно від того, чи налаштований її приймальний інформаційний механізм на даний тип інформації, чи ні.

Системне дослідження передбачає певний вибір об’єкта і формулювання завдання з позицій системного підходу. Вибір конкретного об’єкта дослідження – справа нелегка, оскільки потребує виділення у складній організації людини підсистеми, якій прита-

манна відносна функціональна і структурна самостійність. Це є необхідною умовою системного опису об'єкта.

Структурний підхід пропонує вивчення складу підсистем і структур об'єкта. За такого підходу ще не йдеться про співвідношення підсистем (частин) і системи (цілого). Декомпозиція систем на підсистеми проводиться кількома способами. Динаміка структур, як правило, не розглядається.

Основною ознакою будь-якої теорії особистості є структурні концепції, котрі мають справу з відносно незмінними характеристиками, що їх люди демонструють за різних обставин і в різний час. Ці стабільні характеристики виконують роль основних будівельних блоків людської психіки.

Аби пояснити, що являє собою людська особистість, типологи запропонували своєрідну концептуальну “мозаїку”. Один із найпопулярніших прикладів структурної концепції – це *концепція рис особистості*. Риса розглядається як стійка характеристика або схильність людини поводитися певним чином у різноманітних ситуаціях. Серед найбільш поширених рис особистості – імпульсивність, чесність, чутливість, боязкість тощо. Г. Оллпорт, Р. Кеттелл і Г. Айзенк – три провідні авторитети в царині особистісних рис – вважали, що структуру особистості краще за все можна представити в термінах гіпотетичних якостей, що лежать в основі поведінки.

На іншому рівні аналізу структура особистості може бути описана за допомогою *концепції типу особистості*. Останній подається у вигляді сукупності різних рис, що створюють самостійну категорію з чітко окресленими межами. Порівняно з концепціями, що розглядають риси особистості, такі концепції приділяють увагу більш постійним і більш узагальненим поведінковим характеристикам. Оскільки люди наділені багатьма рисами, вираженими різною мірою, конкретних індивідів звичайно описують як таких, що належать до того або іншого типу особистості.

Теорії особистості розрізняють залежно від концепцій, використовуваних для опису структури особистості. Деякі теоретики розробляють надзвичайно складні й ретельно деталізовані побудови, численні складники яких пов'язані одна з одною безліччю зв'язків. Так, фрейдівський (“Я і Воно”, 1990) поділ психіки особистості на три рівні – Я, Над-Я і Воно – відображає надзвичайно складний опис структури психіки та її організації.

Інші теоретики пропонують значно простіше організовані системи з обмеженим набором складників і незначною кількістю зв'язків між ними. Прикладом може слугувати *концепція особистісних конструктів*, висунута видатним теоретиком когнітивної психології Дж. Келлі для пояснення особливостей постійних ознак структури особистості [49].

Отже, будь-який підхід до особистості, якщо він претендує на об'єктивність, має так чи інакше розглядати питання: а що саме є стабільними, незмінними аспектами поведінки людини? Проблема структури і, що більш важливо, природа її організації та вплив на функціонування індивіда є ключовими компонентами усіх теорій особистості.

Особистість людини є складною динамічною функціональною системою, що передбачає, відповідно, *функціональний підхід* до неї. В її структурі К. К. Платонов виокремив чотири групи, або підструктури, властивостей, які перебувають у певній ієрархічній залежності і різняться особливостями та способами їх формування [40] та функціонування.

Нижчий рівень представлений біологічно зумовленими властивостями – темпераментом, задатками, властивостями нервових процесів, нормальними та патологічними властивостями психіки. Будучи даними від природи, вони слугують основою для розвитку здібностей і пізнавальних процесів, формування характеру і комунікативних особливостей.

Другу групу властивостей особистості утворюють психічні процеси як форми відображення і пізнання навколишнього світу. Вони не тільки біологічно зумовлені, а й розвиваються у процесі активної діяльності індивіда, набуваючи індивідуальних особливостей.

До третьої групи належать емоційні характеристики і так звані структурні одиниці особистості (потреби, мотиви, прагнення, установки, самооцінка тощо). Ця група властивостей особистості пов'язана з її соціальним досвідом і представлена знаннями, навичками, уміннями. Дана група розвивається на основі пізнавальних процесів шляхом навчання.

Четверту групу складають соціально зумовлені властивості (інтереси, ідеали, світогляд, ціннісні орієнтації, переконання тощо).

Ці елементи структури особистості формуються у процесі виховання.

Крім того, вирізняють такі сфери особистості, як потенційну і актуальну (таку, що реалізується у процесі діяльності), а також такі її властивості, як базові й запрограмовані, психодинамічні та особистісні. Між цими рівнями властивостей існує рівень психологічної організації особистості, тобто психологічний механізм формування, функціонування і розвитку особистісних якостей індивіда. У процесі вирішення важливих соціально детермінованих завдань – пізнавальних, ціннісно значущих, морально-етичних, комунікативних – відбувається постійний розвиток особистості як системи взаємопов'язаних функцій.

На розробку і впровадження особистісно зорієнтованих технологій впливає ситуативний чинник, пов'язаний із взаємодією особистості та середовища, в якому ця особистість формується та функціонує. Отож цілком очевидно, що неможливо зрозуміти соціально-психологічну феноменологію і коректно її описати, не використовуючи категорію “ситуація”, оскільки між людьми, групами і зовнішніми умовами їхньої життєдіяльності існує нерозривний зв'язок [9].

Ситуація може бути визначена на різних рівнях. Так, Д. Магнуссон запропонував п'ять рівнів визначення ситуації [20]:

- 1) стимули – окремі об'єкти або дії;
- 2) епізоди – особливо значущі події, що мають причину і наслідок;
- 3) ситуації – фізичні, тимчасові та психологічні параметри, визначені зовнішніми умовами;
- 4) оточення – узагальнювальне поняття, що характеризує типи ситуацій;
- 5) середовище – сукупність фізичних і соціальних змінних зовнішнього світу.

Середовище є комплексом умов, зовнішніх сил та стимулів, що впливають на індивіда і групу. Тому змінні середовища слід піддавати аналізу тією самою мірою, що й особові або групові змінні.

Коли йдеться про визначення ситуації, то наголошується на її зовнішньому характері. Зазвичай вона розглядається як сукупність елементів середовища або як фрагмент середовища. Згідно з таким

розумінням ситуація охоплює дійових осіб, здійснювану ними діяльність, її часові та просторові аспекти.

Існує й інше трактування поняття “ситуація” – не як сукупності елементів об’єктивної дійсності, а як результату активної взаємодії особистості й середовища. За такого підходу вирізняють об’єктивні та суб’єктивні ситуації – залежно від переважання впливу або зовнішніх обставин, або самої особистості. Загалом ситуація визначається як система суб’єктивних і об’єктивних елементів, що об’єднуються в діяльності суб’єкта.

До суб’єктивних елементів відносять міжособові відносини, соціально-психологічний клімат, групові норми, цінності, стереотипи. Зауважимо, що, по-перше, поняття ситуації не збігається з типом середовища – географічним, соціальним, макро- і мікросередовищем тощо. По-друге, середовище позасуб’єктне, а ситуація завжди суб’єктивна. Крім того, середовище характеризується стійкістю, тривалістю, стабільністю, а ситуація завжди короточасна.

Завдяки працям К. Левіна ми маємо цілком логічне пояснення поведінки індивіда: “поведінку визначає не ситуація, яка може бути описана “об’єктивно” або на узгоджену думку декількох спостерігачів, а ситуація, що дана суб’єктові в його переживанні, як вона існує для нього” [23]. Отож середовище впливає на індивідуальну і групову поведінку завжди опосередковано і в конкретних актуальних ситуаціях.

Тож *ситуативний підхід* полягає в моделюванні поведінки конкретної особистості в якійсь окремій ситуації. Технологія моделювання має враховувати два основні блоки чинників: характеристику ситуації та особистісні властивості індивіда.

Характеристика ситуації є набором змінних, кожна з яких детермінує поведінку особистості. До змінних можна віднести такі чинники:

Об’єктивні:

- 1) місце дії (житло, школа, вищий навчальний заклад, підприємство);
- 2) характер дії (робота, відпочинок, спілкування, дозвілля);
- 3) дистанція взаємодії (близька, далека, самотність);
- 4) тип діяльності (розумова, фізична);
- 5) характер діяльності (творчий, рутинний, практичний, теоретичний);

- 6) зміст діяльності (гра, навчання, праця);
- 7) об'єкт діяльності (люди, природа, техніка, документація тощо);
- 8) статус діяльності (управління, підпорядкування);
- 9) політична ситуація (в країні, регіоні, населеному пункті);
- 10) економічна ситуація (в країні, регіоні, населеному пункті);
- 11) індивідуальний рівень життя.

Особистісні:

- 1) демографічні характеристики: стать, вік;
- 2) тип особистості;
- 3) темпераментні особливості;
- 4) психологічна форма поведінки (домінантна, нормувальна, гармонізувальна, творча);
- 5) стиль мислення (аналітичний, синтетичний, ідеалістичний, реалістичний, прагматичний).

Моделювання ситуації має здійснюватися з урахуванням обох груп ситуативних чинників. Зокрема, відносно високий рівень ситуативного мислення демонструють, за К. Г. Юнгом, ірраціональні особистості, більш низький рівень – раціональні. Це пояснюється, зокрема, жорсткістю психологічних установок, які формує та чи інша особистість. Рівень ситуативного мислення залежить також від типу мислення – конвергентного (моноваріантного) чи дивергентного (поліваріантного).

Аналіз опису об'єктів найрізноманітнішої природи дає підстави стверджувати: основними характеристиками будь-якого об'єкта є його просторові, темпоральні, інформаційні та енергетичні особливості. Ці характеристики властиві субстратові об'єкта, який виконує функцію інтегратора потенційних характеристик [12]. Відтак можна ввести поняттєвий базис, що складається з чотирьох фундаментальних понять (простір, час, інформація, енергія).

Життєдіяльність особистості відбувається у двох континуумах: просторово-часовому та інформаційно-енергетичному. Тривимірний простір інтегрує в собі життєве середовище, яке охоплює природне середовище, штучне середовище, створене людиною, та соціальне середовище. Природне середовище – це *біосфера*, яка задовольняє фізіологічні потреби людини. Штучне середовище пов'язане з *техносферою*, яка служить задоволенню соціальних та

економічних потреб. Соціальне середовище формує *соціосферу*, призначення якої – задоволення комплексу суто людських потреб – матеріальних та духовних, зокрема потреби у спілкуванні.

Соціосфера як складна система також поділяється на такі підсистеми, як *психосфера* та *інфосфера*. Психосфера охоплює царину індивідуальної та колективної психології, що вивчаються відповідними науковими методами. Інфосфера є сукупністю інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, задіяних у процесі збирання, формування, поширення та використання інформації.

Кожна з названих сфер продукує та споживає відповідні види енергії. Людина є водночас генератором і споживачем більшої частини відомих нам форм енергії – механічної, хімічної, електричної, теплової, електромагнітної, світлової та психічної. Приймання, перероблення та видача інформації також пов'язані з енергетичними витратами. Звідси енергоінформаційна складова виступає одним з основних структурних елементів особистості.

1.3. ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИХ ПІДХОДІВ

Термін “технологія” виходячи з найбільш поширених у літературних джерелах тлумачень розуміють як мистецтво, майстерність, уміння, сукупність методів обробки інформації чи предметів, зміни стану речей та явищ. У книзі польського письменника С. Лема “Сума технології” обстоюється думка про те, що технології – це обумовлені станом знань і суспільною ефективністю способи досягнення цілей, поставлених суспільством. Таке визначення можна, на нашу думку, застосувати до соціально-психологічних технологій, які є різновидом соціальних технологій.

На відміну від методу навчання технологією може бути тільки те, що піддається точному опису та алгоритмізації. Для неї характерні:

- *системність* (системний спосіб мислення та організації діяльності);
- *репродуктивність* (вона може бути відтворена іншими фахівцями);

- *результативність* (адекватність результатів технологічного процесу визначеним цілям, що потребує постановки діагностичних цілей і розробки відповідних способів діагностики результатів).

Соціальна технологія – це технологія, в якій початковим і кінцевим результатом виступає людина, а основним параметром, який піддається зміні, є одна або кілька її рис.

Значення технологізації соціальної діяльності полягає передусім у тому, що вона надає людській діяльності більш раціонального характеру та відповідає суб'єктивному прагненню людини визначити той природний алгоритм, який би полегшив її діяльність і підвищив ефективність цієї діяльності.

Технологізація соціальних процесів передбачає:

- 1) поділ процесу на внутрішньо взаємопов'язані етапи, фази, операції;
- 2) поетапну координацію дій, направлених на досягнення бажаного результату;
- 3) однозначність виконання включених в технологію процедур і операцій.

Слід урахувати й те, що технологізація можлива за наявності відповідних умов: об'єкт має певний рівень складності, відомі елементи його структури, особливості їхньої будови і закономірності функціонування.

Основними характеристиками соціальних технологій є:

- *універсальність*, що уможливлює застосування соціальної технології щодо різних за чисельністю і специфікою об'єктів для вирішення окремих однорідних завдань;
- *конструктивність*, тобто націленість на вирішення конкретних проблем перевіреними й обґрунтованими способами;
- *результативність*: орієнтація на кінцевий результат, що підлягає перевірці;
- *оперативність*, тобто можливість реалізувати технологію в оптимальні терміни;
- *відносна простота*: тобто соціальна технологія повинна мати проміжні етапи, операції та бути доступною для фахівця певної кваліфікації;

- *надійність*, тобто наявність деякого запасу міцності, дублювального механізму;
- *гнучкість*, або здатність до адаптації в умовах, що змінюються;
- *економічність*, або економічна доцільність, оскільки технологія може бути ефективною, але неекономічною;
- *зручність* в експлуатації.

Названі характеристики певною мірою можуть бути критеріями ефективності розробленої технології.

Ефективність соціальної технології можна визначити як кінцевий соціальний результат, отриманий за умови якнайменших витрат і в оптимальні терміни. Проте проблема ефективності соціальних технологій поки що належить до числа нових і маловивчених.

Характерними рисами особистісно зорієнтованих технологій є: антропоцентричність; гуманістичність; психотерапевтична спрямованість.

Особистісно зорієнтовані технології, які використовуються соціальним психологом, виконують низку функцій: психодіагностичну, консультативну, навчальну, психологічної підтримки, психологічної профілактики, психологічного супроводу та ін.

Зважаючи на комплексний характер соціально-психологічних технологій, їх слід розглядати на двох рівнях: *індивідуально-психологічному; соціально-психологічному.*

Соціально-психологічні технології враховують також особливості та специфіку психологічних процесів, властивостей, явищ, відносин, можливості їх технологізації. Предметом технологізації є психологічні властивості та характеристики особистості – установки, характер, цінності, відносини.

Особистість може виступати щодо соціально-психологічних технологій як у ролі суб'єкта, так і в ролі об'єкта. *У першому випадку* особистість виконує такі ролі:

- продуцента технологій на різних етапах їх виробництва – від виникнення ідеї технології до її втілення у вигляді кінцевого продукту: психодіагностики, консультації, тренінгу, супроводу, навчання, кадрового добору, профілізації освіти, профорієнтації, адаптації, корекції, розвитку, впливу тощо;

- користувача технології: викладача, вихователя, психодіагноста, тренера, консультанта, менеджера, політика, соціального працівника і т. ін.

У другому випадку особистість може бути об'єктом технологій за такими критеріями:

- за характером сприймання – свідомим або несвідомим;
- за кількісним критерієм – індивідуальним, груповим або масовим;
- за віковим критерієм – діти, молодь, люди середнього віку, люди літнього віку, старі;
- за гендерною ознакою – чоловіки і жінки;
- за соціальними сферами – представники різних професій розумової та фізичної праці.

Слід зупинитися на феномені маніпулятивних соціально-психологічних технологій. Сучасне суспільство, в якому споживацькі цінності займають одне з провідних місць у ціннісній ієрархії, масовим порядком вдається до використання маніпулятивних технологій впливу на індивідуальну свідомість. Особливого успіху в цьому досягають представники таких сфер діяльності, як торгівля, політика, релігія, шоу-бізнес, дозволля і розваги.

Загалом соціально-психологічним технологіям, як і іншим видам технологій, притаманні такі властивості:

1) *системність*, пов'язана з такими аспектами, як цілісність, структура, зв'язки, елементи, відносини, підсистеми, типи, моделі та ін.;

2) *структурність*, що передбачає наявність складових елементів технології та зв'язків між ними. Структура технології безпосередньо пов'язана з її алгоритмом, тобто порядком, заданою послідовністю виконання окремих технологічних операцій;

3) *ефективність*, яка виявляється в отриманні кінцевого результату за якнайменших витрат в оптимальні строки.

Технології можна вважати ефективними, якщо вони:

а) відповідають очікуванням суспільства або його окремих сегментів;

б) виконані на високому професійному рівні;

в) за змістом і формою суголосні психології цільової аудиторії, на яку спрямовані;

г) якщо можуть бути засобом психологічного впливу.

Загалом сучасні соціально-психологічні технології мають як позитивні, так і негативні сторони. З-поміж *позитивних* виділимо такі:

- а) широкий спектр технологій за формою та змістом;
- б) використання досвіду як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців-технологів;
- в) наявність тенденції до зростання кількості та якості розроблених технологій.

До *негативних* сторін соціально-психологічних технологій можна віднести:

- а) переважання маніпулятивних технологій порівняно з конструктивними;
- б) кількісний дисбаланс у спектрі наявних технологій на користь сфери політики та їх дефіцит у сфері економіки, культури, освіти, екології тощо;
- в) недостатнє врахування технологіями фактору індивідуального або інтегрального психологічного типу цільової аудиторії, на яку вони спрямовані.

Відповідно в основі особистісно зорієнтованого підходу мають лежати ті самі критерії, що висуваються до сучасних технологій, котрі розробляються за допомогою такого підходу. Головна проблема полягає у виборі теорії або концепції особистісно зорієнтованого характеру, яка відповідала б названим вище критеріям, зокрема системності, структурності, функціональності, а також динамічності, оскільки технологічному процесу властива динаміка його складових елементів [35].

1.4. ПСИХОДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

Застосування особистісно зорієнтованих соціально-психологічних технологій у соціальній практиці неможливе без попередньої психологічної діагностики особистості як суб'єкта або об'єкта цих технологій [41].

Психологічну діагностику слід розглядати як етап вирішення проблеми, де засоби вирішення є психологічними (консультативна допомога, корекція особистості, психологічний тренінг, індивідуа-

льна і сімейна психотерапія, психологічні рекомендації і т. ін.). Як правило, соціальний психолог сам виступає і в ролі психодіагностів, і в ролі суб'єкта, що здійснює психологічну дію. Не менше значення має чинник замовника. Запит психологові може надходити від керівника, політика, педагога, батьків, а також будь-якого індивіда незалежно від його статусу, статі, віку, релігійної або етнічної належності. Крім того, сам психолог може поставити перед собою це завдання.

Між психодіагностикою та теорією особистості існує тісний внутрішній взаємозв'язок. Теорія особистості є основою психодіагностики у двох площинах. Знання про закономірності розвитку та структури особистості слугує відправним пунктом при конструюванні й застосуванні психодіагностичних методів, а також при інтерпретації психодіагностичної інформації. Діагнози і прогнози щодо індивідуальних властивостей особистості мають більш високий ступінь достовірності, якщо вони будуються на основі надійної теорії особистості.

Для отримання максимально змістовної об'єктивної інформації про особистість, що діагностується, необхідне виконання наступних умов:

- психологічний діагноз має бути комплексного, описового характеру, тобто виступати розгорнутою “характеристикою” особистості;
- психологічний діагноз має бути результатом системної діагностики, всебічного цілісного обстеження особистості
- психологічний діагноз має складатися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, а також умов середовища її формування і поточної життєдіяльності, що впливає на рівень розвитку, світогляд, цінності, мотиви і стимули, менталітет особистості;
- психологічний діагноз має будуватися на принципі контекстуальності, на розгляді психологічних феноменів у тому полі, в якому вони народжуються та існують.

Тому для виокремлення специфічних особливостей психологічного діагнозу необхідно забезпечити:

1) цілісний комплексний підхід до збирання і аналізу інформації про клієнта; отримання максимально повної інформації про його особистість;

2) процесуальний характер. Орієнтація в ході психологічної діагностики не тільки на її кінцевий результат, а й на процес. Діагностика процесу (якості контакту між психологом і клієнтом) є важливим аспектом отримання психологічної інформації про клієнта;

3) структурно-функціональний характер діагностики і діагнозу. При здійсненні психологічної діагностики необхідно орієнтуватися не тільки на виділення структурних компонентів особи клієнта, а й на особливості її функціонування;

4) контекстуальність психологічної діагностики і діагнозу. Аналіз особистості клієнта необхідно проводити в безпосередньому зв'язку з його життєдіяльністю, в контексті його індивідуальної історії.

При цьому послідовно і в зіставленні враховуються феноменологічно близькі показники, що відображають:

- уроджені типологічні властивості;
- характер, що формується у процесі взаємодії вроджених властивостей з виховним впливом навколишнього середовища;
- спрямованість соціальної активності, яка спирається на суб'єктивну вибірковість і тим самим обмежує імовірний вибір людини (Собчик Л. Н., 2003).

Практична психодіагностика спрямована, як правило, на виявлення соціально-психологічних властивостей особистості, істотних для певних видів соціально значущої діяльності та поведінки, а також на виявлення критеріальних показників індивідуальної поведінки. Для цього необхідне встановлення причинових зв'язків між різними критеріями діяльності та психічними властивостями індивіда. Що вища діагностична цінність методів, котрі використовуються, то вища їхня універсальна значущість. Психодіагностичний метод направлений на вирішення широкого кола завдань, психодіагностична технологія – на вирішення окремих завдань.

Психодіагностичний метод конкретизується у трьох головних діагностичних підходах (рис. 1), які практично цілком стосуються більшості відомих методик. Ці підходи можуть бути умовно визначені як об'єктивний, суб'єктивний та проєктивний [10].

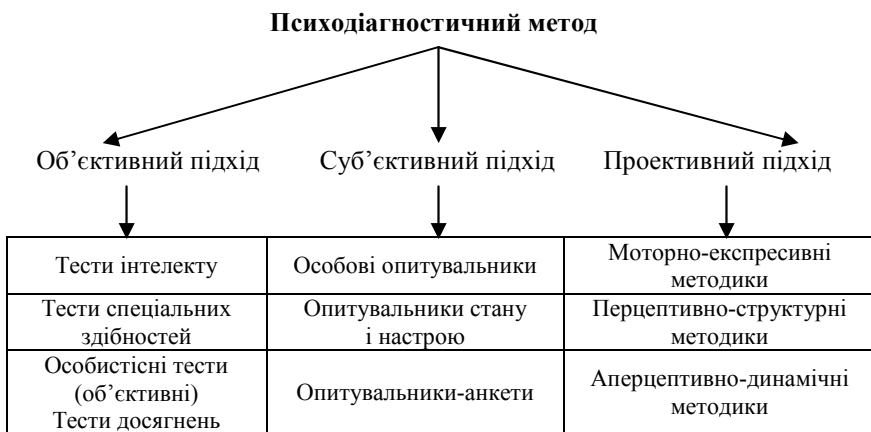

Рис. 1. Схема психодіагностичного методу

Об'єктивний підхід: діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) або способу виконання діяльності.

Суб'єктивний підхід: діагностика здійснюється на основі даних, що повідомляються клієнтом про себе, самоописів (самооцінювання) особистості, стану, поведінки в тих або інших ситуаціях.

Проективний підхід: діагностика здійснюється на основі аналізу особливостей взаємодії із зовні нейтральним немовби безособовим матеріалом, що стає через його невизначеність (слабоструктурність) об'єктом проекції (Бурлачук Л. Ф., 1995).

У межах кожного з підходів можуть бути виокремлені групи однорідних, близьких один до одного методик, об'єднаних загальною теорією особистості та типологією, у нашому випадку – типологією Юнга – Майерс – Бріггс – Аугустінавічюте. Звичайно, запропонована типологія (класифікація) не є єдиною можливою і, як будь-яка інша, має певні недоліки. Але ці недоліки в цілому несуперечливої теорії компенсуються наявністю структурно-функціональної моделі психіки особистості, що лежить в основі даного типологічного підходу.

Розділ 2

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТИПОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ

2.1. ТИПОЛОГІЧНІ МЕТОДИ У ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Одним із варіантів реалізації ідей системності та цілісності у вивченні особистості є *типологічний метод*, одиницею опису в якому є тип як цілісне утворення, що не зводиться до комбінації особистісних рис. Створення різних класифікацій і типологій – поширений спосіб вирішення завдань як у природничих, так і в гуманітарних науках. Цей метод також активно використовується в різних ділянках психології.

При дослідженні особистості побудова типології є засобом виявлення різноманіття особистісних конструктів. Застосування типологізації в науковому пізнанні стає особливо актуальним, коли необхідно сконструювати щось загальне. Метою типологічного методу є вичленення підгруп індивідів, що мають достатню схожість за багатьма виокремленими властивостями. Типологічний метод дозволяє виявити декілька незалежно існуючих різних структур об'єктів, явищ та процесів, що вивчаються. Згодом аналізується внутрішній взаємозв'язок цих характеристик, або загальних особливостей діяльності, реакцій, поведінки та інших психічних проявів, вузько специфічних для кожної з виявлених типових сукупностей (Баранов А. А., 2002). Необхідно вказати, що поняттю “тип” надається різне значення. Прийшовши в науковий лексикон із грецької мови (де тип означає зразок, форму, відбиток), воно використовується в таких сферах:

- у технічних дисциплінах – як зразок, стандарт, що допускає відхилення (прикметник – *типовий*);
- у мистецтві – як найбільш характерне явище, що виражає суть із найбільшою повнотою (прикметник – *типовий*);
- у гуманітарних науках – як прообраз, основна форма, що допускає відхилення (прикметник – *типологічний*). Зокрема, у психології тип означає певний комплекс властивостей або характерний зразок, картину поведінки.

Інший спосіб опису особистості – *факторний* – представляє особистісні відмінності у вигляді якостей, що становлять певний фіксований набір. Типологічний і факторний підходи мають своїм предметом одну сферу інтересів, проте існують і розвиваються окремо, слабо взаємодіючи при вирішенні конкретних психологічних проблем.

Наголосимо на найважливіших положеннях, що мають стосунок до характеристики типів особистості.

- В історії філософії та науки відомо багато типологій особистості, що розроблялися з урахуванням світогляду того або іншого автора.
- Відмінності між певними варіантами соціальної типології особистості не закріплені чітко; кожна з наук, що вивчають типи особистості, виробляє власні, іноді довільні критерії типологічного аналізу.
- *Психологічний підхід* до типологізації особистості пов'язаний з виокремленням психологічних особливостей (характеру, рис та ін.), що обумовлюють її розвиток в різних ситуаціях життя і діяльності.
- *Антропологічний підхід* характеризує культурну і етнічну схожість людей, загальні риси їхньої національної вдачі.
- *Соціологічний підхід* виражає загальні характеристики рольової поведінки людей, їхнє ставлення до цілей та засобів діяльності в типових ситуаціях.

Існує багато різних типологічних описів, що охоплюють разом і окремо всі основні ознаки особистості: зовнішні (конституціональні) риси, темперамент, психологічні та соціально-психологічні характеристики, здібності, спрямованість.

Будь-яка типологічна система використовує певну множину ідеальних образів – *архетипів*, на підставі чого проводиться

згрупування однорідних індивідів. Сенс такого згрупування – об'єднання досліджуваних об'єктів у класи за схожістю з архетипом. Аналогічна процедура здійснюється і при постановці психологічного діагнозу, складанні тієї чи іншої характеристики особистості. Способи визначення схожості при цьому можуть бути найрізноманітнішими – починаючи від методу експертних оцінок і закінчуючи використанням різних невербальних тестів і особистісних психодіагностичних опитувальників.

Для сьогодення характерні синтез наукових знань про людину, а також прагнення науково обґрунтувати соціально-психологічні знання про неї. Це є актуальним завданням, оскільки з'являються дедалі нові й нові типології особистості, що класифікують людину за різними засадничими принципами. Оскільки розглянути всі наявні типології не видається можливим, спробуємо охопити лише фундаментальний блок, до якого можна віднести такі типології особистості: конституціональні; диспозиційні; системні; еволюційні.

В основу *конституціональних типологій* закладено фізіологічні, ембріологічні, гістологічні, нервово-психічні та інші критерії. Спроби класифікувати людину за будовою тіла, особливостями поведінки або схильністю до тих або інших захворювань сягають глибокої старовини, і пальму першості тут прийнято віддавати Гіппократу. Проте ще до нього “Аюрведа” вже мала чітку систему фізіологічних принципів, званих дошами. Це ніяк не применшує досягнення Гіппократа в цій справі, а лише показує, що тенденція пов'язати статуру людини з її поведінкою стоїть біля витоків медицини у різних культурах.

Вважається, що з роботами Е. Кречмера і В. Шелдона конституціональна психологія вийшла на сучасний курс. Ці вчені займалися питаннями зв'язку соматотипу людини з певним набором психодинамічних якостей і своїми клінічними та психологічними дослідженнями довели виразний зв'язок властивостей – тілесних (соматотип) і психодинамічних (темперамент).

З конституціональною типологією тісно пов'язана фізіогноміка як система знань, що дозволяє визначати тип особистості людини та її душевні якості (як уроджені, так і набуті) за зовнішніми ознаками, тобто рисами обличчя, його формою і виразом. Основи

фізіогноміки так само зародилися ще в давнину на базі уявлення про природну заданість людських якостей.

Перші фізіогномічні дослідження були здійснені Гіппократом та Аристотелем. Значний внесок в розвиток фізіогноміки – встановлення зв'язку між собою зовнішніх ознак, зокрема геометрії голови та психічних проявів, побудову відповідних класифікацій – зробили в пізніші часи К. Лафатер, Ф. Галль, Ч. Ломброзо, Е. Ледо, Г. Дюрвіль, В. Бехтерев, І. Сікорський, В. Куліков, Є. Жаріков та інші дослідники.

Особливо поважали фізіогноміку на Сході, зокрема в китайській та арабських культурах, де вважали, що весь життєвий шлях людини можна передбачити по її обличчю. Впродовж століть фізіогноміка слугувала передумовою для визначень багатьох типологій характерів.

Наступним умовним розділом у певній сукупності типологій особистості є **диспозиційні типології**, в основі яких лежать дві загальні ідеї. Перша полягає в тому, що люди володіють широким набором схильностей (тобто індивідуальних рис) реагувати певним чином у різних ситуаціях, у тому числі в стресі і викликаних ним неврозах, фобіях або депресіях. Це означає, що люди демонструють певну постійність у своїх вчинках, думках і емоціях (будь то страх, тривога або радість) незалежно від перебігу часу, подій і життєвого досвіду. Сутність особистості в даному контексті визначається тими невід'ємними від неї схильностями, які людина проносить через усе життя (нерідко несвідомо).

Друга основна ідея диспозиційного напрямку пов'язана з тією обставиною, що немає двох людей, абсолютно схожих одне на одного. Найбільший внесок у даний напрям зробив американський психолог Г. Оллпорт, який активно обстоював різносторонній підхід до вивчення особистості. Він вважав, що майже всі теорії містять знахідки, принципи і підходи, що є важливими для розуміння людського досвіду і поведінки людини [31].

Особистість, згідно з Г. Оллпортом, – не статичне єство, хоча тут і є якась основоположна структура, що об'єднує і організовує різні елементи особистості. Оскільки у персонологічній системі Г. Оллпорта немає двох подібних людей, він визначає тип особистості як схильність поводитися схожим чином в широкому діапазоні ситуацій.

Риси особистості формуються і виявляються на основі усвідомлення схожості. Тобто багато ситуацій, що їх людина сприймає як рівнозначні, дають поштовх до розвитку певного типу особистості, який потім сам ініціює і вибудовує різноманітні форми поведінки, еквівалентні у своїх проявах даному типові.

Іншим представником диспозиційного напрямку був Р. Кеттелл, згідно з яким особистість – це те, що дозволяє нам передбачити поведінку людини в даній ситуації. Головна організувальна концепція особистості в його системі полягає також в описах різних типів виявлених їм рис, що є відносно постійними тенденціями реагування в різних ситуаціях і в різний час. Інакше кажучи, риси особистості є гіпотетичними психічними структурами, що виявляються в поведінці та обумовлюють схильність поводитися типово в різних обставинах.

Риси особистості відображають стійкі та передбачувані психологічні характеристики і, безумовно, є найважливішими в концепції Р. Кеттелла [49]. Згідно з його теорією, за допомогою рис особистості можна описати не тільки окремих людей, а й соціальні групи, членами яких вони є. Як і Г. Оллпорт, Р. Кеттелл був переконаний в тому, що є всі підстави класифікувати риси як загальні та унікальні. Зокрема, інтегральний етнічний тип – це такий тип, який присутній в різному ступені прояву в усіх представників однієї культури.

Наступним представником розглядуваного класу теорій є Г. Айзенк, який хоча і був віднесений до конституціонального напрямку, все ж таки має право бути в даному ряду, в тому числі через те, що в його схемі присутні певні суперрис, такі як екстраверсія та інтроверсія, які справляють значний вплив на поведінку. Своєю чергою кожна з них містить декілька складових рис [27]. Ці риси є або більш поверхневими віддзеркаленнями основоположного типу, або специфічними якостями, властивими цьому типові. І нарешті, риси складаються з численних звичних реакцій, які формуються із багатьох специфічних реакцій. В усіх своїх роботах Айзенк постійно підкреслював роль нейрофізіологічних і генетичних чинників у поясненні індивідуальних відмінностей поведінки.

У науковій та навчальній літературі часто ототожнюються поняття “типологія особистості” і “типологія характерних рис”, що є некоректним. Зокрема, конституціональні типології (В. Шелдона,

Е. Кречмера, К. Сіго) або типології темпераментів Гіппократа – Галена, І. П. Павлова, К. Гейманса – Р. Ле Сенна не є типологіями особистості, а лише типологіями характеру, або характерних рис. Тому наявність у індивіда певного конституціонального типу або темпераменту не дозволяє робити висновки про його ціннісні орієнтації та особливості формування соціальних образів.

Розглядаючи особистість з позиції системного підходу, можна виділити **системні типології**, котрі також мають своїх представників. Одним з найвиразніших вважається К. Г. Юнг, який одним із перших розробив систему, ґрунтовану на тому принципі, що кожна людина володіє конкретним психологічним типом. Учений виділив два класи психологічних функцій: через перші ми отримуємо інформацію, а на підставі других ухвалюємо рішення. Всередині кожного з цих класів існують два протилежні способи функціонування: ми отримуємо інформацію через відчуття або інтуїцію і ухвалюємо рішення на підставі об'єктивної логіки або суб'єктивних відчуттів. Функція, яка використовується частіше за все, є домінуючою. Вона підтримується допоміжною або допоміжними функціями і підлеглою функцією.

Системний підхід дозволяє розглядати особистість як відкрити соціальну систему, що обмінюється із зовнішнім середовищем енергією та інформацією. Модель індивідуальної психіки встановлює відносну енергетичну складову кожної психологічної функції певного типу особистості відповідно до спрямованості психічної енергії на об'єкт.

Максимум енергії особистість будь-якого типу використовує за рахунок своєї домінуючої психологічної функції. В одній особистості це буде мислення, в іншій – почуття (емоції), у третій – інтуїція (образи об'єктів), у четвертій – відчуття (сенсорні рефлексії).

На другій сходинці структури індивідуальної психіки за рівнем енергетики розташовується допоміжна функція (функції), на останньому – підлегла, що є дихотомічною протилежністю домінуючої функції типу [51].

К. Г. Юнг стверджував, що люди можуть мати або екстравертовану, або інтровертовану домінуючу функцію. Домінуюча функція настільки важлива, що задає тон решті функцій і всій поведінці людини. Дослідник описав вісім психологічних типів, які, втім, не

вичерпували всіх можливих комбінаційних утворень із запропонованих базових психологічних функцій. [49].

Еволюційні типології представляють розвиток людини, що перебігає поетапно, і вивчають адаптивне значення поведінки, намагаючись пояснити те, як розвивалися в часі певні моделі поведінки, забезпечуючи виживання і підвищення вірогідності виживання потомства. Успадкованість належить до відсотка варіацій конкретної межі, яка обумовлена впливом багатьох генів. Ступінь успадкованості, мабуть, варіює від межі до межі. Це означає, що генетика відіграє істотну, хоча й не домінуючу роль у тому, якою мірою виражена в людині конкретна межа.

Б. С. Братусь [7] описує зовнішні прояви типів особистості, які характерні для російської, згодом радянської культури та культури періоду пострадянської перебудови. Автор пише, що для росіянина були характерні такі риси вдачі, як жалісливість, милосердя, співчуття до принижених, ідеалізм, релігійність. Інші риси формувалися у радянської людини: класовий підхід, нетерпимість до ворогів, принциповість, вульгарний матеріалізм, войовничий атеїзм. Ці зовнішні відмінності автор обґрунтовує відмінностями внутрішніми. В якості найважливішої характеристики особистості він висуває ставлення до іншої людини, до інших груп людей і до самої себе. Правда, при цьому автор не обґрунтовує, чому ставлення до іншого є, на його думку, найважливішою характеристикою особистості.

Американський психолог Дж. Голланд запропонував класифікацію типів особистості виходячи з того, в яких сферах професійної діяльності людина швидше доб'ється найбільшого успіху завдяки певним особистісним якостям. Усього ним було виділено шість типів особистості [46]: *реалістичний; артистичний; інтелектуальний; конвенційний; заповзятливий; соціальний*.

У реальному житті люди, яких можна б було беззастережно віднести до одного певного типу, трапляються у край рідко. Частіше за все в людині присутні риси двох, а то й трьох типів. Тоді говорять про переважаючий тип або комбінацію декілька типів. Опитувальник Дж. Голланда дозволяє людині визначити свій переважаючий тип особистості, а отже зрозуміти, які напрямки діяльності для неї більш ефективні.

Поняття особистості є більш об'ємним і системним, ніж поняття характеру, який є складником особистості. Відповідно типологія особистості надає дослідникові більш широке поле можливостей для дослідження її об'єкта в контексті таких особистісних проявів, як індивідуальне мислення, індивідуальна поведінка та утворювані рефлексії та образи.

Відповідно до цих уявлень можна виокремити два види типологій:

1) теоретичні типології, побудовані за допомогою концептуальних моделей особистості;

2) типології, побудовані на базі емпіричного узагальнення соціально-психологічних даних особистості.

Типології особистості можуть будуватися за різними критеріями, наприклад, за характером спрямованості особистості, її інтересів, ідейних та ціннісних орієнтирів і переконань, а також відповідно до культурно зумовлених типів світогляду.

В індивідуальних описах типів, як правило, присутні ознаки, специфічні саме для цього типу, що виділяє його з усіх інших. Кожний тип описується як одиничне явище. Описи при цьому майже не перетинаються, щоразу виділяючи одиничне (індивідуальне) із загального. Для теоретичних описів користуються ознаками, що відносяться до усієї множинності досліджуваних об'єктів. Ці ознаки окреслюють межі певних типів, розбиваючи ці об'єкти на класи.

Опис класів, зроблений за допомогою диференціації певних ознак, менш яскравий, ніж типологічний, і апелює до поняттєвої конкретності, використовуючи її для розмежування класів. Розглянемо найбільш відомі індивідуально зорієнтовані типології, побудовані на основі різних психологічних теорій.

У західній психології поширені типології, що враховують переважно особистісні показники (властивості та риси індивідів із притаманними їм орієнтаціями).

Типологія *Ф. Перлза* будується на засадах невротичних механізмів – типах порушення контактної межі [38], зокрема таких, як інтроекція, проекція, злиття, ретрофлексія.

Типологія *А. Адлера* [1] побудована на виокремленні типів – управлінського, егоїстичного, уникаючого, соціально корисного.

Основу особистості, за *К. Горні*, складають невротичні потреби, у тому числі потреби в любові й довірі, в керівному партнерові, в обмеженнях, у владі, в експлуатації, у громадському визнанні, в захопленні собою, у честолобстві, в самодостатності й незалежності [48].

Залежно від стратегії досягнення почуття безпеки люди діляться на три типи: поступливий, відособлений, ворожий.

Типологія *О. Ранка* виокремлює такі типи особистості [42]: пересічна людина, невротик, творча людина.

Існує типологія, запропонована *Е. Фроммом*, який виділяє наступні елементи особистості: накопичення, орієнтація на взаємобмін, на сприйняття, на використання, та ін. [47]. Вплив персонологічних класифікацій можна виявити в багатьох соціально-психологічних типологіях [49] (зокрема при побудові типології особистості на ознаці конформності останньої щодо групових і суспільних норм, а також типології спрямованості і керованості особистості).

Іншими прикладами типологій можуть слугувати ті, що побудовані на основі відмінностей у професійних орієнтаціях, та соціально-психологічні, в яких критерієм виступають соціальні ролі особистості, стиль лідерства (класифікація *К. Левіна*) тощо.

Теорія психологічних типів *К. Г. Юнга* виникла на основі узагальнення досвіду багаторічної психотерапевтичної практики та переосмислення уявлень *З. Фрейда* відносно природи психічної енергії. У своїй фундаментальній праці “Психологічні типи” Юнг переносить акцент із психіки підсвідомого на свідомість. Особистість розглядається з точки зору її “образної діяльності”, як безпосередній прояв психічної енергії, “яка свідомо виявляється не інакше як у формі образів...” [50, 578].

Творча та репродуктивна діяльність психіки породжує образи, які, за Юнгом, можуть реалізовуватися в основних формах психічного життя – мисленні, почуттях, відчуттях та інтуїції. Своєю чергою психічна енергія трансформується в різні форми діяльності через названі базові психологічні функції, які спрямовуються на об’єкт або суб’єкт залежно від екстравертованості чи інтровертованості особистості.

В емпіричних дослідженнях типологізація набуває практичного значення, коли дослідник використовує згрупування випробову-

уваних індивідів, аби вивести із нього якийсь усереднений образ. Виокремлення численних характеристик, показників, рис особистості (зокрема за допомогою факторного аналізу) дозволяє побудувати багатовимірний простір її ознак – особистий простір. Звернення психологів до проблем типологізації особистості обумовлено потребою прогнозувати її поведінку і розвиток, необхідністю розробки оптимальних варіантів її навчання і виховання.

Існуючий масив типологій особистості орієнтує дослідника робити вибір психологічного інструментарію з огляду на чітку структурованість елементів типології. В цьому контексті за рівнем структурованості виокремлюють три різновиди типологій (Татарова Г. Г., 2004):

Неструктуровані типології. Неструктурована типологія є набором образних описів типів, які повністю незалежні один від одного і ніяк не впорядковані. Такі типології допускають розгляд декількох типів одночасно. Процес ідентифікації типу особистості в таких типологіях будується на відчутті “потрапляння в образ”, тобто на збігові уявлень, що виникли в результаті читання опису, з реальною людиною. Число типів тут звичайно не перевищує так званого числа Міллера (7 ± 2) – кількості об’єктів, які людина може сприймати одночасно, оскільки в іншому випадку сприйняття та ідентифікація всіх типів виявиться дуже утрудненим процесом і типологія стане нежиттєздатною. Прикладами неструктурованих типологій можна вважати опис психотравм Л. Бурбо, а також типологію Н. Мак-Вільямс.

Слабоструктуровані типології. В основі таких типологій також лежать образні описи, проте існує певна система ознак, за якою ці образи можна упорядкувати. Як правило, такі типології розглядають кожний тип окремо, але описи цих типів можуть значною мірою перетинатися. Типізація тут також будується на “потраплянні в образ”, а ті ознаки, що забезпечують упорядкування, відіграють допоміжну роль при виборі цих образів, що дозволяє збільшити кількість типів за межі числа Міллера, оскільки за допомогою визначення якоїсь із ознак можна розглядати тільки ту частину типів, які відповідають цій ознаці. Прикладом таких типологій є типологія І. П. Павлова – поділ на два типи: розумовий та художній [29, 38].

Сильноструктуровані типології. Процес типізації у названих типологіях зводиться до визначення набору ознак, а характерологічні описи, якщо такі існують, відіграють допоміжну роль (а в окремих випадках можуть навіть заважати типізації, якщо ідентифікована особистість не сприймає різницю між моделлю і описом типу). Прикладом таких типологій є юнгівська типологія.

Таким чином, незважаючи на те, що особистість практично в усіх теоріях вважається унікальним і неповторним явищем, існують спроби класифікувати і типізувати її за різними параметрами і критеріями. Розглянуті типології не обмежуються наведеними вище моделями і можуть бути доповнені.

У світлі викладеного зробимо висновок: уніфікованого системного підходу до визначення типу особистості не існує, а є лише окремі підходи, в рамках яких особистості присвоюється той або інший ідентифікатор – тип. Сукупність же типологій можна назвати системою тільки у значенні певної множинності різних за суттю та спрямованістю підходів до визначення і вивчення особистості.

2.2. СТИЛІ МИСЛЕННЯ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ

Внутрішній потенціал особистості визначається методами соціально-психологічної стратифікації, зокрема встановленням взаємозв'язку між особливостями індивідуального мислення та характером соціальної діяльності. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені І. П. Павловим, який запропонував типологію, що базується на теорії сигнальних систем, пов'язаної з вищою нервовою діяльністю та феноменом асиметрії функцій головного мозку. Як зазначалося, вчений виокремив два типи мислення – розумовий та художній. Художній тип вирізняється образно-почуттєвою домінантою мислення, за яке відповідає права півкуля головного мозку. В розумового типу домінують функції лівої півкулі, що оперують словесно-логічною інформацією [29, 38].

Художнім типам властиві цілісне сприйняття інформації та здатність синтезувати її у вигляді яскравих емоційно забарвлених образів. Завдяки такій здатності вони шукають застосування в тих

галузях діяльності, які потребують нетривіальних, свіжих ідей і проєктів, дозволяють по-новому поглянути на світ і побачити в ньому нові можливості та перспективи.

Розумові типи, навпаки, прагнуть отриманий масив інформації розділити на елементи, щоб згодом, вивчивши їх поодиночі, з'єднати в струнку несуперечливу систему. Для них характерний аналітичний підхід до дійсності. У своїй діяльності такі типи керуються бажанням усе структурувати (упорядкувати) і забезпечувати речам їх адекватну функціональну належність.

Крім названих двох основних типів, І. П. Павлов виділяв третій, проміжний, тип, у якому поєднувалися прояви обох сигнальних систем. При цьому вчений не надав цьому типові назви, аналогічно першим двом. Тому традиційно використовують зазначені вище два основні типи, які утворюють дихотомічну пару – *аналітик* (розумовий тип) та *синтезатор* (художній тип). Судити ж однозначно про орієнтацію цих типів на конкретну сферу діяльності або життєві цінності, наприклад технічні або гуманітарні, у рамках цієї типології не видається можливим.

Подальшим етапом розвитку павловської типології стала типологія стилів мислення А. Гаррісона й Р. Бремсона [55], в основі якої лежить епістемологічна теорія (пізнання дійсності), а точніше система, що складається з п'яти епістемологічних моделей, описаних В. Черчменом [53], і типологічної методології Ю. Бачлера [52] (див. табл. 1).

Для кожного з представлених п'яти розумових типів характерний свій специфічний підхід до розв'язання завдань і проблем. Сказане також стосується способу сприйняття й продукування нової інформації.

Люди з лівопівкульним мисленням схильні використовувати стратегії аналітиків і реалістів, а правопівкульні – стратегії ідеалістів і синтезаторів. Прагматики в цій типології займають проміжне положення.

Синтезатор орієнтований на інтегративний підхід. Він узагальнює всі відомі йому ідеї по даній темі й намагається знаходити альтернативні варіанти вирішення проблеми. Найбільш оптимальною атмосферою для генерації ідей і пропозицій Синтезатор вважає ситуацію дискусії та інтелектуального конфлікту, яка є запорукою творчої роботи. Вразливим місцем такого стилю мис-

лення є надмірне теоретизування й прагнення до реконструкції існуючих положень (“зміни заради змін”).

Таблиця 1

Типологія стилів мислення

А. Гаррісон, Р. Бремсон	В. Черчмен		Ю. Бачлер	
Стилі мислення	Персоніфі- кація методу вивчення дійсності	Центральна ідея	Персоніфі- кація мето- дології	Центральна ідея
Синтезатор	Гегель	Діалектика, феномено- логія	Вайтгед	Філософія процесу
Ідеаліст	Кант	Філософсь- кий ідеалізм	С. Колрідж	Неоплато- нічний трансцен- денталізм
Прагматик	Є. Сингер	Філософсь- кий прагма- тизм	Дьюї	Прагма- тизм, соціальний експери- мент
Аналітик	Ляйбніц	Символічна логіка	Декарт	Науковий метод
Реаліст	Локк	Емпіризм	Бентам	Утиліта- ризм

Для *Ідеаліста* характерний асимілятивний, або голістичний, підхід. У своїх ідеях і методах роботи він опирається на загально-людські цінності та ідеали, оскільки є послідовним апологетом гуманності. Він переконаний, що інновації можуть з’являтися в умовах широкого діапазону думок. Ідеаліст найбільш продуктивний у неструктурованих ситуаціях, тобто таких, що не піддаються раціональному аналізу та стосуються життєвих цінностей, почуттів та мотивів поведінки. Особистостям з ідеалістичним стилем мислення притаманний перфекціонізм, тобто прагнення до буцімто бездоганних рішень, бажання уникати гострих кутів і видавання бажаного за дійсне.

Прагматик віддає перевагу змішаним (еклектичним) підходам у своїй діяльності, що випливають із принципу “Не важливо, якого кольору кішка, аби тільки мишею ловила”. Для нього інновація не самоціль, а спосіб швидше досягти мети та отримати з цього користь. Прагматик є ефективним у віднайденні дієвих засобів впливу на людей та ситуації. Такий тип має найбільший ступінь адаптивності до різних умов. Прагматикові властиві тактичне мислення та гостре відчуття ринкової кон’юнктури. Зворотним боком сильних якостей Прагматика є орієнтація на негайний успіх та стереотипні підходи. Даний психологічний тип проявляє найбільшу тенденцію до маніпулятивних методів заради вигоди або можливості впливати на ситуацію.

Аналітик оперує формальнологічними, дедуктивними підходами, роблячи висновки про властивості системи виходячи з характеристик її окремих елементів. Основним інструментарієм такого типу є формули (у широкому сенсі) та моделі. Він упевнено почувається у структурованих ситуаціях, що піддаються логічному обрахунку. Головною метою він ставить забезпечення упорядкованості й стабільності системи, у якій працює. Особистості з аналітичним мисленням свято вірять, що геть усе піддається логічному й науковому доведенню. Запорукою надійності вони вважають обґрунтованість результатів фактичними даними, отриманими внаслідок чітко розрахованого алгоритму операцій або бізнес-плану. Для Аналітика характерні формалізм і схематизм у мисленні та поведінці, часто на шкоду людським цінностям. Люди такого типу схильні до поляризованого “чорно-білого” мислення, що виключає суперечливість, характерну для внутрішнього психологічного стану пересічної людини.

Реаліст керується емпіричними підходами, що ґрунтуються на індуктивному мисленні та практичному досвіді – особистому або інших людей, які довели на ділі свої професійні якості. Ставлячи перед собою завдання, Реаліст прагне переконатися в наявності у нього необхідних ресурсів для його реалізації – інформаційних, технічних, фінансових, людських. Люди з реалістичним мисленням віддають перевагу рішенням, які задовольняють поточні невідкладні потреби. При цьому вони спираються на факти й думки компетентних експертів і фахівців-практиків. Реалісти найбільш ефективні в ситуаціях з високим ступенем визначеності, ясно

сформульованими цілями та наявністю механізмів їх реалізації. Слабким місцем таких типів є схильність до так званих простих рішень, до переоцінки значення фактологічної складової всупереч існуючим альтернативним варіантам, до орієнтації переважно на результат без попереднього обрахунку можливих ризиків чи інших способів розв'язання проблеми.

Особливістю індивідуальної психіки є її *комплексний характер*, що проявляється у представленості декількох стилів мислення у психологічній структурі типу особистості. Синтезаторський стиль мислення може поєднуватися з ідеалістичним, прагматичний з реалістичним, аналітичний з реалістичним.

Домінування у психологічній структурі особистості одного з наведених п'яти стилів мислення тією чи іншою мірою сприяє прояву в такій особистості певних тенденцій поведінки. Визначення цих тенденцій можливе на основі кореляційного аналізу стилів мислення в контексті юнгіанської моделі психіки [51]. Як відомо, у якості базисних ознак своєї моделі К. Г. Юнг використовував чотири психологічні функції – *мислення, почуття, відчуття та інтуїцію*. Інтерпретуючи юнгівське трактування цих функцій, можна стверджувати: функціональною суттю відчуття є встановлення того факту, що об'єкт існує; мислення говорить нам, що саме означає цей об'єкт; почуття визначає його цінність для нас; інтуїція припускає, звідки він з'явився й куди прямує.

Інструменти мислення – це інтелектуальне пізнання та об'єктивні логічні висновки з наступною їх формалізацією у вигляді формул, законів, принципів. Почуття, навпаки, оперує суб'єктивними оцінками, забарвлюючи об'єкти в різні емоційні тони залежно від сформованого до них ставлення – позитивного, негативного або індиферентного. Відчуття використовує в якості інструменту пізнання конкретної реальності основні рецептори – зорові, слухові, нюхові, тактильні та смакові – для подальшого висновку про утилітарні якості об'єкта. Інтуїція ж за допомогою часто несвідомого створення образів і асоціацій намагається вловити потенційні можливості об'єктів і тенденції їхнього розвитку у перспективному або ретроспективному контексті.

Синтезатор має образно-асоціативне мислення, а продукти його синтезу часто здійснюються шляхом інсайтів, тобто інтуїтивних прозрінь. Люди з таким домінуючим типом мислення найбільш

сприйнятливі до змін. Творчість, пошук і продукування креативних інноваційних ідей є їхнім природним станом. Тому в рейтингу типів з інноваційним мисленням Синтезатор посідає перше місце. Без припливу свіжих ідей і можливості їх вираження такі люди втрачають мотивацію до діяльності. Рутина, формалізм і регламентування – ось елементи того соціального середовища, у якому вони не здатні реалізуватися. Тому бюрократичні системи витісняють таких людей, оскільки критеріями ефективності названих систем є не інноваційність, а консерватизм, жорстке адміністрування й чітке дотримання формальних процедур.

Синтезаторський стиль мислення, на наш погляд, ближче за все корелює з такою психологічною функцією, як *інтуїція*. Інтуїтивні типи відрізняються від інших психологічних типів більшим творчим потенціалом, оскільки сама ідея являє собою образ, який на наступних стадіях знаходить конкретне наповнення. Інтуїтивне мислення створює нову інформацію за допомогою інсайтів, асоціацій та образів, не відштовхуючись від колишнього досвіду – свого чи інших.

Ідеалістичний стиль мислення спонукає його носія концентруватися на людських взаєминах, гармонізація яких являє для Ідеаліста вищу мету й найбільший пріоритет. Такий тип дуже сприйнятливий і чутливий до конфліктів та протиріч. Більшість проблем він обговорює й вирішує на емоційному рівні.

Такий стиль мислення близький до психологічної функції, позначеної К. Г. Юнгом як *почуття*. Ця функція аналогічно логіці виконує оцінювальну роль, тільки, на відміну від логіки, почуттєві оцінки зазвичай суб'єктивні. Критерії оцінки Ідеаліста, як правило, мають морально-етичний і абстрактний характер: Добро, Зло, Істина, Справедливість, Краса й т. ін.

За ступенем креативності й схильності до інновацій Ідеаліст посідає друге місце після Синтезатора. Стримувальним фактором його творчої волі є надто велика залежність від думок оточення. Такий конформізм виступає певною блокувальною перепорою інновацій Ідеаліста, якщо вони не дістали підтримки інших.

Аналітичний стиль мислення керується засадами об'єктивності, системності та дискретності. Носій такого стилю мало залежить від зовнішніх впливів, особливо почуттєвих. Отримувану й видавану інформацію він упорядковує, підкоряючи її пе-

вним алгоритмам. При цьому деталям і елементам, що складають алгоритм або систему, надається дуже важливе значення: випадання окремої складової означає для Аналітика збій або злам системи, її некоректне функціонування.

Схильність аналітичного типу до раціонального аналізу поєднується з ефективним використанням логічного апарату мислення. У цьому випадку проглядається чітка кореляція між аналітичним стилем мислення та аналогічною психологічною функцією (*мислення*), під якою Юнг мав на увазі логічний компонент психіки, протилежний почуттєвому, емоційному компоненту.

Тут необхідно конкретизувати термін “логіка”, який звичайно використовується у значенні “аналітична логіка”, на відміну від іншого поширеного терміну “ділова логіка”, який більш пов’язаний з такими поняттями, як заповзятливість, діловитість, практичність, технологічність, доцільність. У якості оцінкової функції аналітична логіка керується наступними критеріями: системність, структурність, функціональність, науковість, раціональність, аргументованість та ін.

З позиції названих критеріїв особистість із аналітичним стилем мислення схильна до створення та впровадження технологій, у тому числі інноваційного характеру. У процесах, пов’язаних з постановкою завдання, вибору методології, розробки та впровадження технології, Аналітик схильний до пошуку найоптимальніших шляхів реалізації цих завдань. Оптимізація досягається за рахунок моделювання ситуацій (теоретичного, математичного, фізичного, психологічного тощо).

Зворотним боком аналітичного підходу є зайва формалістичність, лінійність мислення, запрограмованість певних розумових і поведінкових установок, недооцінювання людського фактору та негнучкість у конфліктних ситуаціях. Ці чинники ставлять Аналітика на третє місце в рейтингу інноваційного мислення.

Реалістичний стиль мислення пов’язаний з таким поняттям, як репродуктивність, тобто схильність до відтворення існуючих об’єктів та процесів, інформація про які пропущена через свідомість особистості емпіричним шляхом. Реаліст довіряє тільки особистому досвіду, перевірці практикою та концентрує увагу переважно на фактах і результатах.

Для даного типу реальним є лише те, що можна безпосередньо відчутися: торкнутися чогось, особисто побачити або почути, скуштувати на смак, тобто самому все пережити. Усе це має стосунок до сфери відчуттів, за яку відповідає аналогічна психологічна функція, позначувана як *сенсорика*.

Сенсорні особистості, як правило, не продукують нових ідей і речей. Їхньою сильною стороною є вміння отримати максимум результату із наявних ресурсів або адаптувати їх до своїх нових завдань та потреб. Стикнувшись із складною проблемою або нечіткою ситуацією, люди з реалістичним мисленням прагнуть залучати фахівців, здатних запропонувати гарну ідею для виходу зі скрутної ситуації. Завдання Реаліста – забезпечити механізм реалізації перспективної та зрозумілої їм ідеї. За рівнем інноваційності такий тип займає четверту сходинку після попередніх трьох типів мислення.

Прагматичний стиль мислення багато в чому нагадує реалістичний. Прагматики також схильні переважно довіряти особистому досвіду та спиратися на ресурси, що є в їхньому розпорядженні. Різниця лише в тому, що Реалісти створюють необхідний ресурс, а Прагматики виступають переважно в ролі користувачів чи посередників.

Головна мета прагматичної особистості – йти в ногу з ринковою кон'юнктурою. Відтак їхня поведінка виступає як новий засіб задоволення своїх та чужих потреб з використанням доступних матеріалів та інформації. Тоді як Синтезатор чекає інсайту, Ідеаліст плекає гуманістичні ідеали, Аналітик вибудовує алгоритми технологічного процесу, а Реаліст запасається ресурсами для їх утілення на практиці, Прагматик визначає, хто з вищезгаданих типів може бути йому найбільш корисним і ефективніше задіяним для вирішення того чи іншого завдання.

Створюючи “поле можливостей”, прагматичний тип може приміряти на себе ролі генератора ідей, теоретика або практика, заповзятливого бізнесмена або альтруїста, що займається добродійною діяльністю. Орієнтація Прагматика на ту або іншу сферу інтересів залежить від найбільш актуального соціального замовлення, яке обіцяє швидко матеріальну віддачу. Будь-яку проблему такий тип розглядає в контексті тієї ситуації, яка склалася на даний конкретний момент. Тому він може виступати як ініціатором і прихильником найпрогресивніших інноваційних ідей і технологій, так

і твердолобим консерватором, що дотримується формальних приписів, традицій та стереотипів. І це диктується не стільки його сталими принципами, скільки чисто тактичними міркуваннями та відомими принципами “Ціль виправдовує засоби” або “Годиться все, що працює в даній ситуації”.

Виявлення типів інноваційного мислення, розвиток і використання їхнього творчого потенціалу, в тому числі на ранніх стадіях формування особистості, у перспективі дозволило б розв’язати проблему підвищення інноваційного потенціалу як суспільства загалом, так і його складових.

2.3. ПСИХОЛОГІЧНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Соціально-психологічні ознаки особистості виступають як суб’єктивні чинники, що обумовлюють той чи інший стиль управління (на формальному та неформальному рівнях), характерний для конкретної особистості. Зокрема, в ролі таких чинників виступають психологічні форми поведінки, виокремлені та описані американською дослідницею в галузі психології менеджменту С. Деллінгер. Вона запропонувала оригінальну типологію психогіометричних форм поведінки, в якій кожній формі відповідає певний геометричний символ [4]. Ці символи стали основою для розробки проєктивного тесту на виявлення певного сценарію поведінки для особистості, що вибирала при тестуванні той чи інший символ або поєднання кількох символів. Поведінкові сценарії психоформ, яким відповідають квадрат, трикутник, коло та зигзаг, є постійними і не змінюються в часі та в різних ситуаціях.

Психоформа **“Прямокутник”**, навпаки, є перехідною тимчасовою формою, яка може виявлятися у кризові, стресові періоди життя, але може бути й перманентною як стійкий баланс певних психоформ. За стабілізації ситуації ситуативний “Прямокутник” переходить в одну із стабільних психоформ. Психогіометрична методика показала достатню ефективність як психодіагностичний інструмент при доборі персоналу і дослідженні організацій у багатьох країнах [54]. Однією з її переваг є низький рівень

суб'єктивності тесту порівняно з більшістю вербальних тестів самооцінювання.

Для позначення *“квадратної”* форми поведінки використовується термін *“нормативна”* [26]. В даному контексті він означає прояв у поведінці особистості таких якостей, як:

- прихильність звичкам і традиціям;
- схильність до стереотипів у мисленні та поведінці;
- довірливе ставлення до офіційної інформації, зокрема у ЗМІ;
- скрупульозність і педантичність у роботі;
- старанність та дисциплінованість;
- прагнення до систематизації і впорядкування речей та інформації;
- уміння аргументувати свою позицію за допомогою цифр і фактів;
- уникнення конфліктних ситуацій;
- негнучкість у відносинах, особливо неформальних;
- втрата орієнтації в нестандартних і форс-мажорних ситуаціях;
- недовіра до новацій.

“Нормативна” особистість в ролі управлінця більш ефективна як адміністратор, ніж лідер. У своїй діяльності такі керівники спираються не на індивідуальні якості (уміння, здібності) підлеглих, а на формальні підстави: посадові інструкції, плани, накази, технічні, економічні та юридичні норми.

Найадекватнішим стилем управління для нормативної особи є бюрократичний стиль. При цьому слід зазначити, що мається на увазі не тільки переважання формалістичного підходу над творчим, а й позитивні сторони такого стилю – чіткість у роботі, відповідність необхідним умовам (стандартам, регламентам, законам і т. п.), забезпечення системності, технологічності та функціональності виробничих й інших процесів.

Нормативні особистості відчують себе більш комфортно і демонструють високу ефективність переважно в державних, закритих, адміністративних, корпоративних організаційних структурах. Тут вони відчують більший рівень стабільності, визначеності, запрограмованості, чіткої ієрархії та інших умов, близьких їм психологічно.

Нормативна форма поведінки також сприяє прояву технократичних тенденцій у поведінці таких осіб і ухваленню ними відповідних рішень. В емоційному плані такі люди схильні демонструвати формалізм, сухість, холодність, відсутність емпатії, несприйнятливість до гумору, створення атмосфери офіційності, відчуженості, творчої несвободи.

Для психоформи **“Трикутник”** був запропонований термін **“домінантна”**. Особистостям із такими даними властиві:

- прагматичність у мисленні й поведінці;
- яскрава вираженість вольових якостей;
- уміння реалістично оцінювати людей і обстановку;
- здатність поєднувати в управлінні адміністративні та лідерські якості;
- уміння контролювати і координувати дії підлеглих для забезпечення ефективності діяльності;
- високий ступінь оперативності й реагування на зовнішні події;
- розвинена конкурентоспроможність;
- схильність до маніпулятивності заради досягнення мети;
- тенденція до нав'язування своїх думок і рішень оточенню;
- низький рівень самокритичності;
- переважання тактичного мислення над стратегічним.

Домінантні особистості здатні виступати в ролі лідерів – силових, емоційних або професійних – залежно від того, який додатковий психологічний акцент типу або яка психоформа відповідає їхнім вольовим якостям. Основним чинником діяльності домінантних особистостей є доцільність і практична віддача. В ролі мотиваційних спонук також виступають влада, статус, гроші.

Вирішуючи управлінські проблеми, домінантні особистості використовують різні стимули, переважно матеріального характеру, та проявляють такі риси, як амбітність, честолюбство. Вони схильні грати на інтересах співробітників, використовуючи такі важелі психологічного впливу, як страх утратити роботу, зацікавленість у різного роду бонусах, пільгах і т. п.

Домінантні особистості надають перевагу тим професіям і соціальним сферам, де можна зробити кар'єру – адміністративну чи політичну – або досягти матеріально-фінансового успіху в комерційних або підприємницьких структурах.

Для досягнення поставлених цілей такі особистості роблять ставку на корисні зв'язки, уміють робити пропозиції, від яких важко відмовитися, потрібним впливовим людям. Ураховуючи те, що в Україні спостерігається зрощення влади та бізнесу, ці ніші зайняті переважно особистостями домінантного типу, для яких перше є гарантією процвітання другого. Зворотною негативною стороною цього типу поведінки є такі явища, як високий рівень корупції, розкрадання бюджетних ресурсів і криміналізація бізнесу; втім, далеко не кожна домінантна особистість схильна до цього.

Психоформі **“Коло”** краще всього підходить визначення *“гармонізуюча”*. І справді: особистості такого типу максимально орієнтовані на формування і підтримку позитивних довірчих відносин як у формальних, так і неформальних організаціях. У зв'язку з цим особистостям гармонізуючого типу властиві такі якості:

- високий рівень емпатії щодо оточення;
- пріоритетність морально-етичних якостей над діловими;
- переважання гуманістичних цінностей над прагматичними;
- інформаційна відвертість;
- прагнення до згладжування суперечностей;
- демократизм в ухваленні рішень;
- низька конкурентоспроможність;
- слабка стресостійкість;
- ідеалізм в оцінюванні людей і подій;
- конформність у поведінці.

У центрі уваги гармонізуючих особистостей стоять потреби людей. Це стосується як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Насамперед ідеться про створення сприятливого психологічного клімату в колективі. Керівники гармонізуючого типу реалізують це завдання за рахунок зниження кількості вертикальних зв'язків на користь горизонтальних; культивування в колективі неформальних заходів культурно-масового характеру; ухвалення більшості організаційних рішень шляхом загальноколективного консенсусу; децентралізації управління через делегування повноважень на нижні рівні менеджменту.

Гармонізуючі особистості більш ефективні в організаціях відкритого типу в гуманітарній сфері – державних і громадських: добродійних, волонтерських, культурних, правозахисних, екологічних, релігійних.

Для управлінців гармонізуючого типу найадекватнішим є колегіальний стиль управління. Часто цей стиль має інші форми прояву: патерналістський, ліберальний, стиль потурання. Зворотною стороною таких форм управління є низький рівень соціального контролю і його негативні наслідки – слабка виконавська дисципліна, службові зловживання, стирання меж між службовими і особистими відносинами, анархічні тенденції і т. п.

Психологічній формі *“Зигзаг”* понад усе підходить визначення *“творча”*. Відтак творчі особи мають такі соціально-психологічні особливості:

- високий ступінь креативного мислення;
- інтерес до інновацій;
- інноваційна спрямованість діяльності;
- переважання стратегічного мислення над тактичним;
- схильність до генерації ідей і пропозицій;
- незалежність в оцінках і думках;
- високий рівень інтелекту;
- демократизм у відносинах;
- нестабільність у мисленні та поведінці;
- недолік практичності й реалізму;
- неорганізованість у справах;
- відсутність координації та контролю за виконанням рішень.

Через такі психологічні особливості творчі особистості найбільше тяжіють до незалежних і самоорганізувальних форм діяльності, в тому числі до управління. Творчий процес найменше потребує регламентації – на відміну від формалізованих виробничо-технологічних і адміністративних процесів. Нові ідеї, підходи і рішення частіше за все виникають спонтанно, під впливом внутрішніх, а не зовнішніх чинників.

Тому творчі особистості найбільш продуктивні у відкритих організаціях з низьким рівнем формалізації та адміністрування: науково-дослідних установах, конструкторських і дослідно-експериментальних лабораторіях, творчих спілках, художніх і культурних колективах. Залежно від специфіки творчої діяльності та психологічних особливостей діяльність таких індивідів може мати індивідуальний, вільний характер (фрілансери) або колективний.

У разі колективної творчості управлінець має демонструвати у своїй особі сплав креативності та організаторських, лідерських якостей, здатних викликати у підлеглих ентузіазм і прагнення працювати консолідовано. В цьому випадку виникає синергетичний ефект, коли загальна віддача більше простої арифметичної суми зусиль окремих осіб.

Разом із тим творчий процес може перерости в хаос або анархію, коли у творчого керівника виявляється брак вольових якостей або харизматичності. Погане розуміння таким керівником психології людей також може породжувати проблеми в умовах необхідності застосування особистісно зорієнтованих підходів в управлінні.

Особливістю психогеометричної типології особистості є поділ основних типів відповідно до приписаних їм геометричних символів на *лінійні форми* – квадрат і трикутник (нормативна та домінантна особистості) та *нелінійні* – коло і зигзаг (гармонізуюча і творча особистості). Лінійність або нелінійність психічних реакцій кожного конкретного типу проектується у відповідні соціально-психологічні якості особистості.

Для нормативної психологічної форми особистості (квадрат) характерна поведінка, яку можна схарактеризувати як *соціально коректну*. Маємо на увазі відповідність поведінки особистості тим нормам, які формалізовані в даному соціумі у вигляді законів, правил, інструкцій, стандартів, наказів, що регламентують поведінку індивіда в різних сферах соціального життя – політичній, економічній, соціокультурній тощо. Нормативна особистість більше за інші форми поведінки відповідає визначенню “законослухняна”.

Аналогічно така особистість поводить себе відносно так званих неписаних законів і норм, до яких можна віднести:

- національні традиції: обряди, ритуали, символи і т. п.;
- зразки побутової повсякденної культури (в сім’ї, на вулиці, у транспорті, в магазинах, інших громадських місцях);
- норми корпоративної культури (робота, громадські організації, групи за інтересами, конфесійні спільноти);
- індивідуальні морально-етичні норми та критерії, що відповідають очікуванням і вимогам мікро- або макросоціального середовища.

Використовуючи візуальні асоціації, нормативну форму поведінки особистості можна інтерпретувати в соціально-психологічному плані як *незграбну, неповоротку, інерційну*.

Домінантна форма відповідно до свого геометричного аналогу (трикутника) асоціюється з вістрям списа або стріли. Тому для особистостей такого типу адекватними будуть епітети *“пробивна”, “стрімка”*.

Домінантна особистість на відміну від стабільної та передбачуваної нормативної особистості будує сценарії своєї поведінки ситуативно, відповідно до поточних можливостей, інтересів і потреб, а також зважаючи на умови соціального середовища і весь комплекс реальних об’єктивних і суб’єктивних чинників. Залежно від ситуації якісь формальні або неформальні соціальні норми можуть нею враховуватися. Інші ж норми, що заважають досягненню цілей, навіть якщо вони перебувають у зоні соціального контролю, можуть ігноруватися, порушуватися або використовуватися як засіб для вирішення особистих або корпоративних завдань. Тому домінантна особистість психологічно може асоціюватися з епітетом *“цілеспрямована”*.

Відповідно для соціальної поведінки домінантної особистості будуть характерними такі соціально-психологічні якості:

- високий рівень соціальної динаміки;
- розвинені комунікативні якості;
- експансивність;
- конкурентність та жорсткість у відносинах.

Для нелінійної психологічної форми (гармонізуюча особистість, позначена колом) підходять епітети *“гладкий”, “конформний”, “обтічний”*. Зорово така форма може асоціюватися з м’ячем, кільцем, повітряною кулею. Ці предмети викликають відчуття легкості, приємності, грайливості. Завдяки названим якостям такі індивіди володіють виразними здібностями пристосування в мікрота макросоціумі. Найадекватнішим для них буде визначення *“адаптивний”*.

Друга нелінійна форма (креативна, зигзаг) відносно рідко трапляється серед перелічених типів поведінки. Дійсно, творчі особи складають меншість у соціумі порівняно з нормативними, домінантними і гармонізуючими особистостями. Проте саме завдяки

їхній присутності забезпечуються різні форми соціального прогресу – технічного, економічного, культурного.

Саме творчі особистості продукують інноваційні ідеї та рішення, які дають імпульс для розвитку будь-якої соціальної сфери. Основна проблема таких осіб – низький рівень соціалізації і, відповідно, адаптації в соціумі. Сам символ зигзага є образним утіленням “неформатності”. Творчий тип погано вписується в інші поведінкові форми і тому часто викликає у них відторгнення через властиві йому соціально-психологічні якості:

- нестандартний підхід до проблем і рішень;
- оригінальність і непередбачуваність у поведінці;
- відірваність від життєвих реалій;
- нонконформізм.

Оптимальним визначенням творчого типу особистості буде “інноваційний”.

Розвиток будь-якого суспільства залежить не стільки від кількісного співвідношення в ньому особистостей з певними психологічними формами поведінки, скільки від наявності соціального замовлення на ті чи інші психологічні типи і розробленого механізму селекції різних типів в адекватні їм соціальні ніші. Тому інноваційні прориви у країнах, що займають провідні позиції в галузі нових технологій, є наслідком соціальної політики добору і залучення (у тому числі ззовні) творчих людей у пріоритетні сфери діяльності.

2.4. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ

Формування особистості відбувається у певному соціальному просторі. Цей простір можна розглядати з різних точок зору, зокрема щодо його рівневості:

1) на *мікрорівні* формування особистості відбувається в сім’ї, у дружніх і ділових міжособистісних взаємостосунках;

2) на *мезорівні* особистість формується під впливом різних соціальних груп, формальних і неформальних – навчальних, про-

фесійних, етнічних, конфесійних, політичних, економічних, демографічних, груп за інтересами, цінностями, потребами;

3) на *макрорівні* особистість формується під впливом великих соціальних спільнот та всього глобалізованого світу.

Кожен суб'єкт названих рівнів несе на собі відбиток певної соціокультури. Сім'я, в якій закладається соціально-психологічний каркас особистості, залишає свій слід як на свідомому, так і на не-свідомому рівні психологічної структури особистості у вигляді так званих батьківських імпринтів. Ці імпринти потім репрезентують себе у певних стереотипах мислення та поведінки, а також у життєвих сценаріях, які нерідко повторюють батьківські.

Сімейні традиції, норми, цінності, культура побуту, дозволя, взаємостосунки, розподіл соціальних ролей – усі ці складові формують відповідні соціокультурні зразки особистості дитини, підлітка і майбутньої дорослої людини. Особистість, що зростає, може почерпнути в сім'ї як позитивний, так і негативний досвід. Слід зазначити, що соціалізація особистості та її соціокультурні особливості не завжди тотожні батьківським аналогам і часто є їхніми антиподами.

Соціокультурне середовище традиційної української сім'ї має певні відмінності від північноамериканського, західноєвропейського або східного. Для західних культур найхарактернішими сімейними цінностями, які формуються в особистості, є прагматичність, індивідуалізм, гендерна рівність, незалежність, самоаналіз, законослухняність. У традиційній східній сімейній культурі існують інші пріоритети: ієрархічність, патерналізм, гендерна нерівність (жіноча дискримінація), колективізм (общинність), пієтет щодо влади та старших за віком та посадою.

Для пересічної української сім'ї характерний прояв таких соціокультурних особливостей:

- *позитивні*: демократизм у відносинах, гостинність, емпатія, взаємодопомога, традиціоналізм;
- *негативні*: досить низька побутова культура, світоглядна нетерпимість, утриманські тенденції, соціальна пасивність.

Окрім названих особливостей, слід зазначити фемінні тенденції в сім'ї, тобто домінуючу роль жінки, – на протигагу маскулінним в економічній і політичній сферах, в яких переважають

чоловіки. Ці тенденції сприяють культивуванню в соціумі таких рис (незалежно від статі), як соціальна інертність, емоційна вразливість, ревності в широкому розумінні цього слова, заздрисність, невизначеність, ригідність.

По виході юної особистості в широкий соціум на її формування впливають різні соціальні інституції та групи соціокультурного середовища.

Соціальними (або соціокультурними) інституціями називають стійкі суспільні структури, які регулюють взаємодію людей, поєднаних заради спільного виконання соціально значущих функцій (М. Найдорф). В якості соціокультурних інституцій, які складають структуру сфер життєдіяльності (економічної, політичної, соціальної, духовної), виступають: освіта (школа, виш), підприємства і організації різних форм власності та профілю діяльності, наука, мистецтво, релігія, ЗМІ, держава тощо.

Головною проблемою освіти у вітчизняному соціокультурному просторі стало її відчутне відставання від інформаційних і технологічних процесів у глобалізованому суспільстві. Причинами є інерційність освітньої системи, переважання формальних принципів над змістовими, кількісних критеріїв над якісними, традицій над інноваціями, групових цінностей над індивідуально-особистісними.

Комерціалізація вищої освіти лише поглибила розрив між кількісними і якісними критеріями та підходами на користь перших. Відповідно спостерігається спад освітньої культури. Різке збільшення кількості вишів, неадекватне соціальному замовленню; зниження професіоналізму викладачів; недостатній рівень мотивації викладацького складу і студентської аудиторії; імітація інноваційної діяльності – всі ці явища, на жаль, мають місце у вітчизняній освіті.

Сучасні тенденції у сфері економіки – виробництва та споживання товарів і послуг – характеризуються такими особливостями:

- відбувається перетікання матеріальних, фінансових і людських ресурсів із промислового та аграрного секторів у сферу послуг (торгівля, банківський бізнес, маркетинг, реклама, консалтинг, транспорт, медицина, навчання, комунікації, туризм, дозвілля і розваги). В суспільстві існує

стійка тенденція переважання споживання над виробництвом;

- знижуються престижність інженерних професій та чисельність їхніх представників відносно професій невиробничої сфери: фінансистів, юристів, шоуменів, стилістів, фахівців з продажу, консультантів, журналістів, політиків і т. д. Винятком із цього тренду є сфера інформатики та попит на відповідних фахівців – програмістів, веб-дизайнерів, системних адміністраторів на вітчизняному та зарубіжному ринках праці;
- спостерігається тенденція переважання у вітчизняній промисловості видобутку сировини та виробництва напівфабрикатів (руди, мінералів, металопрокату, добрив, лісу) над високотехнологічною продукцією;
- імпорту домінує над експортом.

Названі тенденції складають певний соціокультурний фон, який своєю чергою формує психологію середньостатистичного українця, те, що ми називаємо терміном “менталітет”. Компонентами соціокультурного фону є цінності й орієнтації, що впливають на особистість у якості соціальних імпринтів. До них можна віднести споживацьку свідомість, репродуктивне мислення як антипод продуктивного, орієнтацію на гуманітарно-інформаційні технології на протигагу виробничо-технологічним, використання маніпулятивних технологій у більшості соціальних сфер.

Відставання України у темпах модернізаційних процесів експерти пов’язують з економічними і політичними чинниками, зокрема з несприятливою ринковою кон’юнктурою, економічними кризами, неефективною законодавчою базою, корупцією, політичною нестабільністю, поганим менеджментом і т. п. Хоча названі чинники багато в чому є похідними від психології – індивідуальної, групової та суспільної.

Суб’єктом суспільних процесів є *соцієтальна психіка* як віддзеркалення інтегрального типу соціуму [15]. В якості основних детермінант соцієтальної психіки виступають глобальні сфери людської життєдіяльності:

- *біосфера* (клімат, ландшафт, флора та фауна навколишнього середовища);

- *техносфера* (засоби виробництва, інфраструктура і технічні комунікації);
- *соціосфера* (сфера людських комунікацій та сукупність соціальних чинників, характерних для даного етапу розвитку конкретного суспільства).

Соціум є відкритою динамічною системою, яка постійно обмінюється енергією та інформацією з навколишнім середовищем. Це рівною мірою стосується соцієтальної психіки.

Динаміка соціального середовища у фізичному плані схожа на динаміку інших рухомих середовищ – газу та води, і на неї поширюються ті самі закони. Уповільнення динаміки середовища спричинюється його в'язкістю, яка залежить від характеристик структури середовища – біологічної та соціальної.

Соціальний простір має свою структуру – сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних позицій, ієрархічно впорядкованих за допомогою соціальної стратифікації, що передбачає наявність верхніх, середніх та нижніх соціальних шарів, а також вертикальних і горизонтальних каналів соціального переміщення людей.

Подоланню в'язкості середовища сприяє зростання швидкості руху прошарків, що складають це середовище, площі (кількості елементів середовища) і сили (енергії), що викликає рух цих прошарків. Коефіцієнт (показник) соціальної в'язкості [18] може слугувати індикатором різних соціальних процесів – трансформаційних, модернізаційних, інтеграційних тощо – і, відповідно, причин, що гальмують ці процеси.

Соціальна в'язкість справляє негативний вплив на всі аспекти суспільного життя і на всі його рівні, у тому числі рівень особистісний. Особистість, що формується в умовах високої соціальної в'язкості, набуває відповідних соціально-психологічних якостей. Індивіди з низьким рівнем адаптивності виявляють соціальну індиферентність, пасивність, інертність. У цьому випадку компенсаторними механізмами стають байдужість, відчуженість, апатія, злостивість, аутизм, алкоголізм, наркоманія. Високий рівень особистісної адаптації сприяє розвитку таких негативних проявів, як агресивність, маніпулятивність, радикалізм, ігнорування морально-етичних, правових та інших суспільних норм.

Рівень соціальної в'язкості безпосередньо пов'язаний з особливостями національної ментальності, тобто соціальної психіки, зокрема з її структурою. В якості структурних характеристик соціальної психіки виступають такі дихотомічні ознаки: раціональність – ірраціональність, екстравертивність – інтровертивність, сенсорика – інтуїція, емоційність – логічність (К. Г. Юнг), інтернальність – екстернальність (Роттер), маскуліність – фемінність [15].

О. Донченко, досліджуючи особливості української соціальної психіки, дійшла висновку, що їй більше притаманне домінування таких соціально-психологічних ознак: раціональності, інтровертивності, сенсорності, емоційності, екстернальності та фемінності [15]. Переважання цих ознак у структурі соціальної психіки є засадничим чинником формування патернів мислення та поведінки як на свідомому, так і на несвідомому рівні. Ці патерни притаманні і індивідуальній, і груповій (колективній) психіці. Їхні прояви варіюються залежно від індивідуально-особистісних детермінант (психофізичних і соціально-психологічних) та групових детермінант (демографічних, економічних, політичних, соціокультурних).

Основний позитивний аспект *раціональної* компоненти соціальної психіки полягає у сталості вироблених в процесі соціальної еволюції певних мисленнєвих та поведінкових установок, резистентних до зовнішніх впливів. Раціональність мислення також передбачає виразну тенденцію до стабільності форм суспільного життя в широкому контексті. Зворотною стороною даних якостей є консерватизм мислення, низький рівень соціальної динаміки, слабка реактивність на зміни зовнішнього середовища та на ті виклики, які виникають в сучасному глобалізованому світі.

Інтровертивність, з одного боку, виявляє себе в таких соціально-психологічних аспектах, як самотність, індивідуалізм, терплячість, старанність, фізична і соціальна адаптивність. З іншого боку вона культивує такі негативні якості, як локальність мислення, егоцентризм, соціальна пасивність, замкнутість, низький рівень консолідації, конформізм, недовірливість.

Сенсорність виражається у наступних мисленнєвих та поведінкових проявах: гедонізмі, прагматизмі, реалістичному світогляді, господарності, прагненню до якості. У негативному аспекті її супроводжують приземленість, несприйнятливність до ідей та інно-

вацій, превалювання репродуктивного мислення над продуктивним і тактичного мислення над стратегічним, споживацькі тенденції.

Переважання у структурі соціальної психіки *емоційного* компоненту над логічним також має свої переваги і недоліки. В першому випадку це виражається в емпатії, вразливості, альтруїстичності, контактності. Зворотною стороною емоційності є імпульсивність, суб'єктивність в оцінках, підвищена конфліктогенність, нетерпимість до чужих поглядів і думок.

Домінування *екстернального* локусу контролю в соціальній психіці сприяє таким тенденціям, як некритичність до себе, низький самоконтроль, перекладання відповідальності на зовнішні чинники, перенесення чужого соціокультурного досвіду на вітчизняний ґрунт без необхідної адаптації.

І нарешті, *фемінний* характер соціальної психіки формує такі соціально-психологічні особливості вітчизняного соціуму: нерішучість, рефлексивність, непередбачуваність, образливість, віктимність (прояв жертвовності у формі поступливості більш експансивному партнеру), постійне з'ясування відносин.

Комплекс названих якостей, що складають структуру української соціальної психіки, формувався еволюційно як результат впливу особливостей біосфери, техносфери та соціосфери, зокрема соціокультурних впливів зовнішнього середовища – православної Росії, мусульманської Туреччини, католицьких і протестантських країн Західної Європи.

У цілому цей комплекс характеристик є засадничим чинником формування особистості на соціально-психологічному рівні та прояву того феномена, який ми називаємо українською ментальністю зі всіма її перевагами та недоліками. Слід зазначити, що менталітет – це динамічне явище. Наростання соціальної динаміки зовнішнього середовища під впливом глобальних процесів – політичних, економічних, культурних – викликає й відповідні зміни індивідуальної ментальності з її цінностями, пріоритетами, цілями і способами їх досягнення.

Розділ 3

МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ В НЕОЮНГІАНСЬКІЙ ПАРАДИГМІ ЯК ОСНОВА РОЗРОБКИ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

3.1. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ

Вибір нами типології особистості К. Г. Юнга в якості базової ґрунтувався на таких критеріях, як системність, структурність, функціональність та динамічність.

За логікою системного підходу можна побудувати ієрархію складових загальної системи, за допомогою якої ми досліджуватимемо особистісний чинник: *елемент* (психологічна функція) – *підсистема* (психологічний тип особистості) – *система* (типологія) – *надсистема* (соціум).

Основними *елементами* загальної системи виступають психологічні функції. В якості таких функцій нам уявляється доцільним використовувати психологічні функції, запропоновані Юнгом, – мислення, почуття, інтуїцію і відчуття. Поєднання названих функцій із базисними установками – екстравертованістю та інтровертованістю – утворює різні психологічні типи особистості.

Психологічний тип особистості відіграє роль *підсистеми* в рамках запропонованого підходу. Поєднання психологічних функцій утворює інтегральну модель психіки, яка дозволяє встановлювати домінуючий стиль мислення особистості, будувати можливі поведінкові сценарії особистості та її соціальну спрямованість.

Типологія особистості як комплекс психологічних типів складає *систему*, побудовану на основі несуперечливої теорії особистості, що є складовим елементом аналітичної теорії К. Г. Юнга. Ця типологія доповнюється структурно-функціональною моделлю

індивідуальної психіки [50], що дістала розвиток у теоретичних і прикладних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних психологів.

В якості *надсистеми* виступає локальний або глобальний соціум, в якому формується та функціонує особистість. Психологічні функції, що складають тип особистості, є певними константами, тобто іманентними, відносно незмінними компонентами психічної структури. Соціально-психологічні складові особистості, що формуються при взаємодії з соціумом та його компонентами – економічними, політичними, соціокультурними, є змінними й пов'язаними з механізмами соціалізації.

Типологія має чітку структуру взаємопов'язаних психологічних функцій та установок. Своє онаочнення ця структура отримала у вигляді психологічної моделі [51] з двох ортогональних осей (шкал) – раціональної (мислення – почуття) та ірраціональної (відчуття – інтуїція). В континуумі, розташованому на перетині чотирьох функцій (мислення, почуття, інтуїції та відчуття) та двох пар установок (екстраверсії – інтроверсії, раціональності – ірраціональності), утворюється 16 психологічних типів.

Психологічні функції є складовими психологічної моделі як енергоінформаційної системи та носіями специфічної психічної енергії. Функції та установки різновекторного спрямування перебувають у дихотомічній залежності: збільшення енергії однієї функції означає відповідне зменшення протилежної за вектором іншої функції. Енергетичний потенціал особистості визначається змістом домінуючої, допоміжної (допоміжних) та підлеглої психологічних функцій.

Юнгівська модель є психодинамічною моделлю, яка підпорядкована фізичним законам, характерним для відкритих систем, де обмін енергією відбувається всередині системи та в контакт із зовнішнім середовищем – біологічним та соціальним. Свій погляд на психодинаміку Юнг засновує на двох фундаментальних принципах – принципі еквівалентності та принципі ентропії. Згідно з принципом еквівалентності, якщо енергія витрачається на створення певної ситуації, то така сама кількість енергії з'явиться в іншій ділянці системи. У фізиці цей принцип відомий як перший закон термодинаміки, або запропонований Г. Гельмгольцем закон збереження енергії.

Стосовно психічного функціонування в розумінні К. Г. Юнга даний принцип свідчить: якщо якась цінність слабшає або зникає, кількість енергії для психіки не буде втрачена, але відродиться в новій цінності. Зниження однієї цінності неминуче означає зростання іншої. Якщо цінність витісняється, пов'язана з нею енергія може бути переорієнтована на інші сфери діяльності – практичні (бізнес, політика, побут) або духовні (релігія, мистецтво) чи інтелектуальні (наука, винахідництво тощо). Можливий також і розподіл енергії витісненої цінності між кількома іншими новими цінностями.

Уявлення про цілісну структуру особистості та залежність психічних процесів, властивостей, якостей особистості від її потреб, прагнень, установок і про те, що психічні процеси та властивості є функціями особистості, засобами досягнення поставленої мети, цілком узгоджується з відомим в сучасній психологічній науці положенням про взаємну компенсацію психічних властивостей та функцій людини.

Запропонована К. Г. Юнгом модель психіки особистості [51] побудована на принципах дихотомічної залежності психологічних функцій, де кожна має специфічну енергетичну складову.

Перед нами добре відомі фундаментальні психологічні функції – мислення, почуття, відчуття та інтуїція. Мислення – ідеаційне та інтелектуальне. За його допомогою люди намагаються зрозуміти сутність зовнішнього та внутрішнього світу. Почуття – оцінкова функція; воно визначає цінність речей – позитивну або негативну – для суб'єкта. Почуття дає людям суб'єктивні переживання задоволення і болю, гніву й страху, горя та радості тощо. Відчуття – перцептивна, або реалістична, функція. Воно дає конкретні факти або репрезентації навколишнього світу. Інтуїція – це сприйняття на основі несвідомого.

У загальному вигляді (рис. 2) модель являє собою чотириполюсник, полюсами якого є чотири психологічні функції. Функції, що розташовані на кожній із двох перехресних ліній, дихотомічні за своєю природою. Вісь “мислення – почуття” відображає раціональний аспект психіки, а вісь “відчуття – інтуїція” – ірраціональний. У юнгівській інтерпретації мислення відповідає за об'єктивні логічні умовиводи; почуття – за суб'єктивні оцінки; відчуття – за сприйняття об'єктів за допомогою рецепторних органів; інтуїція – за сприйняття потенційних реалій за допомогою несвідомого [51, 617].

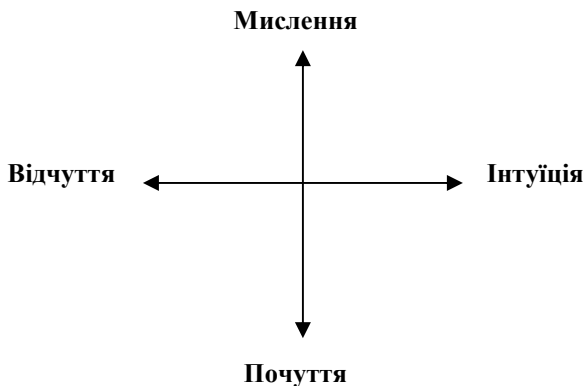

Рис. 2. Модель психіки особистості за К. Г. Юнгом

Велике значення для розуміння структурних та функціональних аспектів особистості мають енергетичні співвідношення в даній моделі та роль психологічних функцій в контексті їх енергетичної наповнюваності. За К. Г. Юнгом, найбільш енергетична функція є *домінуючою*, що формує психологічний тип особистості. Домінуюча функція визначає ціннісну складову, вектор мислення та поведінки, життєву стратегію з її пріоритетами, а також творчий потенціал, адаптаційні та соціалізаційні механізми.

Функція, протилежна домінуючій, виконує роль *підлеглої*. Передусім це стосується її мінімальної енергетичної наповнюваності. Особистість, вимушена виконувати роботу за даною функцією, швидко вичерпує свій ресурс – як фізичний, так і інтелектуальний. Більше того, робота, пов'язана з використанням підлеглої функції, бракує на творчість, якість та ефективність. Підлегла функція є зоною фобій та страхів, рефлексій та комплексів, неадекватної поведінки, проблем внутрішньоособистісного та міжособистісного характеру.

На другому місці за енергетичною наповнюваністю після домінуючої функції знаходиться *допоміжна* (або *доповнювальна*) функція іншого класу. Наприклад, при домінуванні раціональної функції мислення на додаток до неї може бути розвинена ірраціональна функція відчуття або інтуїції, а при домінуванні ірраціональної інтуїції – раціональна функція мислення або почуття. При цьому, як зазначалося, допоміжних функцій може бути декілька.

Допоміжна психологічна функція, на відміну від стратегічної цілепокладальної домінуючої функції, виконує роль тактичну та інструментальну. Якщо домінуюча функція відповідає на питання “що?”, то допоміжна – на питання “як?”. Власне в цьому полягає технологічна роль допоміжної функції в реалізації потенціалу особистості.

Залежно від поєднання в типі особистості певних функцій – домінуючої та допоміжної – особистість схильна до генерування, розробки чи впровадження тих чи інших технологій – виробничих, соціальних, гуманітарних, інформаційних тощо.

К. Г. Юнг також виокремив дихотомічну пару психологічних установок – *екстравертовану* та *інтровертовану*, в якості котрих може виступати кожна з вищезгаданих психологічних функцій. При домінуванні екстравертованої установки психічна енергія особистості, виражена через певну (найбільш диференційовану) функцію, буде спрямована на об’єкт. Інтровертована установка орієнтує психічну енергію на суб’єкт, що являє у цьому випадку для особистості найбільшу цінність.

У своїй фундаментальній праці “Психологічні типи” К. Г. Юнг уперше дав описи восьми таких типів [50]. Проте в подальшому вчений вже не займався їх диференціюванням. Це зробили його послідовники – зарубіжні та вітчизняні дослідники І. Майєрс, П. Майєрс, К. Бріггс, Д. Кейрсі, М. Бейтс, Д. Шарп, Г. Лоренс, П. Тайгер, Б. Баррон-Тайгер, О. Креггер, Дж. Тьюсон, А. Аугустінавічюте, О. Букалов, В. Гуленко, О. Донченко, В. Мегедь, М. Медведєв, Г. Рейнін, К. Філатова, Н. Лукашевич та ін. Зокрема, І. Майєрс і К. Бріггс розширили типологію Юнга до 16 типів, зробили характерологічні описи і розробили опитувальник-ідентифікатор типів MBTI (Myers – Briggs Type Indicator) [57].

MBTI заснований на виявленні таких психологічних шкал: двох різних способів отримання – видачі психічної енергії та зосередження уваги на об’єкті або суб’єкті (шкала “екстраверсія – інтроверсія”); двох протилежних способів збирання інформації (шкала “сенсорність – інтуїція”); двох різних способів прийняття рішень (шкала “мислення – почуття”); двох способів організації своєї взаємодії з навколишнім світом (шкала “судження – сприйняття”):

1. Шкала Е – І – орієнтація свідомості:

Е (Extraversion, екстраверсія) – орієнтація свідомості назовні, на об’єкт;

I (Introversion, інтроверсія) – орієнтація свідомості всередину, на суб'єкт;

2. Шкала S – N – спосіб орієнтування в ситуації:

S (Sensing, відчуття) – орієнтування на конкретну інформацію;

N (iNtuition, інтуїція) – орієнтування на узагальнену інформацію;

3. Шкала T – F – основа ухвалення рішень:

T (Thinking, мислення) – раціональне зважування альтернатив;

F (Feeling, почуття) – ухвалення рішень на емоційній основі;

4. Шкала J – P – спосіб підготовки рішень:

J (Judging, судження) – домінування планування і попереднього упорядковування інформації;

P (Perception, сприйняття) – домінування діяльності без детальної попередньої підготовки, більше орієнтуючись на обставини.

Поєднання шкал дає визначення одного з 16 типів, наприклад: ENTP, ISFJ і т. д.

Психологічний тип визначається комбінацією однієї домінантної і однієї допоміжної функції в екстравертованій установці (спрямованість свідомості на зовнішню дійсність) або в інтровертованій установці (спрямованість на психічну, архетипову реальність).

Основним недоліком типології Майерс – Бріггс є недиференційованість юнгівських функцій у структурі психологічного типу, тобто універсальна інтерпретація змісту функцій, ігнорування взаємозалежності домінуючої, допоміжної та підлеглої функцій, а також їх прояву під впливом установок “екстраверсія – інтроверсія” та “раціональність – ірраціональність”.

Частково цей недолік був скоригований Д. Кейрсі, який запропонував типологію соціальних темпераментів [56]. На відміну від відомої типології темпераментів Гіппократа – Галена – Павлова, в основі якої лежать нейрофізіологічні механізми, типологія Кейрсі побудована на засадах переважно соціальних установок. Тобто йдеться про соціальні темпераменти, зміст яких задається взаємодією двох психологічних функцій, виокремлених К. Г. Юнгом. Підґрунтям даної типології слугувала концепція Юнга стосовно прояву в особистості певних ціннісних орієнтацій, які він пов'язував із давньогрецькими міфологічними персонажами [50, 178 – 218].

Д. Кейрсі, розвиваючи ідеї К. Юнга та типологію Майерс – Бріггс, виокремлює чотири групи типів, називаючи їх темпераментами: NF, SP, SJ, NT [55].

Аполлонічний темперамент асоціюється з орієнтацією на естетичні цінності та їх образне сприйняття, зокрема у вигляді снів та фантазій. Дану групу психологічних типів створюють інтуїтивно-почуттєві особистості (NF), загальною характеристикою яких є *самоцінність*, значущість власної думки.

Діонісійський темперамент орієнтований на реалізацію природних інстинктів, які є частиною колективного несвідомого. До цієї групи входять ірраціональні відчуттєві (сенсорні) типи особистості (SP), яким властиво прагнення до *свободи*, не обмеженої соціальними нормами.

Прометейський темперамент формує групу типів особистості, орієнтованих на пізнання законів природи та оволодіння її силами. Цю групу складають особистості з провідними психологічними функціями інтуїції та логіки (NT). Їх об'єднує схильність до *наукового пошуку*.

Епіметейський темперамент орієнтує його носіїв на виконання соціальних норм та ритуалів. Цю групу об'єднує почуття *обов'язку* в широкому розумінні. Її складають раціональні відчуттєві (сенсорні) типи (SJ).

При найближчому розгляді виявляється, що в типології соціальних темпераментів Д. Кейрсі порушено системний принцип об'єднання в групи за схожими комбінаціями психологічних якостей. Перша та третя групи утворені поєднанням юнгівських функцій: інтуїція + почуття, інтуїція + логіка. У другій і четвертій групах зібрані типи з комбінацією функцій і установок: сенсорика + ірраціональність, сенсорика + раціональність.

Проте така типологія зберігає свою прикладну цінність у контексті визначення життєвих цінностей і типних орієнтацій конкретної особистості. Її недоліком є певна незавершеність, оскільки кількість комбінацій за принципом, запропонованим Д. Кейрсі, може бути вдвоє більше. Крім того, дана типологія не дозволяє отримати відповідь на питання про соціальну диференціацію типів особистості.

Цей недолік був усунутий українським дослідником неоюнгіанської школи В. Гуленком [13,14]. Він скоригував типологію Кейрсі, виокремив чотири групи типів особистості і пов'язав їх з

установками на види соціальної діяльності, замінивши у другій та четвертій групах комбінації сенсорика + ірраціональність і сенсорика + раціональність комбінацією сенсорика + логіка і сенсорика + відчуття, що є більш логічним.

Наступним кроком у розвитку юнгівської психологічної моделі стала структурно-функціональна модель, запропонована А. Аугустінавічюте [6, 102]. Ця модель стала синтезом типології Юнга – Майєрс – Бріггс та концепції А. Кемпінські про інформаційний обмін (метаболізм) [18]. Подальший вклад у теорію енергоінформаційного метаболізму А. Аугустінавічюте, інтертипних відносин та групової динаміки зробили Н. Медведєв, В. Ляшкявічюс, Г. Рейнін, В. Гуленко, В. Мегедь та інші дослідники. У типологічних джерелах існують різноманітні трактування аспектованого змісту психологічних функцій моделі А. Аугустінавічюте.

В нашій інтерпретації змістове наповнення психологічних функцій моделі виглядає таким чином (табл. 2):

Таблиця 2

Авторське трактування моделі А. Аугустінавічюте

1 Цілепокладання (програма дій)	2 Реалізація (технологізація процесу)
4 Адаптивна (сприйняття норм)	3 Рольова (рефлексивна поведінка)
6 Референтна (активізація діяльності)	5 Релаксація (сугестивне сприйняття)
7 Контролююча (моніторинг середовища)	8 Репродуктивна (стереотипізація)

А. Аугустінавічюте, виходячи з твердження К. Юнга відносно інтровертованої та екстравертованої сутності психологічних функцій, замість чотирикомпонентної юнгівської моделі запропонувала восьмикомпонентну. В цій моделі кожна з відомих функцій К. Юнга – мислення, почуття, відчуття та інтуїція – відрізняються за спрямованістю психічної енергії на об'єкт (екстравертована функція) або на суб'єкт (інтровертована функція). Таким чином ми отримуємо по два аспекти кожної психологічної функції: екстравертована (об'єктно орієнтована) та інтровертована (суб'єктно орієнтована).

Проаналізувавши наявні у різних авторів характеристики функцій моделі А. Аугустінавічюте, пропонуємо наступну їх інтерпретацію:

1. Перша функція моделі відповідає юнгівській домінуючій психологічній функції та є функцією **цілепокладання**. Вона відіграє роль програмної, яка відповідає на питання “*що робити?*” Іншими словами, дана функція є базовою, головною у структурі особистості, тією, що визначає життєві позиції, цінності та пріоритети.

2. Друга функція – **реалізаційна**. Вона є допоміжною (за Юнгом). Ця функція відповідає за технологічне забезпечення процесу досягнення мети. Відтак вона пов’язана з пошуком засобів, ресурсів, технологій, людей тощо. Дана функція відповідає на питання “*як зробити?*”

3. Третя функція – **рольова**. Вона збігається з юнгівською підлеглою функцією (найменш енергоємною). У процесі реалізації мети особистість вимушена взаємодіяти з соціумом, запозичуючи у нього інформацію та ресурси. При цьому, вступаючи в комунікації, вона бере участь у соціальних іграх, приміряючи на себе різні соціальні ролі – формальні або неформальні – з різним ступенем ефективності та адекватності. При цьому, рефлексуючи свої невдачі у спробах ототожнення себе із соціальною роллю, особистість намагається відповісти на питання “*хто я насправді?*” В рольових ситуаціях особистість прагне демонструвати свою компетентність, але вирішувати складні завдання в довготривалому режимі їй складно через нестачу внутрішніх ресурсів – інформаційних та енергетичних; при цьому критичні оцінки вона сприймає досить болісно.

4. Четверта функція виконує роль **адаптивної** (друга допоміжна). Стикаючись із глобальним або локальним соціумом, особистість відчуває на собі тиск соціальних норм різного характеру: норм поведінки (побутової чи службової), виробничих та культурних норм, норм моралі, права (кримінального або цивільного) тощо. Порушення норм трактується соціумом як асоціальна поведінка і спричиняє різні санкції, а також сприяє дезадаптації особистості в соціумі. Для успішного вирішення поставлених цілей особистість має оцінювати інформацію, що надходить, фільтруючи другорядну (зайву) для себе, і адаптуватися до соціальних норм. Адаптивна функція відіграє роль оцінково-нормативної і відповідає на питання “*як я повинен поводитися?*” Оскільки особистість є

вразливою через невміння здійснити вибір оптимального варіанту поведінки, вона розраховує на сторонню допомогу.

5. П'ята функція – це функція **релаксації**. Постійна активність, розумова або фізична, вимагає чималих зусиль і напруження. Наслідком цього є втома і амортизація внутрішніх ресурсів особистості. Цілеспрямовані особистості більше, ніж інші, працюють “на знос”, але навіть при помірних навантаженнях у кожної людини періодично настає втома. Тому підсвідомо, захищаючи себе, психіка шукає можливостей відновлення енергії. Функція релаксації за своїм змістом протилежна функції цілепокладання. Тому її включення якнайменш енергозатратне. Особистість тимчасово “випадає” із процесу діяльності та намагається осмислити свою поведінку. Інколи такий стан нагадує психологічний транс. Людина намагається відповісти на питання “*чого я хочу насправді?*” При цьому вона часто потребує допомоги і поради оточення, бо некритично сприймає інформацію, а також неадекватно оцінює власні потреби по даній функції: чого саме хочеться – не завжди зрозуміло.

6. Шоста функція є **референтною**: особистість орієнтується на думку інших стосовно забезпечення комфортних умов життєдіяльності – екологічних, ергономічних, культурних, соціально-психологічних. Будь-яка мета, якої прагне особистість, має у своїй основі мотиви – внутрішні або зовнішні. Залежно від типу особистості в якості мотивів можуть виступати інтерес, задоволення, знання, любов, влада, гроші, кар'єра, творчість, користь тощо. Для включення особистості у процес потрібно знати, чим її вмотивувати. Оскільки власні уподобання по шостій функції усвідомлюються не досить добре, частіше формується підсвідома реакція на бажані для особистості еталони поведінки та цінності, що продуктуються сигналами з п'ятої сугестивної функції. Шоста функція відіграє мобілізаційну роль у мисленні й поведінці та відповідає на питання “*заради чого я повинен це робити?*”

7. Сьома функція виконує роль **контролюючої**. У процесі досягнення мети особистість підсвідомо здійснює моніторинг зовнішнього середовища, оцінюючи ступінь відповідності своїх ресурсів (інформаційних, енергетичних, матеріальних) обсягові можливих витрат. Це стосується і особистої безпеки в широкому контексті: здоров'я, матеріального стану, комунікацій, зовнішньої експансії. Контролююча функція передбачає можливість ризику і відповідає на питання “*чого мені побоюватися?*” Ця функція грає

роль обмежувальної щодо небажаних зовнішніх контактів, інформації та експансії.

8. Восьма функція – **репродуктивна**. Ця функція відповідає за виконання рутинної повсякденної роботи, що забезпечує вітальні потреби особистості. За цих умов мозок “відпочиває”, процес перебігає майже автоматично. При цьому використовуються стандартні відпрацьовані технології і домінує традиційне, стереотипне мислення. Репродуктивна функція відповідає на питання “*що від мене потрібно?*” Вона працює у “фоновому” режимі, забезпечуючи особистості кількість інформаційного ресурсу, що перевищує наявні потреби, тобто “про запас”. Інтенсивне використання цього запасу часто виглядає дещо демонстративно, тому цю функцію у типологічних працях називають також *демонстративною*.

Модель А. Аугустінавічюте описує психологічні типи як типи інформаційного метаболізму (обміну), хоча коректніше було б говорити про енергоінформаційний обмін, оскільки продукування, передача та сприймання інформації – це завжди енергетичні процеси.

Зміст психологічних функцій та їх розташування в даній моделі авторка пов’язує з відповідними ментальними і вітальними енергетичними компонентами психіки особистості та енергоінформаційним обміном між функціями моделі. Повний опис даної моделі не є метою даного дослідження, він представлений в роботах А. Аугустінавічюте [6, 535–536] та інших дослідників.

3.2. ОСОБИСТІСТЬ ЯК ВИБІРКОВА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА

Механізм інформаційної вибірковості індивідуальної психіки має всі ознаки певної запрограмованості. Типологічна модель, запропонована К. Г. Юнгом, дозволяє диференціювати і виокремлювати у конкретної особистості психологічні функції, які відрізняються різним ступенем чутливості до складових інформаційного потоку. Основні функції структури психіки – домінуюча і допоміжна – відіграють провідну роль у доборі, переробці та продукуванні інформації. Підлегла функція своєю чергою є менш диференційованою і впорядкованою.

Знання цих функціональних особливостей сприйняття інформації різними типами особистості дає змогу свідомо впливати

на особистість, активізуючи елементи психіки, відповідальні за творчу діяльність у матеріальній або духовній сферах. При цьому важливе значення має психологічний механізм інформаційної вибіркової світосприйняття, розуміння якого є необхідним для розробки соціально-психологічних технологій.

Психологічний вплив – це завжди робота з інформацією, надання їй таких форми й змісту, які були б адекватно сприйняті колективною або індивідуальною психікою. В сучасному урбанізованому суспільстві швидкість і обсяг інформаційних потоків зростають у геометричній прогресії. Можливості ж їх засвоєння людською психікою практично залишаються тими самими, що й раніше. Людський мозок має певну пропускну здатність, що захищає його власника від інформаційних перевантажень, наслідком яких у кращому разі є втома, а в гіршому – психосоматичні відхилення й навіть патології.

Крім кількісного обмеження, людська психіка здатна диференціювати інформацію за формою та змістом. Кожна людина свідомо й несвідомо сприймає або відсіває інформацію відповідно до того, чи налаштований її приймальний механізм на даний тип інформації. У цьому випадку в дослідника виникають певні асоціації з технічними засобами – радіоприймальними й телевізійними. В радіотехніці основними вузлами приймальних пристроїв є резонансні коливальні контури, режекторні фільтри та їхні складові. Кожний із цих вузлів та елементів має основну властивість – зменшувати, збільшувати або накопичувати електричний потенціал, що надходить на його вхід, реагуючи на сигнали певної частоти та амплітуди.

Аналогічно людська психіка резонує на ту чи іншу інформацію, фільтрує її, пропускаючи або затримуючи потоки певної форми та змісту. Політтехнологи та психотехнологи, працюючи з аудиторією, обов'язково враховують фактор інформаційної вибіркової. Перші, обслуговуючи політичні спільноти або окремих великих функціонерів, орієнтуються або на весь соціум, або на чисельні соціальні групи – етнічні, регіональні, вікові, професійні, за рівнем доходів тощо, оперуючи та маніпулюючи інформацією, на яку налаштовані ці групи. Використовувана інформація має крупноблочний характер і торкається тих елементів, які викликають резонанс у відповідних соціальних груп: це проблеми мови, місце-

вого самоврядування, податків, рівня життя, екології, інфраструктури, безробіття і т. д.

Психотехнологи працюють більш диференційовано. Інформація добирається та дозується так, аби вплинути на певні інтереси, цінності й смаки конкретної локальної аудиторії. Відповідно до подаваної інформації формується ситуативний імідж інформаційного джерела, який своєю формою має доповнювати та підсилювати змістову частину. Образно кажучи, для однієї аудиторії виконується класика, для іншої – авангард, а для третьої – андеграунд.

Індивідуальна робота з людьми потребує інших, більш тонких психологічних підходів. Тут доводиться спускатися з рівнів соціальної та групової психіки на рівень психіки індивідуально-особистісної. На цьому рівні якісний прийом інформації залежить від окремих елементів психіки, що реагують на певні інформаційні складові. В цьому контексті величезну технологічну перспективу для розробки методів інформаційного впливу на особистість має юнгівська модель психіки. Вона відіграє роль резонансного контура, налаштованого на певний інформаційний сигнал чи спектр сигналів, або роль інформаційного фільтра, що пропускає чи затримує певний тип інформації.

Кожний елемент моделі психіки відповідає за свою інформаційну складову, яка своєю чергою відповідає характеру конкретної психологічної функції, її місцю та ролі в моделі типу особистості. Згідно з Юнгом, у психіці кожної людини домінантне місце посідає одна із чотирьох функцій. Тож саме вона має найбільш вибіркового характер, відповідаючи за точність резонування на конкретний тип інформації. У випадку фільтрування інформації ця функція здійснює мінімальний опір щодо адекватної їй інформації та максимальний – щодо інформації протилежного, антагоністичного цієї функції змісту.

Другою за якістю вибіркового є допоміжна психологічна функція. Як зазначалося, вона входить до однієї з дихотомічних пар функцій залежно від того, яка пара є джерелом для домінуючої функції. Наприклад, людина з домінуючою функцією почуття (з раціональної пари) має в ролі допоміжної функції або відчуття, або інтуїції (з ірраціональної пари) [51].

Найменший рівень вибіркового має підлегла психологічна функція, що перебуває на полюсі, протилежному домінуючій функції. Якщо в якості останньої виступає почуття, то в такій людини

буде найбільше проблем з якісним розпізнаванням інформації, її об'єктивним оцінюванням та використанням, за що відповідає функція мислення. Дана особистість схильна підсвідомо витісняти або ігнорувати інформацію логічного змісту. Вона не любить точних наук, погано розбирається в роботі приладів і механізмів, відкидає технократичні методи, аргументи та факти.

Із чотирьох функцій, що складають модель індивідуальної психіки, основна і допоміжна функції являють собою аналог радіотехнічних пристроїв – конденсаторів (ємностей) та індуктивностей, що пропускають і накопичують інформацію, адекватну змістові цих функцій. Друга допоміжна та підлегла функції моделі, протилежні (дихотомічні) за змістом першим двом, є аналогами опорів, що обмежують сприймання інформації відповідного змісту. Перші дві, будучи потужними, спонукають особистість до розвитку, творчості, реалізації свого потенціалу. Вони віддзеркалюють ціннісні орієнтації та переваги, життєву філософію людини, її способи досягнення цілей. Домінантна психологічна функція є функцією цілепокладання і більшою мірою визначає життєві стратегії. Друга, допоміжна, відповідає за реалізацію поставлених цілей і є тактичною, інструментальною. Дана пара функцій природно більш розвинена в типі особистості, ніж інші, і наділяє особистість такими якостями, як компетентність, професіоналізм, креативність тощо.

Надмірна гіпертрофованість потужних функцій сприяє у кращому разі прояву неабияких здібностей особистості, обдарованості й талановитості; у гіршому – акцентуйованості певних рис характеру, “дивацтвам”, а то й девіантностям поведінки. Приміром, розвинене аналітичне мислення може бути як у талановитого програміста, так і в хакера, і т. ін.

Специфічність інформаційної вибіркості значно залежить від *об'єктно-суб'єктної спрямованості* психологічних функцій особистості, тобто їхньої *екстравертної* або *інтровертної орієнтації*. Це також стосується типів інформаційного впливу на особистість – *конструктивного* та *деструктивного*.

Екстраверсія – інтроверсія психологічних функцій пов'язана із пропускнуою здатністю психіки стосовно інформації, що надходить іззовні. Екстравертна особистість здатна пропускати, накопичувати та видавати більші масиви інформації завдяки своїй об'єктно орієнтованій функції. Стосовно інтроверта, то його домі-

нуюча функція є суб'єктно орієнтованою та налаштованою на інформацію більш локального характеру.

Зокрема, *об'єктно орієнтоване почуття* спонукає як до загостреного сприйняття зовнішніх емоцій – позитивних і негативних, так і до прагнення впливати на інших людей, у тому числі маніпулюючи інформацією, пов'язаною з почуттями та відносинами. Розвиненість цього компоненту в психіці екстравертного типу особистості характерна для емоційних лідерів, незалежно від сфери їхньої діяльності. Їм властива висока динаміка інформаційних процесів прийому – передачі даних завдяки великій енергетиці прийнятих і виданих емоцій.

Ця енергетика надає такій особистості також рис експансивності та експресії, які можуть надихати та заряджати аудиторію як позитивними, так і негативними емоціями, що часто використовуються як найсильніший засіб маніпуляції людською свідомістю. Більше того, особистості з основною об'єктно орієнтованою психологічною функцією почуття часто бувають у житті гарними акторами, здатними впливати на почуття інших у формальних та неформальних ситуаціях. Їм часто притаманна виразна харизматичність, що проявляється в емоційному магнетизмі. Якщо у сфері мистецтва ці емоції відіграють позитивну творчу роль, то в політиці вони часто деструктивні, оскільки будуються на суб'єктивних почуттях любові – ненависті й використовують демагогію та популізм в якості головного інструмента впливу.

Суб'єктно орієнтоване почуття за своєю природою емпатичне та імпресивне, тобто його носії вразливі та схильні до співпереживання й рефлексії. Такі особистості дуже добре розбираються у відносинах, відрізняючи справжні почуття від імітованих. Слід пам'ятати, що творча робота у сфері відносин припускає як їх гармонізацію, так і вміння маніпулювати ними. Фахівці-практики в галузі public relation, як правило, володіють добре розвиненим суб'єктно орієнтованим почуттям. Це також стосується професійних психологів, педагогів та інших фахівців, що мають справу з "людським фактором".

Інформаційна вибірковість *об'єктно орієнтованого мислення* детермінована іншою функцією, протилежною почуттєвому компоненту психіки, а саме розумовою. Розумовий компонент позбавлений оцінкового суб'єктивізму почуттєвих типів, які часто керуються критеріями морально-етичного характеру: добро, зло, істина,

справедливість, щастя, любов тощо. Розумові (логічні) особистості більше реагують на інформацію об'єктивного, фактологічного характеру, формалізованого у вигляді закону, формули, інструкції, технології, програми (виробничої, навчальної, комп'ютерної і т.д.), яка відображає специфіку певної сфери діяльності.

Об'єктно орієнтоване мислення є технологічним за своєю сутністю. Його носіїв цікавить можливість впливати на людей і процеси переважно технократичними методами. Індивіди з посиленою функцією екстравертного мислення позиціонуються в соціальному середовищі як лідери-професіонали. Вони компетентні у питаннях, що стосуються технічних характеристик елементів і обладнання, технологічних процесів, особливостей виробництва, експлуатації та ремонту техніки тощо.

Екстравертні логіки оцінюють людей за критеріями професіоналізму, продуктивності, якості роботи, уміння запропонувати або впровадити найбільш технологічний спосіб виробництва. Вони – погані маніпулятори, оскільки демагогія та популізм відсутні в арсеналі їхніх методів впливу. Такі особистості є трударями за натурою, вони вважають доцільним доводити свою правоту на власному прикладі й на конкретному ділі. У своїй діяльності вони дуже динамічні та орієнтовані на конкретний результат. Сфера людських відносин є для них найбільш проблемною. Їм не вистачає гнучкості, дипломатичності, толерантності. Вони виявляють повну безпорадність у конфліктних ситуаціях і у складних переговорах, що потребують нестандартних психологічних підходів.

Суб'єктно орієнтовані логіки найбільше цікавляться проблемами структурного аналізу. Вони підвищують свою компетенцію в питаннях, що стосуються взаємозв'язку елементів у системі й моделювання об'єктів і ситуацій. Вони вважають, що добре складений план, виписана програма дій, грамотно розрахований алгоритм процесу є запорукою досягнення успіху всієї справи. Такі особистості дуже добре володіють мовою формальної логіки, яка лежить в основі їхньої доказової бази. В якості аргументів використовуються графіки, діаграми, статистика, математичний апарат і сучасні методи програмного забезпечення.

Інтровертне логічне мислення складає думку про об'єкт із позиції оцінки властивостей окремих елементів об'єкта. При цьому часто виникає ситуація, коли “за деревами не видно лісу”. Частково ця проблема вирішується за рахунок виокремлення та аналізу мак-

симально можливого числа елементів системи. Перешкодою тут може бути нестача знання про властивості й характеристики виокремлених елементів, тобто теоретична модель не підкріплюється емпіричними даними.

Аналітична логіка зазнає ускладнень, коли з формальної сфери переходить у почуттєву, яка потребує не сухих фактів та формул, а емпатії, віри, ентузіазму, здатності емоційно надихати аудиторію.

Об'єктно орієнтована інтуїція проявляється в цілісному сприйнятті зовнішніх об'єктів з огляду їхніх потенційних можливостей. К. Г. Юнг зазначав, що таке сприйняття передається індивідові через несвідоме за допомогою цієї психологічної функції [50, 526]. Тому досить часто інтуїтивні особистості поводяться з погляду конкретно мислячих людей ірраціонально, підмінюючи логічну аргументацію абстрактним висловом “Я так бачу”.

Причиною такої реакції є особливість психіки, яка трансформує отримувану інформацію (аудіальну чи візуальну) в образну. Ці образи можуть мати почуттєве або логічне наповнення залежно від того, яка психологічна функція є в даного індивіда допоміжною в його психічній структурі. У першому випадку приймальний резонансний контур налаштований на сприйняття потенційних можливостей людей – позитивних або негативних. У другому відбувається добір інформації щодо можливостей об'єктів, які підкорюються об'єктивним законам матеріального світу – фізичним, хімічним, математичним та ін.

Екстравертна інтуїція статична. Вона фіксує увагу на потенціалі об'єкта на даному відтинку часу, підсвідомо відчуючи наявність у об'єкта певної перспективи. Якщо інформація стосовно конкретного проекту потенційно не містить перспективних можливостей, інтуїтивне мислення зосереджується на перебиранні варіантів у пошуку альтернативного об'єкта, який би мав перспективні обриси. Об'єктно орієнтована інтуїція знає *що* шукати, але відчуває брак знання відносно того, *як* шукати. Особистості із сильною екстравертною інтуїцією здатні генерувати яскраві неординарні ідеї, але можуть бути зовсім безпорадними в їх практичній реалізації.

Суб'єктно орієнтована інтуїція, на відміну від попередньої, сприймає та продукує образну інформацію, що перебуває в рухливому потоці часу. Люди, речі, процеси сприймаються так само не-

свідомо, але в динаміці, аналогічно тому, як окремі статичні кадри, пропущені через кінопроектор, створюють фільм.

Особливість сприйняття осіб із такою інтуїцією полягає в тому, що вони здатні внутрішньо відчути сюжетний розвиток так званого “фільму”, включаючи його фінал, за асоціаціями з першими кадрами. Інтровертні інтуїтивні особистості вибудовують внутрішній асоціативний ряд, що дозволяє прогнозувати розвиток подій або поведінку людей, з якими їх пов’язує спільний комунікативний простір. Ретроспектива або перспектива розглядається такими особистостями у вигляді образних рухливих ланцюжків, ланки яких з’єднані причиново-наслідковими зв’язками. Завдяки такому баченню вони можуть бути гарними фахівцями в тих сферах діяльності, де потрібно природне “чуття” на тенденції розвитку та розробку стратегій – у політиці, економіці, культурі та інших сферах.

Розвиненість обох видів інтуїції нагороджує їхніх носіїв такою якістю, яка дуже затребувана в нашу технологічну епоху, яка формує зростаюче соціальне замовлення на інноваційні технології виробництва матеріальних і духовних продуктів. Цією якістю є креативність – здатність уловлювати ідеї, які “ширяють у повітрі”, синтезувати їх з розрізнених джерел інформації, оформляючи у концепції, теорії та проекти – наукового, виробничого, художнього чи іншого типу.

Об’єктно орієнтоване відчуття налаштоване на отримання інформації про реальну користь, яку можна одержати від об’єкта, і передусім – користь матеріальну. Термін “матеріальний” має тут широкий контекст, що охоплює як первинні фізичні потреби, так і потреби, пов’язані з високим соціальним статусом – великим банківським рахунком, елітною квартирою або котеджем, престижним авто та іншими атрибутами матеріального благополуччя.

Забезпеченість усім цим надає влада (контроль) над матеріальними ресурсами. Механізмом досягнення влади виступає воля, уміння підкорити собі інших людей, що створюють ці ресурси або мають доступ до них. Технології підпорядкування можуть бути різними, але в їхній основі лежить домінуючий матеріальний інтерес. Психіка екстравертного сенсорного індивіда повністю підпорядкована цілям досягнення влади та добробуту. Рівень досяжності залежить від індивідуальних можливостей такої особистості – фізичних, психологічних, соціальних, інформаційних.

Вибірковий контур психіки даного психологічного типу чутливо реагує на кон'юнктуру ринку – співвідношення попиту та пропозиції на товари й послуги, у тому числі послуги політичного характеру. У сфері політики ідеологія для таких людей відіграє вторинну, підлеглу роль. Партії, політичні процеси, політична влада – це не більш ніж комерційні проекти, успішна реалізація яких дає доступ до бажаних матеріальних ресурсів і управління ними.

В даному випадку інтуїція, що витісняється у підсвідомість та ігнорується, часто грає злі жарту над прагматичними особистостями. Захоплюючись боротьбою за ресурси й вирішуючи ситуативні тактичні завдання, вони не відчують віддаленої перспективи та нових тенденцій у динамічному мінливому світі. Стереотипи їхнього мислення й поведінки гальмують процеси переоцінки цінностей, зміни пріоритетів і розробки стратегічних програм, адекватних новим соціальним потребам.

Інформація, що надходить на адресу особистості, диференціюється *суб'єктно орієнтованим відчуттям* за рівнем та характером комфортності – дискомфорту, що містяться в цій інформації – фізичній, душевній, емоційній тощо. Тому головною цінністю, цілепокладанням для сенсорного інтроверта є якість життя та складові цієї якості: здоровий спосіб життя, нормальна екологія, адекватна соціальна інфраструктура, високий рівень соціальних стандартів.

Сконцентрованість такої особистості переважно на своїх внутрішніх відчуттях має наслідком суб'єктивність оцінок навколишньої реальності та соціальну індиферентність. Відчуження від соціальних реалій внутрішньо пояснюється невідповідністю чинної соціальної системи природним потребам людини й нав'язуванням їй нових штучних потреб.

Поява в сучасному соціумі феномена “дауншифтера” свідчить про прагнення індивіда, що відчуває експансію з нав'язування йому урбаністичним суспільством уявних цінностей – успішності, елітарності, “форматності”, ексклюзивності й інших соціальних “брязкалець”, – знайти компенсацію в архаїчних, природних умовах життя.

Оптимальною моделлю соціального комфорту, психологічно близькою сенсорним інтровертам, із певним ступенем наближеності можна вважати ту, що реалізована в деяких скандинавських країнах (Фінляндії, Швеції) та у Швейцарії, Австрії, Нідерландах.

У сучасному українському соціумі більшість ЗМІ за допомогою реклами нав'язують суспільству стереотипи й стандарти життя, не адекватні можливостям більшості людей та їхнім традиційним ментальним цінностям. Така ситуація підвищує рівень невротизації суспільства взагалі та формування, зокрема в інтровертних індивідів, комплексу “лузера”.

3.3. ВАРІАТИВНІСТЬ ТИПІВ ОСОБИСТОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

Візуальні ознаки зовнішнього вигляду людини відіграють особливу роль у спілкуванні та міжособистісному пізнанні. Вони є важливим засобом невербальних контактів, який забезпечує афективно-комунікативну, регуляторно-комунікативну та інформаційно-комунікативну функції; нарешті, вони є головними джерелами візуальної інформації про людину, індикатором її особистості.

Сприйнята зором інформація про людину і від людини передається за допомогою трьох візуально-комунікативних систем: *габітусу* (фізичний вигляд, анатомічні особливості частин тіла, конституція), *костюма* (соціальне оформлення зовнішності: одяг, взуття, прикраси, аксесуари, зачіска, та ін.), *кінесики* (значущі елементи руху: міміка, жестикуляція, хода, пози).

Предметом психосеміотичного вивчення зовнішнього вигляду суб'єкта є роль і функції візуальних знаків у повсякденному спілкуванні. Відповідно до традицій вивчення спілкування в річці загальної та соціальної психології візуальна психосеміотика спілкування досліджує знакові системи зовнішнього вигляду як особистісний феномен, як комунікативний засіб і як предмет соціального пізнання. Таким чином, відбувається інтеграція загальнопсихологічного і соціально-психологічного дослідження спілкування, на необхідність чого вказували А. А. Бодальов, Б. Ф. Ломов, А. В. Петровський та інші автори.

У практиці психодіагностики особистості ми постійно стикаємося з проблемою зовнішніх і поведінкових відмінностей у представників одного типу особистості. Ці відмінності часто стають каменем спотикання не тільки для типологів-початківців, а й для професіоналів у цій галузі. Маючи загальні типові установки, життєві цінності, мотиви і стимули поведінки, представники одного типу

особистості варіюють на різних рівнях прояву: психофізичному, психологічному, соціальному, інформаційному. Це виражається:

- *на психофізичному рівні* – в анатомічних і фізіологічних відмінностях, до яких належать особливості будови тіла, нервової системи, розвитку органів чуття і т. п.;
- *на психологічному рівні* – у виборі способу комунікації та встановленні близької або далекої психологічної дистанції у спілкуванні, у вираженні свого емоційного ставлення до оточуючих залежно від їхнього віку, статі, характеру і всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників;
- *на соціальному рівні* – в установці на сферу діяльності, у виборі своєї соціальної ролі, а також у дотриманні етнічних, релігійних, політичних, професійних, групових та інших норм поведінки;
- *на інформаційному рівні* – в особливостях інтелекту, в умінні творчо мислити і створювати якісно новий інтелектуальний продукт, в залежності від набутих та вроджених індивідуальних якостей.

Особистість є цілісним системним утворенням, в якому названі рівні є взаємопов'язаними підсистемами. Елементи фізичної підсистеми – анатомічні, фізіологічні та нейропсихічні – безпосередньо впливають на соціально-психологічні прояви особистості, надаючи їй масу варіацій та відтінків мислення та поведінки.

У психологічній науці накопичений величезний масив емпіричних даних, узагальнений у вигляді різноманітних типологій: *конституційних* (Е. Кречмер, В. Шелдон, К. Сіго, Е. Ледо, Є. Жаріков – Є. Крушельницький); *темпераментних* (Гіппократ – Гален, І. Павлов, К. Гейманс – Р. Ле Сенн); *описів поз, міміки та жестів* (А. Піз, А. Штангль, Д. Ніренберг та Г. Калеро); *нейролінгвістичних* (Р. Бендлер та Д. Гріндер).

Психофізичний рівень пов'язаний з уродженими, тобто найбільш сталими характеристиками особистості, певними фіксованими патернами мислення та поведінки, які своєю чергою виступають складовими типів особистості.

Ми вважаємо, що візуальна психодіагностика є найбільш інформативним джерелом при застосуванні типологічного підходу, оскільки дослідник має справу з об'єктивними даними, на відміну від вербальних методів, які допускають використання маніпулятивних технологій та суб'єктивних чинників.

Головною проблемою будь-якої типології особистості є те, що тип – це певна узагальнювальна ідеалізована модель, з якою ми порівнюємо реальну особистість. У прикладних дослідженнях ми стикаємося з тим, що результати якісних та кількісних методів вивчення особистісних характеристик психологічних типів мають значні розбіжності з описами їхніх модельних аналогів. Якщо відкинути методологічний аспект та ймовірні похибки вимірювань, причиною розбіжностей є феномен *варіативності типу*.

Варіативність є іманентною сутністю будь-якого реального об'єкта і являє собою відхилення певної властивості цього об'єкта від її аналога, зафіксованого в якості зразка, середньостатистичного показника або типу. Стосовно психологічного типу особистості її психологічні функції є відносно змінними величинами, на варіативність яких впливає весь комплекс психофізичних та соціально-психологічних чинників.

Найбільшу складність у визначенні типу особистості становить варіативність типу, через що результати діагностики не завжди можуть бути досить надійними. Тому для більш точних висновків варто враховувати соціально-психологічні *акценти типу*, зокрема виявлені та досліджені нами [27, 346].

Під акцентами типу мається на увазі посилення (акцентування) певних рис характеру і особливостей поведінки в рамках даного типу особистості, що викликане відносним посиленням тієї чи іншої психологічної функції (за К. Г. Юнгом). Акценти типу, на відміну від акцентуацій К. Леонгарда та інших дослідників, що будуються на психофізіологічних особливостях, мають більш виражений соціально-психологічний контекст.

Як правило, у кожної людини, окрім домінуючого акценту типу, можуть бути виражені у меншій мірі ще два – три допоміжні акценти. Якщо обидва види акцентів відповідають обом провідним функціям типу, ми маємо справу з “чистими типами” і, відповідно, гармонійно розвиненими особистостями, з діагностикою яких взагалі немає проблем, особливо якщо ці акценти у провідних позиціях їхнього типу особистості виражені достатньо сильно.

Якщо ж у даного типу особистості відносно акцентована не домінуюча, а допоміжна чи підлегла психологічні функції, виникає феномен варіативності, який знаходить відображення як у зовнішності індивіда, так і в особливостях мислення та поведінки. У цьому полягає головна проблема психодіагностики типів. Акценти

типу є безпосереднім атрибутом варіативності типів. Саме їх наявність є основною причиною розмивання меж тих чи інших дихотомічних ознак типу, наслідком чого можуть бути помилки як при вербальному тестуванні, так і при візуальній діагностиці типів.

Перша спроба поєднання фізичних характеристик із соціально-психологічними була здійснена психологами Є. С. Жаріковим та Є. Л. Крушельницьким. Вони запропонували типологію з восьми психологічних типів, в якій установлювались корелятивні зв'язки між зовнішніми даними, зокрема формою обличчя та поведінковими особливостями – комунікативними, діловими, соціально-рольовими [17]. Система назв типів особистості побудована авторами частково на відображенні їхніх психофізичних особливостей (Боєць, Пасивний, Спринтер), частково психологічних (Логік, Романтик) та частково соціально-психологічних (Лідер, Надійний, Естет).

Ми встановили кореляційні зв'язки між даними типами особистості та психологічними функціями типів за типологією Юнга – Майєрс –Аугустінавічюте, що знайшло подальше відображення в наших комплексних описах акцентів типу та описах типів менеджерів [27, 378].

Відносно акцентування в індивіда конкретної психологічної функції незалежно від його типу особистості, яке ми назвали акцентом типу, наділяє його відповідними зовнішніми рисами. Ці риси візуально діагностуються у процесі face-контролю та спостереження за характерними особливостями міміки, жестів та поведінки.

Нам здалося доцільним запропонувати альтернативну систему назв (табл. 3), яка б відображала соціально-психологічні особливості даних типів особистості та дозволяла використовувати їх у психологічній практиці, зокрема психодіагностиці, профорієнтації, профдоборі, кадровому менеджменті, консультуванні.

Ми підмітили певні взаємозв'язки між характеристиками восьми типів Є. Жарікова – Є. Крушельницького, типами акцентуацій К. Леонгарда, психоформами С. Деллінжер, типами темпераментів Гейманса – Ле Сенна та певними особливостями типів, описаними послідовниками юнгіанської типологічної школи. Ці кореляції були доповнені нашими дослідженнями варіативності психотипів, а саме соціально-психологічних акцентів типу, що дозволило більш диференційовано підійти до вирішення проблем діагностики особистості та розробки на цій основі різнопрофільних соціально-психологічних технологій.

Таблиця 3

Соціально-психологічні особливості типів особистості

Назви типів особистості, за Є. Жаріковим та Є. Крушельницьким	Акцент типу особистості	Психологічна функція
Боець	Домінантний	F (об'єктно орієнтоване відчуття)
Лідер	Прагматичний	S (суб'єктно орієнтоване відчуття)
Романтик	Комунікативний	E (об'єктно орієнтоване почуття)
Пасивний	Дипломатичний	R (суб'єктно орієнтоване почуття)
Надійний	Продуктивний	P (об'єктно орієнтоване мислення)
Логік	Аналітичний	L (суб'єктно орієнтоване мислення)
Спринтер	Креативний	I (об'єктно орієнтована інтуїція)
Естет	Експертний	T (суб'єктно орієнтована інтуїція)

Нижче зображені графічні портрети (рис. 3), що складають типологію Є. Жарікова – Є. Крушельницького, як приклад акцентування особистісних соціально-психологічних рис у контексті нашого підходу.

При акцентах на функціях *P* і *S* (*Продуктивний* та *Прагматичний*) форма обличчя досить масивна: квадратна у *Продуктивного* і у вигляді зрізаного знизу овалу у *Прагматичного*. Про таких осіб прийнято говорити: “дуже мужні”, “брутальні” тощо.

Представники типу *Прагматичний* – добрі організатори і господарники. Вони переважно технократи за мисленням і вибором засобів досягнення результатів. Представники типу *Продуктивний* – дуже технологічні, економні та компетентні в питаннях, що стосуються їхньої діяльності. Їм найбільш психологічно близька виробнича тематика. Проблеми людських відносин для них складні й незрозумілі, і вони воліють вирішувати їх переважно адміністративними методами.

Прагматичний

Креативний

Домінантний

Експертний

Продуктивний

Дипломатичний

Аналітичний

Комунікативний

Рис. 3. Графічні портрети типів особистості

Акцент на функції *F* (*Домінантний*) надає таким особистостям різко окреслені форми обличчя, що нагадують орлиний профіль. Зазвичай це люди холеричного темпераменту. Вони ефективні в роботі, що передбачає швидку віддачу та конкретні результати у стислі строки. Вони не тільки постановники завдань, а й активні учасники процесу. Ці особистості досить різкі, авторитарні й нетерпимі до порушників порядку, дисципліни і ледарів. Вони легко вирішують оперативні завдання, добре справляються з форс-мажорними ситуаціями. Орієнтовані переважно у виробничу сферу, силові структури, спорт (особливо динамічні види).

Представники типу *Креативний* (акцент на функції *I*) мають характерну трикутну форму обличчя. Найбільш виразна їхня особливість – високий ступінь креативності. Тому вони вибирають те місце роботи, яке дозволяє їм генерувати ідеї і зустрічати підтримку оточуючих. Це передусім наукова робота, проектування, інформаційні технології, пошук нових можливостей і ресурсів (експериментування, розвідка). Коло інтересів таких людей доволі широке – це ті сфери діяльності, де є простір фантазії. Вони всіляко

уникають рутинної роботи. Побут, господарсько-адміністративні функції їх обтяжують і дратують.

Люди типу *Комунікативний* з акцентом на функції *E* та *Дипломатичний* з акцентуванням функції *R* часто мають м'які округлі форми обличчя. Різниця хіба що в тому, що у *Комунікативного* дуже рухлива міміка і тому з роками різкіше виявляються мімічні зморшки. *Дипломатичний* більш спокійний зовні і внутрішньо, його рухи більш плавні, а міміка більш статична.

Загальна для цих типів сфера – це сфера людських відносин і комунікацій. Робота з людьми і для людей є головним пріоритетом носіїв даних акцентів. Освіта, медицина, психологія, виховання, релігійні організації, сервіс, соціальна робота, благодійні фонди й товариства – ось поширені місця застосування їхніх здібностей.

Акцент на структурній (аналітичній) логіці (*L*), створює *Аналітичний* тип. Для таких людей характерне обличчя у формі витягнутого овалу або мигдалеподібне, зрізане на підборідді. Вираз обличчя зазвичай безпристрасний і дещо відчужений. Такі люди покладаються тільки на розум і слабо реагують на емоції у будь-якій формі. Всупереч думкам оточуючих людей воліють спиратися на об'єктивні інформаційні джерела – довідкову літературу, Інтернет, аргументацію компетентних фахівців. Логіки схильні працювати автономно або в невеликому колективі. Вони – добрі економісти, юристи, фахівці в галузі інформаційних технологій, конструктори, налагоджувачі апаратури та складних систем.

Тип людей із посиленою функцією *T* – *Експертний*. Такі особистості мають обличчя з м'якими рисами овальної форми, зазвичай із меланхолійним виразом. Вони часто бувають оригінальні й непередбачувані у своїй поведінці та реакціях, можуть бути іноді вишукано естетичними, а іноді – підкреслено недбалими у стилі свого одягу. У мисленні вони налаштовані на філософський лад і пасивну споглядальну життєву позицію. Надають перевагу науковій або гуманітарній сферам діяльності. Не досить ефективні як керівники, адміністратори, менеджери якщо цей тип не доповнюється іншим. Часто знаходять застосування своїм здібностям у творчій спокійній роботі, в дослідженні вузьких проблем, виконанні експертних функцій, роботі консультанта, референта тощо.

Внутрішньотипові відмінності, детерміновані акцентами типу, вносять певну корекцію в характери, здібності та поведінку

людей одного типу особистості. Вони впливають на взаємовідносини між людьми одного типу на формальному і неформальному рівнях, а також на їхню соціалізацію та професійну орієнтацію.

Подальше вивчення варіативності типів та застосування на практиці виявлених нами акцентів типів може відкрити нові перспективи для більш надійної психодіагностики типів особистості, для розширення уявлень про особливості характерів, особисті та професійні здібності типів та їх взаємодію на всіх рівнях спілкування. Це може стати новим зручним інструментарієм різних напрямків у менеджменті, навчанні й вихованні дітей тощо.

Прогнозування поведінки людей в тих чи інших ситуаціях, їхніх здібностей та відносин дозволяє створювати ефективні й гармонійні колективи, які можуть продуктивно працювати над різнопрофільними завданнями. Перспективною є також оптимізація діяльності організацій завдяки застосуванню особистісно зорієнтованих підходів на всіх рівнях організаційного процесу – плануванні кадрів, їх селекції, формуванні цільових груп, координації виробничих процесів, контролі діяльності, створенні мотивувальних механізмів тощо.

3.4. ЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМИ УСТАНОВКАМИ ОСОБИСТОСТІ

Психологічні функції в теорії К. Г. Юнга по суті виступають основними каналами надходження різноманітної інформації як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вони взаємно доповнюють одна одну і взаємодіють так, щоб забезпечити психіці цілісне сприйняття. Разом із тим сприйняття інформації, що надходить, і процес формування загальної психологічної установки істотно різняться залежно від того, яка з психологічних функцій конкретної особистості домінує над іншими як більш розвинена і найбільш диференційована. При цьому, як указує К. Г. Юнг, що більш диференційованою і більш однобічно розвинутою є одна із функцій, то активніше працює механізм психологічної компенсації відносно інших функцій (функціональне врівноваження).

Аналізуючи психологічні функції, К. Г. Юнг послідовно виділяє в їхній діяльності *абстрактну* і *конкретну*, а також *активну* і *пасивну* установки. “Установка, – пише вчений, – є для нас готовність психіки діяти або реагувати у певному конкретному напрямку. Бути орієнтованим – значить бути готовим до чогось визначеного, навіть тоді, коли це визначене є несвідомим” [50, 407].

Уся психологія індивіда зорієнтована відповідно до його звичної установки. Звична установка завжди є результатом чинників, здатних істотно впливати на психічне, а саме: вроджених здібностей і схильностей, середовища, життєвого досвіду, прозорінь і переконань, надбаних шляхом диференціації колективних уявлень. Окрім цих чисто психологічних установок, існують і *соціальні типи*, тобто такі, на яких лежить відбиток тих чи інших колективних уявлень.

Так, за 20 років до появи фроммівського “соціального характеру”, до появи “Втечі від свободи”, за десятиліття до появи фашизму і сталінізму геніальний провидець К. Г. Юнг передбачив появу “соціального характеру” або “соціального типу”: “...відповідно до соціальних умов і необхідності соціальний характер орієнтується, з одного боку, на очікування і вимоги ділового середовища, з другого боку – на соціальні прагнення самого суб’єкта” [50, 508].

У виокремленні психологічних типів К. Г. Юнг убачав головну мету: використання цього типологічного методу в практиці психоаналізу, зокрема у психотерапії. Проте подальший розвиток юнгівської типології показав, що її діапазон набагато ширший. Роботи послідовників юнгіанської типологічної школи підтвердили можливість її використання в різних соціальних сферах – психології, конфліктології, педагогіці, менеджменті, політиці, консалтингу та багатьох інших.

Існують різні способи діагностики типів за системою Майєрс – Бріггс (МВТІ) – інтерв’ю, проєктивні методи, ситуаційно-поведінкове тестування, а також класичні тестові варіанти визначення індивідуальних психічних якостей. Типологія Майєрс – Бріггс у даний час є основним методологічним інструментом Американської типологічної асоціації, що має свої філії по всьому світові. Тест МВТІ адаптований до специфіки різних сфер діяльності та ментальних особливостей кожної країни, в якій використовується дана методика.

На основі МВТІ виникли й інші тести: зокрема онлайн-тест Д. Кейрсі (Keirsey Temperament Sorter), дитячий тест Мерфі – Мейзгейєра (Murphy & Meisgeier) та ін. В Росії переважно викорис-

товується версія опитувальника Майєрс – Брігґс, адаптована Ю. Гіппенрейтер; існують і інші варіанти адаптації цього діагностичного інструменту. Також широко застосовується варіант опитувальника Кейрсі (адаптація Б. В. Овчіннікова, К. В. Павлова, І. М. Володимирів) [30].

В цілому типологія Майєрс – Брігґс виступає як самостійним предметом вивчення фахівців, так і діагностичним методом, що використовується для досліджень в різних галузях, таких як психологія менеджменту і організаційний розвиток, психологічні аспекти педагогіки і навчання (теорія стилів навчання або когнітивних стилів), медична психологія і соціальна психологія.

Певний вклад у розробку теоретичних та прикладних засад неоюнгіанської парадигми був внесений і автором даного дослідження. Це стосується розробки теорії варіативності психологічних типів, діагностичних методів ідентифікації типів особистості та характерологічних описів, рекомендацій та інших методів практичної роботи в різних сферах [27].

В основі будь-якої соціальної діяльності лежить індивідуальний стиль мислення. Можна побудувати ряд дихотомій, що відображають прояви різних альтернативних стилів. Наприклад: “абстрактний – конкретний”, “прагматичний – альтруїстичний”, “гуманітарний – технократичний”, “теоретичний – практичний” тощо.

Саме комбінація в юнгівській моделі типу особистості двох потужних психологічних функцій – домінуючої та допоміжної – наділяє її неповторним стилем мислення.

В основі пропонованої комбінаторики лежить попарне поєднання чотирьох психологічних функцій: відчуття (сенсорика) + мислення (логіка); відчуття (сенсорика) + почуття; мислення (логіка) + інтуїція та інтуїція + почуття [14].

Така корекція є органічним доповненням моделі психіки Юнга (рис. 4): вона не порушує принципу системності та дозволяє більш повно розв’язати проблему соціальної диференціації типів особистості. Це стосується як образу мислення особистості, так і способів реалізації особистісного потенціалу в адекватній сфері діяльності.

Група типів, утворена поєднанням психологічних функцій *відчуття* (сенсорика) та *мислення* (логіки), характеризується такими особливостями мислення та способами вирішення проблем:

Мислення конкретне, відчуттєве:

- об’єктивне;
- реалістичне;
- репродуктивне;
- емпіричне.

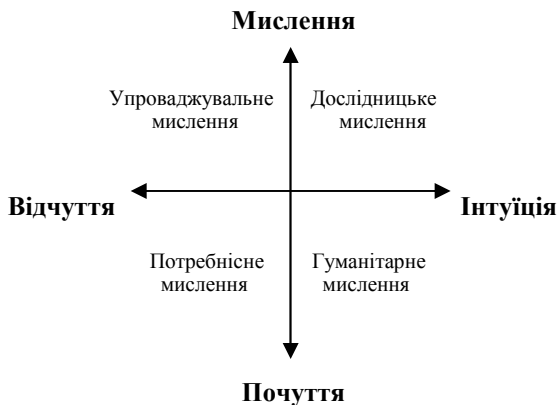

Рис. 4. Доповнена модель психіки Юнга

Способи вирішення проблем:

- виходячи з наявності матеріальних ресурсів;
- за рахунок упровадження технологій, що довели свою ефективність на практиці;
- через залучення фахівців, компетентних у даній галузі знань.

Ця група типів найбільш консервативна щодо інновацій. Процес розробки і впровадження нових методів є модернізацією вже відомих технологій, які адаптуються до нових вимог і потреб. Іншими словами, формування образу інновацій відбувається у сенсорно-логічних типів за допомогою репродуктивного мислення: трансформації закріплених у свідомості певних стандартів, що діють у сфері їхньої компетенції, в нові стандарти, адекватні реальним поточним умовам.

Група типів, утворена поєднанням функцій *сенсорики* і *почуття*, має такі особливості:

Мислення:

- прагматичне;
- консервативне;
- суб'єктивне;
- утилітарне.

Способи вирішення проблем:

- виходячи з наявної системи комунікацій;
- на основі формальних і неформальних відносин, що склалися;
- виходячи з оцінки потреб – індивідуальних і групових.

Поведінка сенсорно-почуттєвих типів тісно пов'язана з людським чинником, а точніше з вітальними потребами людей. Оскільки сучасне ринкове суспільство дедалі більше знань і ресурсів спрямовує на створення нових форм споживання, виникає адекватна необхідність обслуговувати ці потреби. Сенсорно-почуттєві типи особистості зорієнтовані на впровадження інновацій, що стосуються сфери обслуговування та нових форм діяльності у сферах громадського харчування, відпочинку, розваг, охорони здоров'я, освіти.

Група типів із провідними функціями *інтуїції* та *логіки*, характеризується таким чином:

Мислення:

- аналітичне;
- концептуальне;
- креативне;
- продуктивне.

Способи вирішення проблем:

- аналіз проблеми і вибір варіантів її розв'язання;
- розробка алгоритму дії та перетворення його в технологію;
- висунення ідеї або концепції шляхом синтезу різних варіантів.

Завдяки образному мисленню і дослідницьким якостям інтуїтивно-логічні типи найбільш ефективні в галузі створення інновацій. Найоптимальнішими сферами для їх розробки та впровадження є точні та природничі науки, економіка і фінанси, інформаційні технології, науково-дослідні та дослідно-експериментальні

організації. Присутність представників цієї групи забезпечує найбільший відсоток інновацій у більшості соціальних сфер.

Група типів із провідними функціями *інтуїції* та *почуття* характеризується такими особливостями:

Мислення:

- образне;
- естетичне;
- синтетичне;
- гуманітарне.

Способи вирішення проблем:

- на основі знання людської психології віднайдення способів впливу на свідомість і поведінку оточення;
- використання морально-етичних механізмів психологічного впливу, в тому числі у сфері інновацій;
- задіяння можливостей культури в інших соціальних сегментах – виробництві, науці, політиці, економіці.

Мислення інтуїтивно-почуттєвих типів орієнтоване на те, що поєднує естетичні та морально-етичні образи, – красу, добро, справедливість, тобто ті ціннісні імперативи, які покликані вдосконалювати людську природу. Це також стосується розробки гуманітарних інновацій, зокрема соціально-психологічних, що впливають як на свідомість людей, так і на їхню підсвідомість.

Таким чином, знання про особливості мислення того чи іншого типу особистості дає змогу робити висновки про механізми формування відповідного образу суспільної діяльності та про вибір методів управління процесами спрямованого формування цих образів у свідомості конкретної особистості.

Розділ 4

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

4.1. ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Найближче до реалізації особистісно зорієнтованих підходів в освітній сфері підійшли представники психодинамічного та гуманістичного напрямів у соціальній психології. Саме представник гуманістичної психології К. Роджерс виокремив основні принципи особистісно зорієнтованого підходу:

- особистість перебуває у центрі мінливого світу. Тому для кожного індивіда є більш вагомим власний спосіб сприйняття та інтерпретації дійсності;
- особистість сприймає соціальне оточення крізь призму власного ставлення та розуміння;
- особистість прагне самопізнання та самореалізації;
- взаєморозуміння, необхідне для розвитку особистості, досягається тільки в результаті спілкування [44].

Реалізація наведених принципів можлива методами соціально-психологічного аналізу структури особистості. Цією проблемою займалися, зокрема, такі спеціалісти в галузі педагогічної психології, як Б. С. Гершунський, А. Г. Ковальов, К. К. Платонов, М. С. Каган, В. С. Ледньов. Останній, виходячи з наявності різних аспектів структури особистості, вважав доцільним виокремити її основні особливості:

- функціональні механізми психіки;

- життєвий досвід особистості;
- типологічні властивості особистості [22].

Проблема психологічного супроводу в освітній сфері обумовлена наявністю низки складових, що утворюють та характеризують цю сферу.

По-перше, дана сфера є конкретною соціальною системою, якій притаманні певні системні ознаки та властивості, котрі мають ураховуватися в роботі соціального психолога.

По-друге, освіта – це процес, в якому задіяні в ролі суб’єктів чи об’єктів різні особистості, зокрема викладачі, учні (студенти), адміністративний та технічний персонал. Перелічені особистості мають власні індивідуальні соціально-психологічні якості, що впливають на психологічний супровід.

По-третє, освітня діяльність – це нескінченний ланцюг ситуацій, які невіддільні від освітньої системи та процесів, що в ній відбуваються. На більшість ситуацій впливає суб’єктивний особистісний чинник. Розуміння психології цього чинника дозволяє коректно з’ясувати причини ситуації та прогнозувати її можливі наслідки, зокрема у процесі психологічного супроводу.

Аналіз основних підходів до особистості (індивідуального, психологічного, вікового, професійного, системного) вказує на те, що особистісний підхід виконує об’єднувальну (інтегрувальну) роль щодо вказаних підходів, визначаючи через їхній взаємозв’язок базові аспекти цілісної характеристики особистості.

Для нас являють практичний інтерес також методи, що дозволяють отримати дані про особистість для подальшої їх обробки та створення соціально-психологічних технологій, зокрема психологічного супроводу [21; 22].

Зокрема перспективний розвиток системи загальноосвітньої школи в контексті особистісно зорієнтованої освіти лежить у площині зміни традиційної парадигми освіти “*вчитель – знання – учень*” на парадигму “*учень – знання – вчитель*”. Саме так побудована система освіти в розвинених країнах. Вона відображає гуманістичний напрям у психології та педагогіці.

Особистісна зорієнтованість по своїй суті передбачає диференційований підхід до індивідуальних особливостей учня – психофізичних та соціально-психологічних, що детермінують стиль його мислення та поведінки.

Ефективність особистісно зорієнтованих підходів обумовлена необхідністю інтеграції перелічених методів, зважаючи на наявність таких чинників, як суб'єктивність об'єкта й суб'єкта дослідження та професійний рівень фахівця, що здійснює психологічний супровід.

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМУ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Кількісні результати успішності не є однозначним показником орієнтації учня на конкретний профіль навчання. Досягнення успіхів з якогось предмета або групи предметів часто залежить від таких чинників, як особистість педагога-предметника, його стиль викладання, уміння зацікавлювати учнів формою подання матеріалу і його змістом, створення системи спонукальних стимулів до навчання, сприятливої емоційної атмосфери в класі. Досить сильною мотиваційною складовою також є прагнення учня до досягнення соціальної значущості, домінування в якості інтелектуального лідера. І нарешті, успіхи в навчанні можуть бути наслідком бажання мати високий середній бал в атестаті для вступу до вишу.

У даному контексті видається коректною орієнтація педагогів, з одного боку, на ціннісні критерії успішності в навчанні, коли предмет викликає інтерес підлітка як опосередкований засіб пізнання навколишнього світу, а з іншого, на визначення взаємозв'язків між структурою особистості учня і профілем навчання.

Головним індикатором структури особистості є домінуючий тип мислення. Розрізняють такі види мислення: *словесно-логічне, наочно-образне*. Виділяють також мислення *теоретичне і практичне, логічне (аналітичне) та інтуїтивне (синтетичне), продуктивне і репродуктивне*.

Для діагностики домінуючого типу мислення використовуються основні методи збирання емпіричного матеріалу: спостереження, співбесіда, тестування, вивчення продуктів діяльності.

При виборі психодіагностичних методик в умовах роботи з великою кількістю учнів при обмеженому часі переважним є *тестовий метод* як найдинамічніший і продуктивніший, який дозволяє у стислі терміни обробити значні масиви інформації. Тестування також дає змогу з високою валідністю визначити актуальний рівень розвитку у школяра необхідних навичок, знань, особистіс-

них характеристик. Процес тестування звичайно поділяється на три етапи:

- 1) *вибір тесту* (визначається метою тестування і ступенем валідності й надійності);
- 2) *власне тестування* (визначається інструкцією до тесту);
- 3) *інтерпретація результатів* (визначається системою теоретичних допущень щодо об'єкта тестування).

На всіх трьох етапах необхідна участь кваліфікованого шкільного психолога.

Достатньо ще популярна в суспільстві теза про необхідність формування гармонійної особистості сформувалася ще за радянського періоду і базувалася на приматі соціальних чинників, що справляють домінуючий вплив на фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток дітей і молоді. Відштовхуючись від об'єктивного аналізу досліджень зарубіжних і вітчизняних учених в галузі педагогіки, психології та інших наук, що займаються проблемами виховання, навчання і соціалізації дітей та підлітків, є сенс говорити про наявність певних *програм*, що впливають на формування особистості на всіх її рівнях – біологічному, психологічному і соціальному [33].

Одні програми є вродженими і супроводжують людину впродовж усього її життя, інші напрацьовуються на різних його етапах. До вроджених належать біологічні (генетичні, фізіологічні) і частина психологічних програм; до напрацьованих – соціальні й соціально-психологічні програми. Кожний індивід є носієм комплексу названих програм, кількісне і якісне поєднання яких не має аналогів і робить цю особистість унікальною. З іншого боку, наявність у різних людей схожих якостей – фізичних, психологічних або соціальних – дозволяє використовувати такий системний метод, як *типологізація*, тобто об'єднання індивідів у групи на основі спільних критеріїв.

Характер цих взаємозв'язків можна встановити за допомогою методів диференційної психології, що вивчає психологічні відмінності між окремими учнями і групами учнів, об'єднаних загальними типологічними ознаками.

Використання типологічного методу дозволяє встановлювати корелятивні зв'язки між групами однорідних навчальних дисциплін, що входять до загальної структури профільного навчання [20],

і умовними групами учнів старших класів, поєднаних спільними психофізіологічними і психосоціальними якостями. В основі запропонованого корелятивного аналізу лежить принцип адекватності комплексу особистих якостей школяра одному з основних напрямів профілізації, які складають загальну структуру профільного навчання. Таких напрямів п'ять: 1) *суспільно-гуманітарний*; 2) *природничо-математичний*; 3) *технологічний*; 4) *художньо-естетичний*; 5) *спортивний*.

Завдання з визначення комплексу психофізичних і психосоціальних якостей, що складають структуру особистості, а також ступеня її адекватності певному профілю навчання може бути реалізоване на засадах аналітичного і синтетичного підходів.

Аналітичний підхід передбачає дослідження і оцінювання окремих особистих якостей, важливих для ефективного навчання в межах одного з приведених п'яти профілів.

Синтетичний підхід передбачає вивчення цілісної картини поведінкових реакцій за допомогою технічних і програмних засобів, що дозволяють вимірювати сукупність психофізичних характеристик школяра і моделювати елементи та процеси, що відображають специфіку навчання за певним профільним напрямом.

Системний підхід до профільного навчання неможливий без диференціації розумових і поведінкових якостей особистості учня, адекватних профільному напрямку. В дослідженнях Ж. Піаже [39] і Дж. Брунера [8] розроблена періодизація розумового розвитку дитини. Основним показником цього розвитку ці автори вважають оволодіння дитиною (а згодом підлітком) діями і операціями. Загальний час освоєння можна умовно розділити на періоди:

1) *сенсомоторний період* (до двох років), коли дії дитини не трансформувалися психікою у форму уявлень (образів), а постійний (інваріантний) характер об'єктів є для неї наслідком координації власних рухів, переміщень у просторі;

2) *доопераціональний період* (до семи років), коли в дитини розвивається наочно-образне мислення. На цій фазі стає можливим перетворення (інтеріоризація) отриманого соціального досвіду в індивідуальні уявлення;

3) *період конкретних операцій* (до 10 – 11 років), коли у свідомості підлітка починають формуватися внутрішні інформаційні структури у вигляді систем символів, за допомогою яких він

сприймає світ у різних його проявах. Підліток на цій стадії вже здатен до уявної систематизації різних предметів (як відомих, так і нових), але ще не розрізняє можливості цих предметів, оскільки не має відповідного досвіду. Тому ті операції, якими він вже володіє, називаються конкретними;

4) *період формальних операцій* (до 14 – 15 років) характеризується здатністю користуватися апаратом логіки. На цій стадії розумова діяльність підлітка заснована на вживанні гіпотез і припущень, не обмежених його досвідом. Він може подумки конструювати можливі випадки і події та робити висновки про потенційні відносини, що перевіряються шляхом спостереження або експерименту. Тобто йдеться про формалізацію конкретних ідей.

Таким чином, на момент досягнення старшого шкільного віку у підлітка виявляється сформованим мислення дорослої людини за винятком життєвого досвіду, який дозволяє зрілій особистості швидше адаптуватися в зовнішньому середовищі, брати на себе відповідальність за власні вчинки, вибирати пріоритети виходячи з реалій, а не умоглядних уявлень [43] .

Разом із тим досвід роботи із старшокласниками показує, що динаміка їхнього розумового розвитку внаслідок індивідуальних відмінностей (різних співвідношень біологічних, психологічних і соціальних програм) характеризується домінуванням функцій одного з періодів, описаних Ж. Піаже і Дж. Брунером. Переважання *сенсомоторних функцій* наділяє підлітка високим рівнем фізичної реактивності, коли основними мотивувальними чинниками є відчуття “м’язової радості”, демонстрація спритності, сили, швидкості, можливостей організму і окремих його органів, що забезпечують рухову активність. Такі школярі, незалежно від статі й розумового розвитку, за наявності відповідних умов досягають значних успіхів у певних видах спорту. Становлення їхньої спортивної кар’єри багато в чому залежить від уваги батьків і педагогів, здатних помітити сенсомоторну домінанту підлітка вчасно.

Домінування у старшокласника *наочно-образного (асоціативного) мислення* сприяє зростанню дослідницької активності, стимулює до пошуку відповідей на безліч питань. Школяр схильний до безсистемного накопичення величезних масивів інформації. Його мислення позбавлено будь-яких рамок, обмежень і табу. Інтерес і допитливість виступають як засіб самостійного мислення.

Пізнавальне життя доповнюється афективністю, схильністю до емоційної передачі свого бачення світу і відносин з оточенням.

Якщо у структурі особистості підлітка пізнавальний інтерес превалює над емоціями, можна говорити про його орієнтацію на сферу природничих наук і фундаментальних розробок, де збагнення речей відбувається шляхом абстрактних висновків, теоретизування, а і також інсайтів (осаянь, не пов'язаних із попереднім досвідом).

Провідна роль емоцій (експресивних або імпресивних) у пізнавальних процесах старшокласників свідчить про їхню схильність до самовираження в художньо-естетичній сфері. Мета мистецтва – викликати у людей певні почуття і ставлення до матеріальних і духовних аспектів нашого життя, моделюючи їх за допомогою символів і образів – вербальних, знакових, звукових, пластичних. Прагнучи виразити свої емоції опосередковано, підліток реалізує це в поезії, живописі, музиці, хореографії і т. п. Для школярів із даною орієнтацією мистецтво є специфічним образно-асоціативним способом пізнання дійсності й утвердження системи цінностей.

Якщо ж емоційний аспект у мисленні поєднується не з образно-асоціативним, а з конкретним сприйняттям і віддзеркаленням дійсності, гностична домінанта змінюється на *комунікативну* і *прагматичну*. Основні функції комунікаційного процесу полягають у досягненні соціальної спільності (з однолітками, педагогами та ін.) при збереженні кожного її елементу. В комунікаціях реалізуються управлінська, інформативна, емотивна і контактна функції.

Домінування в мисленні школяра комунікативного аспекту сприяє прискоренню процесів соціалізації і пов'язаних з нею соціальної мобільності, активності, товариськості. Старшокласники з таким типом мислення цікавляться сферами соціально-гуманітарного профілю і відповідними дисциплінами (педагогікою, медициною, сервісом, економікою, юриспруденцією).

Прагматичний аспект мислення орієнтує підлітків на оволодіння знаннями та навичками, необхідними для виконання організаторських, управлінських функцій (менеджменту), реалізації комерційних проектів, посередницької, консалтингової, рекламної діяльності і т. п. В основі прагматичного мислення лежить економічний чинник як механізм задоволення матеріальних потреб – індивідуальних і соціальних.

Домінування *логічної компоненти* мислення над емоційною спонукає старшокласника розглядати явища навколишньої дійсності з позицій об'єктивної логіки, раціональності й конструктивності (технологічності). Пізнавальний процес відбувається за рахунок переважного використання функцій лівої півкулі і є дискретним та аналітичним – на відміну від асоціативно-образного, який пов'язаний із синтезом (цілісним сприйняттям, переробкою і видачею інформації), здійснюваним правою півкулею. Підліток з логічною домінантою мислення орієнтований на техніку, технологію, інформатику, де процеси описуються чіткою мовою алгоритмів, норм, стандартів і правил, де задачі мають, як правило, одне-єдине рішення.

Таким чином, видається можливою побудова певних корелятивних зв'язків (табл. 4), що встановлюють відповідність різних типів мислення певним напрямам профільного навчання [16; 34].

Таблиця 4

Відповідність типів мислення напрямам навчання

Основні напрями профілізації	Суспільно-гуманітарний	Природничо-математичний	Технологічний	Художньо-естетичний	Спортивний
Домінуючий тип мислення	Комунікативний	Дослідницький	Аналітичний	Естетичний	Сенсомоторний

Методологія даного підходу полягає у використанні комплексного методу для вирішення завдань профільного навчання. Першою умовою реалізації такого підходу є використання як якісних, так і кількісних методів. Проблеми підліткового віку потребують вивчення психофізіологічних змін, індивідуальних психічних реакцій, залежності характеристик особистості (самооцінки і т. д.) від її структури (типу особистості), від стилю виховання в сім'ї.

Важливе значення мають дослідження особливостей соціалізації в період переходу від дитинства до юнацтва, засвоєння якісно нових соціальних навичок і вибору кола професійних інтересів, а також специфічних форм комунікативної поведінки.

Вважається доцільним використання в якості інструментарію таких методів:

- психодіагностики як способу виявлення і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості школяра;
- відбору учнів та формування профільних класів;
- упровадження методів програмованого навчання.

Методи психодіагностики і відбору учнів для профільних напрямів реалізуються за допомогою комплексу апаратурних, бланкових і опитувальних тестів. Перспективним напрямом ба-читься використання психофізіологічних вимірювань, що охоплюють апаратну реєстрацію сенсорних, моторних, вегетативних реакцій, застосування електроенцеелографії. На основі отриманих результатів будуються кібернетичні моделі мислення і поведінки з диференціацією фізіологічних аспектів структури особистості старшокласника.

При виборі найбільш ефективної сфери діяльності слід урахувати вроджені здібності людини, адекватні певній професії чи спеціалізації, соціальній ролі та статусу. Найуспішнішими будуть ті види діяльності, які відповідатимуть найрозвиненішим психологічним функціям людини.

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ПРОЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМУ ПРОФІЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Профільне навчання є одним із пріоритетних напрямів шкільної освіти. Фахівці дійшли висновку, що розвиток цивілізації прямує шляхом вузькопрофільної спеціалізації. Нестримне зростання інформації та технологій не дає можливості розвивати компетентність не тільки в різних галузях, а й в одній багатопрофільній галузі. До того ж теза про гармонійний розвиток особистості виявилась утопічною за своєю суттю і залишилася об'єктом інтересу ідеалістів або популістів від освіти.

Причини прояву як відмінних, так і схожих ознак у дітей можна знайти у переважанні певних функцій півкуль головного мозку. Нейрофізіологи першими встановили зв'язок образу мислення з функціями півкуль, а психологи дали пояснення відмінності способів обробки інформації людиною.

Існує загальна думка, що ліва півкуля мозку обробляє інформацію детально, послідовно, лінійно, аналітично і дискретно, а права півкуля, навпаки, – глобально, відносно, синхронно, нелінійно і цілісно.

До цього можна додати, що ліва півкуля несе відповідальність за обробку *словесно-логічної інформації*. Мислення, пов'язане з таким видом інформації, називається *конвергентним*. Воно виявляється в задачах, що мають єдину правильну відповідь. Для розвитку такого мислення дітям потрібно пропонувати загадки, ребуси, кросворди або завдання на побудову різних класифікацій (наприклад попросити назвати види ягід, овочів, риб, дерев і т. д.).

Права півкуля має справу з інформацією *образно-почуттєвого характеру*, а відповідне йому мислення назване *дивергентним*. Воно спирається на уяву і слугує засобом самовираження, продукування нових оригінальних ідей. Дивергентне мислення припускає, що на одне питання може бути декілька або навіть безліч відповідей. Це перший загальний рівень спеціалізації.

Для характеристики відмінностей між сигнальною діяльністю головного мозку І. П. Павлов увів поняття першої та другої сигнальних систем, де перша відповідає за образно-емоційну сферу, а друга – за логічно-знакову. Відносно переважання в мисленні людини першої сигнальної системи характеризує її як *художній* тип, а переважання другої – як тип *розумовий*. Відносно паритетне функціонування обох сигнальних систем дозволяє говорити про проміжний тип мислення, умовно названий *практичним*.

Відтак було б коректніше вести мову мінімум про трикомпонентну структуру мислення, яка містить *когнітивний* (пізнавальний), *афективний* (емоційний) і *практичний* (перетворювальний) елементи. Трикомпонентна типологія людей виявляється у виборі професії, успіху в тій або іншій сфері діяльності й задоволеності нею. Представники практичного типу вибирають професії, пов'язані з виробничою діяльністю, керівництвом людьми в даній сфері. Особистості емоційно-комунікативного типу частіше вибирають професії, що потребують ефективного спілкування (освіта, виховання, сервіс, сценічна діяльність). Носії когнітивного типу віддають перевагу розумовій діяльності (проекування, конструювання, науково-дослідні роботи).

На практиці рідко трапляються так звані “чисті типи” із абсолютним переважанням однієї з сигнальних систем. Найчастіше педагоги, психологи, управлінці мають справу з дітьми та дорослими із змішаним типом мислення, а отже з більшою диференціацією індивідуально-психологічних якостей.

У реальності в різних ситуаціях задіяні обидві півкулі (за винятком мозкової патології – вродженої або набутої). Але ефективніше обробка інформації виконується домінуючою півкулею. Це стосується як рутинної, так і творчої діяльності.

Враховуючи функціональні особливості обох півкуль, можна припускати, що “лівопівкульні” люди мислять більш об’єктивно, а “правопівкульні” – переважно суб’єктивно. Для чіткішого розуміння цих особливостей потрібно докладніше проаналізувати змістове наповнення розумових функцій та їх взаємодію між собою.

Конкретне мислення пов’язане з об’єктивним оцінюванням кількісних і якісних параметрів предметів, явищ і процесів за допомогою механізму перцепції (сприйняття). У цьому випадку в психіці відбувається перетворення сенсорної інформації в конкретний образ, адекватний реальному світові. В якості сенсорів – датчиків інформації виступають основні людські аналізатори (органи чуття): зоровий, слуховий, нюховий, смаковий і тактильний.

Сенсорне мислення наділяє індивіда домінуючою характеристикою – реалістичністю. Щоправда, оцінювання об’єкта відбувається здебільшого за зовнішніми критеріями, менше зачіпаючи внутрішню, приховану від аналізаторів сутність. Другою ціннісною характеристикою сенсорного мислення є прагматичність як орієнтація на життєво-практичні, корисні властивості об’єкта. Мислення сенсорного типу сконцентроване переважно на постановці утилітарних цілей і завдань.

Логічне мислення також конкретне за своєю суттю і націлене на встановлення причиново-наслідкових зв’язків, закономірностей і відносин між об’єктами. Тут поняття “відносини” має на увазі переважно формально-діловий контекст. Логічне мислення – аналітичне, лінійне, системне та дискретне. В якості ціннісних характеристик можна виділити об’єктивність оцінок і думок та їх аргументованість..

Образне мислення – абстраговане і суб’єктивне, оскільки оперує індивідуалізованими уявленнями про об’єкти. Таке мислен-

ня – синтетичне, цілісне, нелінійне та континуальне. Його ціннісною характеристикою є можливість творчого самовираження і створення нового інформаційного продукту шляхом виходу за межі стереотипів і логічних програм. Такі інновації досягаються інтуїтивним шляхом, часто через інсайт, коли проблема розв’язується безвідносно минулого досвіду.

Почуттєве мислення також суб’єктивне за своєю сутністю. За змістовим наповненням воно може бути конкретним (направленим на іншу людину) або абстрактним (наприклад любов до істини).

Припускаючи, що психологічний тип дитини закладений в її генетичному коді ще до народження, ми також вважаємо, що повністю особистість формується лише за розвитку всіх чотирьох її компонентів – сенсорного, почуттєвого, логічного та інтуїтивного. Звичайно, процес формування кожної дитини проходить індивідуально, але в основному він завершується до 15 – 17 років.

Зовнішні чинники – сім’я, школа, друзі, вчителі, література, засоби масової інформації – виступають у ролі важливих стимуляторів формування особистості. Вони не змінюють ядро особистості, але відбиваються на її “оболонці” – нюансах мислення і поведінки.

Торкаючись питання ідентифікації типу особистості дитини, потрібно враховувати, на якій стадії розвитку вона перебуває, і застосовувати відповідні цій стадії методи.

Відтак у віці до двох років можна говорити про ідентифікацію головно за зовнішніми ознаками, тобто за сенсорним компонентом особистості дитини, оскільки ні про почуттєві реакції, ні про логіку мислення, ні про інтуїтивне абстрактне сприйняття інформації на такій стадії судити не можна: ці ознаки або зовсім не виражені, або виражені дуже слабо. Отже, розраховувати в цьому віці на високу надійність психодіагностики не доводиться, вірогідність “потрапляння в тип” у край низька і робити остаточні висновки просто необачно.

На віковій стадії від двох до семи років, коли починає формуватися наступний компонент – емоційний, з більшою часткою впевненості можна говорити про ідентифікацію типу особистості дитини. Тут теж є своя специфіка. У такому віці дитина орієнтована в основному на свої фізичні бажання і на прагнення спілкувати-

ся з людьми, до яких відчуває емоційне тяжіння, вважаючи їх “своїми”. Логіка вчинків і соціальні норми поведінки, як правило, не-свідомо ігноруються або сприймаються хворобливо, але не через негативне до них ставлення, а унаслідок відсутності механізму їх адекватного сприйняття. Функція логіки ще недостатньо розвинена і виявляється на наступному етапі регулярних контактів із соціумом – школою, де дитина близько знайомиться з нормами суспільного життя. У дошкільних установах (ясла, дитсадок) соціальні вимоги, що висуваються до дитини, ще не такі високі, аби формувати у неї логічне мислення.

Через нерозвиненість логічного та інтуїтивного мислення у розглянутих вікових категорій можна з упевненістю судити лише про їхнє образно-почуттєве сприйняття навколишнього світу, головними цінностями якого є добрі відносини, радість і сенсорні задоволення. Тому в ході тестування найефективніше виявляються такі ознаки, як відчуття та емоції. Це пояснюється тим, що у віці з 2 – 3 до 7 – 8 років дитина ще не уловлює логічних взаємозв’язків між речами, а також не вміє абстрагуватися від дійсності й пізнавати приховану суть явищ.

Відповідно ми не можемо отримати від школяра адекватну відповідь на запитання, задане в логічній або інтуїтивній формі. Тому для здобуття об’єктивних даних про структуру особистості дітей молодшого шкільного віку доцільно використовувати не вербальні, а *проективні методики*.

Тест жанрових картинок побудований на основі атласу М. В. Гамезо [11], в якому використовується психосемантичний принцип визначення провідного стилю мислення. Тестованому учневі пропонується на вибір три словесні інтерпретації, виражені в назві сюжету картинки. Ці інтерпретації відповідають трьом типам мислення: конкретному, абстрактному і почуттєвому. Дані типи мислення з різною мірою вираженості присутні у будь-якої дитини. Сприймаючи образи картинок, вона свідомо або несвідомо реагує на ті назви, які найбільш адекватні її домінуючому типу мислення.

У процесі багаторазової апробації даного тесту було зазначено, що тестовані школярі звичайно вибирають не один тип інтерпретації (назви), а два і набагато рідше – три. Це дозволяє судити про наявність у мисленні дитини двох домінуючих типів мислення, комбінація яких указує на оптимальний профіль сприйняття, об-

робки і видачі інформації про навколишній світ. Цьому профілю відповідають певний навчальний предмет або група предметів, для успішного оволодіння якими необхідні ті чи інші типи мислення.

При дослідженні характерних особливостей інтерпретації назв картинок виявлялося, що *конкретне мислення* не є однозначним і, як правило, відображає дві сторони сприйняття зовнішнього світу. Перша сконцентрована на домінуванні конкретних фізичних відчуттів, отримуваних іззовні, або уявлень про них, виражених в образній формі. Друга сторона пов'язана з об'єктивно-логічним оцінюванням дії, зображеної на картинці, коли в інтерпретацію малюнка закладається не сенсорний, а поняттєвий аспект мислення.

Абстрактне мислення передбачає неконкретне, недиференційоване, цілісне оцінювання ситуації, коли у свідомості дитини формується узагальнений образ реальності, що дозволяє виділити в останній значущі для особистості зв'язки і відносини об'єктів. Основним інструментом мислення, за допомогою якого дитина отримує знання про об'єкти без усвідомлення конкретних шляхів і умов цього отримання, є інтуїція. У цьому контексті доречно говорити про два аспекти інтуїції як механізми творчої діяльності – інтелектуальний та почуттєвий.

В рамках наукової психології інтуїція розглядається як необхідний, внутрішньо обумовлений природою творчості акт виходу за межі стереотипів поведінки і, зокрема, логічних програм пошуку відповідей і вирішення завдань. Ці програми можуть також лежати у площині почуттєвого пізнання як результат узагальнення емоційного досвіду.

Третій, *емоційний*, тип мислення пов'язаний із домінуванням у свідомості дитини суб'єктивно-оцінкового, свідомо-вибіркового ставлення до дійсності, впливу досвіду взаємостосунків з людьми й іншими об'єктами зовнішнього середовища. Система відносин визначає характер переживань школяра, його поведінкових реакцій на зовнішні дії. Позитивний або негативний досвід взаємостосунків однозначно формує і відповідну систему внутрішніх відносин особистості.

Практичне застосування проективного тесту жанрових картинок показало, що при переважному виборі назв із комбінацією конкретного і абстрактного змісту можна говорити про домінування в мисленні школяра об'єктивної логіки, доповнюваної інтелек-

туальною інтуїцією. Характер такого поєднання вказує на профіль навчання із природничо-математичним ухилом, коли учні повинні вміти конкретизувати загальне ставлення до об'єкта, що вивчається, в системі окремих знань про нього, утримуваних водночас у такій єдності, яка забезпечує уявні переходи від загального до окремого і навпаки. В якості прикладів навчальних предметів, що належать до даного профілю, можна навести математику, фізику, хімію, біологію, астрономію та інші, близькі до них за спрямованістю.

Вибір назв у тесті з комбінацією конкретного і почуттєвого (емоційного) мислення, коли в мисленні превалюють конкретні фізичні відчуття – негативні або позитивні, пов'язані з комфортом або дискомфортом, свідчить про орієнтацію школяра на соціально-гуманітарну сферу і відповідні навчальні дисципліни. У професійній орієнтації цій сфері адекватні професії, пов'язані з освітою, медициною, сервісом.

Поєднання в назвах інтерпретацій інтуїтивного мислення з почуттєвим (емоційним) дає установку на художньо-естетичний профіль навчання і професійної діяльності, на ту сферу, де задовольняються потреби духовного плану – мистецтво, філософія, психологія, релігія тощо.

Необхідно зазначити певну закономірність, за якої тестовані діти вибирають назви, що відносяться виключно до конкретного мислення без поєднання з іншими типами мислення. В даному випадку ми маємо справу з конкретно-логічним мисленням. Тобто йдеться про практично-дієве сприйняття навколишнього світу, яке характеризується тим, що вирішення завдань здійснюється за допомогою реального, фізичного перетворення ситуації, випробування властивостей об'єктів. Цей тип мислення згодом трансформується у технократичний спосіб вирішення завдань за допомогою технологій і технічних пристроїв. Такому типу мислення адекватні виробничо-технологічний профіль навчання і відповідна сфера діяльності. Усі наведені приклади є підґрунтям більш конкретного рівня спеціалізації (профілізації) учнів.

Ми свідомо виключили з даного тесту спортивний профіль, оскільки спортивні можливості пов'язані з моторикою, загальним станом здоров'я та певними фізичними даними особистості. Психологічні тести у цьому випадку відіграють другорядну роль.

Процес тестування полягає у вивченні учнями сюжетів (образів, ситуацій), зображених на запропонованих їм картинках, і у подальшій інтерпретації вибраних учасниками тестування кількох із дев'яти назв (рис. 5). Сюжети (образи), що використовуються в картинках, створені на основі персонажів, що часто трапляються в дитячій літературі та позитивно сприймаються дитячою психікою. Малюнки мають бути привабливі, динамічні й багатоколірні.

1. На грибку
2. Звуки музики
3. Душа співає!
4. Коник зі скрипкою
5. Мелодія
6. Я граю для тебе
7. Зелений музикант
8. Що він грає?
9. Нам класно удвох!

Рис. 5. Зразок сюжетної картинки для тестування

Номери вибраних учнями назв заносяться у спеціальний бланк (табл. 5).

Таблиця 5

**Бланк відповідей на тест для профілізації учнів
молодших класів**

Номери малюнків	Номери обраних відповідей (підкреслити) і підрахувати їхню кількість								
	К – конкретне мислення, О – образне, Е – почуттєве (емоційне)								
1	1	4	7	2	5	8	3	6	9
2	1	4	7	2	5	8	3	6	9
3	1	4	7	2	5	8	3	6	9
4	1	4	7	2	5	8	3	6	9
5	1	4	7	2	5	8	3	6	9
6	1	4	7	2	5	8	3	6	9
7	1	4	7	2	5	8	3	6	9
8	1	4	7	2	5	8	3	6	9
9	1	4	7	2	5	8	3	6	9
Всього:	=	=	=	=	=	=	=	=	=
	К =			О =			Е =		

Технологічний принцип запропонованої методики полягає у:

- встановленні кореляційних зв'язків між трикомпонентною системою мислення, що містить елементи конкретного, абстрактного та почуттєвого (емоційного) мислення, і чотирикомпонентною моделлю К. Г. Юнга [51], побудованою на основі психологічних функцій, пов'язаних дихотомічною залежністю: “логіка – почуття”, “сенсорика – інтуїція”;
- співвідношенні вибраних назв картинок-сюжетів із домінуючим типом мислення школяра і, відповідно, із психологічним типом особистості (за Юнгом);
- визначенні адекватного профілю діяльності для тестованого учня і відповідних цьому профілю навчальних дисциплін або профільних класів (табл. 6).

Визначення профілю навчання

Технологічний: 1, 4, 7	Суспільно-гуманітарний: 1, 4, 7 + 3, 6, 9
Природничо-математичний: 1, 4, 7 + 3, 6, 9	Художньо-естетичний: 2, 5, 8 + 3, 6, 9

4.2. ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ В МЕНЕДЖМЕНТІ

Менеджмент як наука пройшов різні стадії розвитку і продовжує еволюціонувати. Сучасне цивілізоване суспільство ускладнює свою організаційну структуру за рахунок дедалі більшого масштабу спеціалізації. Нові види діяльності в різних галузях – науці, виробництві, сервісі, культурі – формують соціальне замовлення на нові форми та функції менеджменту і, відповідно, на абсолютно нові менеджерські спеціальності, які, до речі, поки що не передбачені освітніми програмами навчальних закладів.

Існують різні трактування менеджменту як явища. Отже, менеджмент – це:

- уміння добиватися поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотивацію інших людей;
- функція, вид діяльності з керівництва людьми в різних організаціях;
- галузь знання, науковий напрям, що вивчає принципи і закономірності управління людськими ресурсами;
- певна категорія людей, що здійснюють управлінські функції.

У менеджменті як науковій дисципліні виокремлюють різні напрями (школи) і підходи. Хронологічно розглядають такі управлінські школи [28]:

- *школа наукового управління* (1885–1920 pp.) – Ф. Тейлор, Р. Гант, подружжя Гілбрет;
- *адміністративна школа* (1920–1950 pp.) – А. Файоль;
- *школа психології та людських відносин* (1930–1950 pp.) – Е. Мейо, М. Фоллетт;

- *школа поведінкових наук* (1950 – по теперішній час) – Р. Лайкерт, Д. Мак-Грегор, Ф. Герцберг.

Представники кожної з названих управлінських шкіл спиралися на розроблений ними підхід, який з їхньої точки зору був найбільш оптимальним для досягнення поставлених цілей, передусім ефективності управління.

У школі наукового управління керувалися *кількісним підходом*, для якого характерні використання математичних моделей, статистики, поділ процесу на операції. Інформатика і комп'ютеризація процесів дали могутній поштовх поширенню кількісних методів в управлінні. Разом із тим технократичні принципи даного підходу ігнорували проблему людських відносин в організації та роль особистісного психологічного чинника.

Адміністративна школа управління ставила за мету розробку універсальних принципів управління з позицій *процесного підходу*. Згідно з ним управління розглядається як процес, що складається з набору взаємопов'язаних дій, названих управлінськими функціями. Концепція А. Файоля, що стимулювала розвиток відповідних напрацювань інших представників адміністративної школи, виокремлює п'ять основних управлінських функцій: планування, організація, координація, мотивація і контроль. Інші джерела називають в якості додаткових такі функції: керівництво, комунікація, дослідження, оцінювання, ухвалення рішень, добір персоналу, ведення переговорів.

Таким чином, наукові методи доповнилися структурно-функціональними підходами, що дозволили підійти до процесу управління з позицій диференціації соціальних ролей менеджерів. Утім, у рамках процесного підходу людський чинник також не набув значущості, а індивід розглядався як функціональна одиниця в загальному виробничому процесі, без урахування його особистісних якостей.

Прогресивним кроком у справі наукового управління стало використання *системного підходу* [28]. За цього підходу (теорії систем) організація розглядається як відкрита система, на вхід якої надходять інформація, гроші та ресурси, в тому числі людські. Всередині організації-системи відбуваються трансформації у вигляді інформаційного обміну виробничо-технологічних і інших процесів, які залежать від ефективності управління. В результаті на

вихід (ринок, клієнтуру) надходять продукція або послуги, прибуток, задоволеність персоналу (матеріальна, духовна, інтелектуальна, статусна і т.п.).

Разом із тим системний підхід не дає відповіді відносно впливу внутрішнього і зовнішнього середовища як на ефективність управління, так і на управлінців, що є не просто гвинтиками працюючої системи, а особистостями зі своїми проблемами, у тому числі психологічними.

Названий недолік традиційних шкіл управління певною мірою компенсується за рахунок упровадження *ситуативного підходу*. Головним його принципом є узгодження методів і концепцій, що використовуються, з конкретною ситуацією, аби досягти цілей організації найбільш ефективно.

Методологія ситуативного підходу передбачає чотири обов'язкові умови:

- 1) керівник має бути компетентним;
- 2) керівник повинен уміти діяти ситуативно;
- 3) керівник має бути чутливим до змін та розрізняти пріоритети;
- 4) керівник повинен уміти вибирати оптимальні варіанти рішень у конкретних ситуаціях.

Щоправда, у даній методології бракує ув'язки особистісних соціально-психологічних якостей керівника з методами їх визначення з метою забезпечення вказаних вимог.

Тож є підстави вважати, що проблему ефективного управління неможливо розв'язати в рамках якогось окремо взятого підходу. Управління системою, процесом або ситуацією, зрештою, є управлінням із боку особистості керівника людським чинником. Цей чинник може бути представлений окремою особою або групою осіб. Тому і суб'єкт управління – менеджер – і об'єкт управління – особистість (або персонал) – можна розглядати комплексно з використанням усіх названих підходів: системного, процесного та ситуативного. Усі вони містять у собі можливості вирішення завдань оптимізації управління із застосуванням структурно-функціонального методу дослідження, в якому структурна складова відображає статичну компоненту, а функціональна – динамічну.

Принципи методології дослідження передбачають аналіз не випадкових, розрізнених чинників (якостей, ознак, функцій, харак-

теристик), а чинників, зведених у класифікацію за допомогою стійких зв'язків. Прикладом такої класифікації може слугувати типологія як вид наукової систематизації елементів, пов'язаних спільними ознаками, зокрема психологічними.

ТИПИ МЕНЕДЖЕРІВ У СОЦІАЛЬНО-РОЛЬОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Тип особистості як комплекс стійких психофізичних і психо-соціальних характеристик також можна розглядати в контексті управлінської діяльності з позицій системного, процесного і ситуативного підходів [35].

Як відомо, особистість є складноорганізованою системою, що містить низку підсистем та елементів. Зокрема до підсистем можна віднести:

- *механічну* (рухову);
- *оптичну* (зорову);
- *електричну* (частинки різного заряду та анатомічно-фізіологічні аналоги електричних пристроїв – опорів, ємностей та індуктивностей);
- *хімічну* (більша частина елементів таблиці Менделєєва та їхніх похідних – кислот, лугів, солей, води);
- *психічну*;
- *інформаційну*;
- *соціальну*.

Оскільки нашою метою є дослідження поведінки особистості в одному з соціальних сегментів – менеджменті, тип особистості цікавить нас передусім як соціально-психологічна підсистема в системі управління. За логікою системного підходу можна побудувати ієрархію складових загальної системи, яка дасть змогу повніше розкрити особистісний чинник.

Локальний соціум у даному випадку – це сфера менеджменту, в якому типологія особистості може бути використана як ефективний технологічний інструментарій, що дозволяє визначати особистісні потенції, зокрема:

- професійну спрямованість особистості;
- домінуючий стиль мислення;
- основні стимули та мотивації особистості;
- соціальні ролі особистості;

- стиль управління, характерний для даної особистості;
- адекватний даному стилю управління тип організації тощо.

Системний підхід дозволяє створити модель (рис. 6) взаємодії внутрішніх змінних організації, в якій функціонує особистість [28, 107].

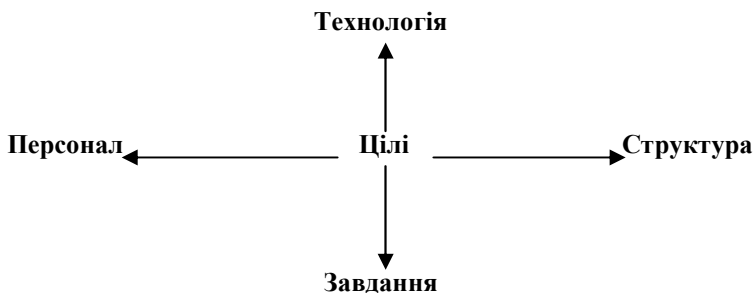

Рис. 6. Взаємодія внутрішніх змінних організації

Організація може розраховувати на успіх, якщо її цілі збігаються із цілями персоналу. В цьому контексті особистість може розглядатися як цілеспрямована система. Згідно з теорією Р. Акоффа та Ф. Емері особистість у своїй поведінці прагне змінювати навколишнє соціальне середовище відповідно до своїх цілей (екстерналіст) або ж адаптуватися до оточення (інтерналіст) [3]. Поведінково перший тип діє аналогічно юнгівському екстравертному типу особистості, а другий – інтровертному. Сказане також стосується постановки та виконання завдань. Екстерналіст (екстраверт) тяжіє до постановки завдань та їх координації, а інтерналіст (інтроверт) – до виконання поставлених завдань та детального контролю.

Характер технологій, що при цьому використовуються, тісно пов'язаний із специфікою сфери діяльності, в якій діє особистість. У міру ускладнення соціальної структури суспільства постійно виникають нові види діяльності. Проте можна виділити декілька глобальних сфер. До них належать:

- виробнича сфера (промисловість);
- сфера послуг (сервіс);

- науково-дослідна сфера;
- гуманітарна сфера.

Пріоритетність розвитку тієї або іншої сфери діяльності, а відповідно і технологій пов'язана із впливом інших глобальних сфер, в яких формується і функціонує особистість: біосфери, соціосфери, техносфери та інфосфери (продукування і поширення інформації).

Кожна зі сфер формує соціальне замовлення на менеджерів, що забезпечують адекватні цим сферам технології та технологічні процеси – виробничі, сервісні, інноваційні, гуманітарні. Тип менеджера – це не просто носій певного обсягу необхідних знань і досвіду, а й тип ментальності, відповідної його функціональній ролі, носій соціально-психологічної установки на той чи інший вид діяльності: “людина – техніка”, “людина – природа”, “людина – людина”, “людина – знакова система”, “людина – художній образ” [19].

Функціональні компоненти діяльності виокремлюються відповідно до її загальних та окремих функцій, які спрямовані на об'єкти діяльності з виходом на цільовий результат. Для достатньо ґрунтового дослідження вважається доцільним широке використання сукупності загальних функцій, таких як: 1) *контроль* (нагляд, вимірювання, фільтрація, оцінювання, облік); 2) *дослідження* (експериментування, ідентифікація, моделювання); 3) *прогнозування*; 4) *виконання*; 5) *управління* (регулювання, планування, стимулювання, координація); 6) *створення* (конструювання, проектування, побудова, випробування); 7) *обслуговування*; 8) *експлуатація*; 9) *навчання*; 10) *розвиток*.

З позицій процесного підходу виробництво товару або послуги складається з низки етапів або технологічних процесів. Ефективність кожного конкретного процесу залежить від особистісних якостей управлінця, відповідних даній соціальній ролі в організації. В загальному вигляді алгоритм пов'язаних між собою процесів виглядає таким чином: *ідея – проект – маркетинг – виробництво – реклама – добір персоналу – сервіс*.

Кожний елемент (процес) потребує менеджера, чия особистість найбільш оптимально налаштована на реалізацію конкретного завдання. Це можливо за збігу соціальної ролі

менеджера та змісту цього завдання. В нашому випадку описаному алгоритму відповідають такі соціальні ролі [36]:

креативний менеджер – менеджер проекту – менеджер з маркетингу – менеджер з виробництва – рекламний менеджер – менеджер з персоналу – менеджер із сервісу.

Критерієм ефективності кожного менеджера є наявність у психологічній структурі його особистості певних якостей, що забезпечують виконання потрібної соціальної ролі.

Для креативного менеджера такою якістю є творча інтуїція, що дозволяє формувати образи творчих ідей або інновацій.

Для менеджера проекту – аналітична логіка для трансформації ідей у технологічний процес конструювання та проектування.

Для менеджера з маркетингу – уміння прогнозувати динаміку ринку товарів або послуг і кон'юнктурні тенденції.

Для менеджера-виробничника – уміння спрямовувати організаторську логіку на використання технологій, техніки, матеріальних і людських ресурсів з метою створення необхідного продукту.

Для менеджера з реклами – здатність розбиратися в механізмах психологічного впливу на потенційного споживача за допомогою створення певних образів – візуальних, аудіальних, сенсорних та трансформації цих образів у рекламні та PR-технології.

Для менеджера з персоналу (HR-менеджера) – уміння працювати з людським чинником, використовуючи психологічні технології діагностики, селекції кадрів і формування ефективно працюючих груп і колективів.

Для менеджера із сервісу – наявність клієнтоорієнтованого мислення, здібності відчувати потреби клієнта і задовольняти їх, використовуючи відповідні технології – інформаційні, презентаційні, промоції, продажів.

Розвиток будь-якого суспільства залежить не стільки від кількісного співвідношення в ньому особистостей з описаними вище психологічними типами поведінки, скільки від наявності соціального замовлення на певні психологічні типи і технології селекції управлінців різного рівня в адекватні їхнім типам соціальні ніші. Тому інноваційні прориви у країнах, що займають провідні позиції в галузі нових технологій, є наслідком соціальної політики добору і

залучення (у тому числі ззовні) творчих людей у пріоритетні для країни сфери діяльності.

Наш метод діагностики акцентів типів особистості та визначення їхньої ролі в кадровому менеджменті дозволив виявити вісім стійких типів поведінки, які властиві відповідним типам менеджерів, та описати їхні характери, переваги і недоліки, соціальні ролі в колективі, стилі управління, а також типи організацій, найбільш адекватні цим типам менеджерів [36]:

Тип 1 (I) – **Креативний**

Тип 2 (F) – **Домінантний**

Тип 3 (P) – **Продуктивний**

Тип 4 (E) – **Комунікативний**

Тип 5 (T) – **Експертний**

Тип 6 (S) – **Прагматичний**

Тип 7 (L) – **Аналітичний**

Тип 8 (R) – **Дипломатичний**

Слід зазначити, що названі акценти і, відповідно, менеджерські якості та соціальні ролі можуть виявлятися у різних типів особистості з акцентованою функцією, адекватною даній соціальній ролі. Це підтверджується у процесі діагностики – візуальним, вербальним (співбесіда) та іншими діагностичними методами.

1. Креативний тип – це особистість, якій властиві творчі, новаторські підходи в роботі, здатність генерувати ідеї та висувати альтернативні оригінальні пропозиції.

Головний критерій визначення менеджера цього типу – наявність творчої інтуїції, результатом якої є інноваційність як здатність до творчих пошуків кращих способів і підходів у роботі, нетрадиційних рішень і нових форм заради ефективних перетворень в організації.

Переваги та недоліки цього типу:

- прагне мати високий рівень IQ;
- воліє займатися глобальними проблемами;
- є ідейною особистістю з оригінальним і радикальним мисленням;

- більше уваги приділяє власним ідеям, ніж груповим пропозиціям;
- йому погано вдаються детальне опрацювання і самоорганізація.

Роль у колективі: інноватор. Такий менеджер орієнтований на діяльність, пов'язану з дослідженням і розробкою складних оригінальних проєктів, технологій, процесів і пристроїв. Успішно розробляє теоретичні обґрунтування та концепції складних проблем, особливо на стику різних напрямів. Видає якісно новий інтелектуальний продукт. Забезпечує прориви у начебто безвихідних інтелектуальних ситуаціях. Показує перспективу застосування своїх теорій і моделей. Успішно діє в рамках нових науково-дослідних напрямів. Перевіряє і вдосконалює сміливі теорії та гіпотези. Вирішує складні питання, що впливають із практичного використання нових передових підходів. Мислить нестандартно, продукує принципово нові ідеї та рішення. Перебуває у постійному інтелектуальному пошуку. Отримуючи інформацію з різних галузей знань, трансформує її у власну систему бачення світу.

Стиль управління – делегувальний. Це стиль, що передбачає передання більшої частини управлінських функцій керівникам нижчих рівнів управління. Делегування будується на принципах довіри та визнання за підлеглими достатнього професійного рівня, аби вирішувати поставлені перед ними завдання. Підлеглим надається можливість самостійного прийняття рішень та індивідуальної творчості в роботі. Керівник виступає в ролі креативного менеджера, здатного по-новому подивитися на проблему і запропонувати альтернативний варіант її вирішення. Він – противник будь-яких стереотипів. Нові ідеї у нього можуть виникати не тільки на базі накопиченого досвіду й отриманої інформації, а й завдяки інтуїтивному баченню нових перспектив і можливостей.

2. Експертний тип – особистість, здатна дати компетентну оцінку ідеї або проєкту, рішення або продукту на основі наявних знань, інформації про їхні цінності, призначення і вимоги, що висуваються до об'єкта оцінювання.

Основним критерієм визначення менеджера цього типу є наявність маркетингових здібностей, далекоглядності, здатності

точно оцінювати тенденції розвитку, їхню динаміку і здійснювати прогноз бізнес-процесів.

Переваги та недоліки типу:

- сприйнятливий до динаміки змін;
- володіє високим ступенем адаптованості та стресостійкості;
- уміє подавати інформацію у зручній для сприйняття формі;
- схильний до інерційності за відсутності зовнішніх активізуючих впливів;
- брак вольових і організаторських якостей.

Роль у колективі: консультант. Відстежує багатofакторні процеси і оцінює динаміку змін, що відбуваються як у внутрішньому, так у зовнішньому середовищі. Володіючи високою компетентністю у своїй галузі, швидко помічає як позитивні, так і негативні тенденції. Вміє точно і своєчасно визначати різні чинники – організаційного, технічного, економічного характеру. Здатний змінювати поточну ситуацію, бачити її можливі наслідки і виробляти необхідні рекомендації для оптимізації роботи. Завдяки стратегічному мисленню здійснює прогнозування різних ситуацій і проблем, що виникають у ході роботи організації. Визначає причини напружень у колективі й намічає заходи щодо їх усунення. На високому рівні проводить демонстрації перспективної техніки й технології, освоює нові ринки, влаштовує презентації, веде переговори, готує проекти довготривалої співпраці.

Стиль управління – консультативний. Він передбачає постійний обмін думками між фахівцями, а також максимальну компетентність керівника. Він має бути достатньо поінформованим, аби виступати в ролі експерта і консультанта при виникненні виробничих проблем. Він повинен мислити стратегічно, вловлювати тенденції розвитку проектів і правильно оцінювати кількість необхідних ресурсів. Колективні обговорення він спрямовує переважно на висунення нових перспективних ідей, концепцій та рекомендацій неформального характеру, а не на вироблення вказівок і санкцій.

3. Домінантний тип – особистість, орієнтована на підпорядкування інших своїй волі та нав'язування оточенню своїх думок і

рішень, схильна вирішувати більшість завдань і проблем вольовими методами.

Основний критерій визначення менеджера цього типу – лідерські та організаторські якості з високим рівнем “пробивних” здібностей на тлі постійної активності та внутрішньої агресивності.

Переваги та недоліки:

- уточнює групові завдання і розписує черговість операцій;
- схильний домінувати;
- за відсутності офіційного статусу може грати роль неформального лідера;
- орієнтований передусім на виробничо-технологічні аспекти діяльності;
- недооцінює значення інновацій для розвитку організації.

Роль у колективі: координатор. Це найвпливовіший та найавторитетніший член групи. Являє собою силовий центр усього колективу, оскільки тільки він здатний уміло координувати діяльність групи і чинити опір деструктивним чинникам. Уміє налагодити роботу так, щоб вона могла виконуватися, так би мовити, “на автопілоті”. Це прагматик, що переконує силою авторитету і логікою. Впевнено почуває себе в екстремальних ситуаціях, мобілізує людей для проривів на критичних ділянках, ефективно діє у складі штабів з ліквідації аварій та інших збоїв у нормальному функціонуванні виробництва та інфраструктури, відновлює порядок і дисципліну, забезпечує збереження матеріальних і фінансових ресурсів. Ефективно вирішує завдання зі створення виробничої інфраструктури, з перевірки і контролю діяльності, складання звітності, ліквідації “вузьких місць” на виробництві тощо.

Стиль управління – адміністративний. Це стиль, який передбачає принцип єдиноначальності і переважання вертикальних зв’язків над горизонтальними. Управління ведеться шляхом прямих наказів, розпоряджень і вказівок без необхідності зворотного зв’язку з боку підлеглих. Керівник зосереджує всі важелі управління в своїх руках, одноосібно несе відповідальність за всю роботу організації. Культивується жорстка координація діяльності співробітників і поточний контроль виконання завдань. Практикується застосування санкцій за адміністративні та виробничо-технологічні порушення.

4. Прагматичний тип – особистість, мотиви і поведінка якої засновані на отриманні конкретної користі й вигоди від результатів своєї діяльності.

Важливим діагностичним критерієм визначення менеджера цього типу слугує наявність підприємницьких та лідерських якостей, уміння гнучко проявляти свою волю, піклуватися про нагальні потреби підлеглих, умови праці й матеріальні ресурси.

Переваги та недоліки:

- дбає про створення комфортних умов для праці та відпочинку;
- успішно вирішує питання, пов'язані з естетичним оформленням продукції;
- виявляє реалізм і прагматичність щодо корисності та ефективності планованих заходів;
- сильно залежить від частих перепадів настрою і працездатності;
- має проблеми з оцінюванням перспективності запропонованих проектів.

Роль у колективі: практик. Організовує виконання практичних виробничих завдань, переважно адміністративно-господарського плану. Вміло розподіляє ресурси завдяки наявності вольових якостей та ділової кмітливості у поєднанні з гнучкою тактикою. Займається створенням сприятливих умов праці й відпочинку для поліпшення продуктивності роботи, облаштування навколишнього середовища, питаннями соціального забезпечення і обслуговування. Проводить культурно-масові заходи, приймає іноземні делегації, організовує інформаційне забезпечення, вирішує проблеми ергономіки та екології, дбає про оздоровлення колективу.

Стиль управління – клієнтоорієнтований. Практикується метод сегментації клієнтів, тобто формування відповідної бази з докладною інформацією про клієнтів. Культивується принцип інтерактивного спілкування з клієнтом із дотриманням зворотного зв'язку та використанням сучасних засобів комунікації. В рамках організації – це корпоративно-патерналістський стиль управління, заснований на авторитеті керівника, повазі до норм і правил організації, на громадському контролі й водночас на заохоченні ініціативи кожного. Характерні прояви: організаційна атрибутика,

колективні заходи, що формують почуття причетності й змагальності, навчально-виховні методи впливу, задіяність особистих стимулів і мотивації, постійне підвищення кваліфікації, поліпшення умов праці.

5. Продуктивний тип – особистість, головною метою якої є досягнення відчутних результатів своєї діяльності завдяки продуктивності й технологізації виробництва.

Критерієм визначення менеджера цього типу слугує виявлення в тестованого технологічності та ділової логіки як здатності вміло керувати бізнес-процесами.

Переваги та недоліки:

- перетворює ідеї в технології;
- не сприймає неапробованих і нереальних пропозицій;
- є надійним і цілеспрямованим організатором і виконавцем;
- потребує стабільної структури та матеріально-технічної бази;
- відчуває брак гнучкості й адаптованості в нових умовах;
- має труднощі при виникненні емоційно-психологічних проблем.

Роль у колективі: технолог. Переробляє ідеї у виробничі технології. Налагоджує технологічні процеси, дбає про їх упровадження у виробництво. Забезпечує виробництво товару, який відповідає технічним і споживчим стандартам. Займається питаннями технічного і ресурсового забезпечення. Стежить за дотриманням технологічних норм на виробництві. Експериментує з новою технікою і технологіями, впроваджує інновації за умови їхньої ефективності. Домагається найбільш раціонального використання наявних ресурсів, енергії та матеріалів.

Стиль управління – конструктивний. Основним принципом такого стилю є досягнення ефективності виробництва за рахунок таких факторів, як професіоналізм співробітників, оптимальне використання продуктивних технологій і ресурсів. На перший план в оцінюванні підлеглого виходять ділові якості: здатність правильно поставити завдання, координувати його виконання у процесі виробництва і забезпечувати відповідність товару технічним умовам і стандартам.

6. Аналітичний тип – особистість, здібності якої полягають в умінні мислити об'єктивно і логічно, вирішувати будь-яке завдання поетапно, чітко відокремлюючи головне від другорядного.

Основний критерій визначення менеджера цього типу – здатність послідовно і системно мислити, добре розбиратися у схемах і класифікаціях, створювати нові структури, об'єктивно оцінювати інформацію і факти.

Переваги та недоліки цього типу:

- уміє впорядковувати інформацію, що надходить;
- об'єктивно оцінює якості партнера – як позитивні, так і негативні;
- методичний і послідовний, усе розпочате доводить до кінця;
- відчуває труднощі в людських комунікаціях;
- брак толерантності щодо порушників соціальних норм.

Роль у колективі: систематизатор. Займається аналізом, упорядкуванням і систематизацією інформації, проектною діяльністю. Його роль полягає в об'єктивному критичному аналізі ідей і пропозицій. Він добре помічає недоліки в ідеях, планах і проектах, уміє обробляти великі масиви інформації. Здатний виокремити з маси ідей, народжених у результаті “мозкового штурму”, раціональні зерна. Правильно розставляє пріоритети. Ефективний у створенні організацій та їхніх структурних підрозділів чи груп під конкретні завдання. Забезпечує нормативну базу підприємства: технічну, юридичну, фінансову тощо. Займається проектуванням і впровадженням у виробництво автоматизованих та інформаційних систем, створює бази даних для різних підрозділів організації.

Стиль управління – формалістичний. Такий керівник неухильно дотримується регламенту: технологічних та інших стандартів, юридичних, фінансових, технічних, санітарно-гігієнічних, безпекових норм. Виробничий процес підпорядковується чіткому алгоритму, в якому кожен співробітник є елементом загальної системи, його функції, завдання, виробничі взаємовідносини заздалегідь прописані. Культивуються чітке планування, регулярна звітність, принцип ієрархії та субординації. Стиль передбачає наявність у керівника аналітичного об'єктивного мислення, уміння вибудовувати з окремих елементів логічну систему.

7. Комунікативний тип – особистість, яка вміє досягати своїх цілей завдяки здатності налагоджувати взаємозв'язки, шукати і створювати джерела і канали надходження інформації.

Головний критерій визначення менеджера цього типу – наявність комунікативних якостей: уміння продуктивно спілкуватися, налагоджувати корисні й перспективні зв'язки, постійно розширювати коло контактів для отримання необхідної для роботи інформації.

Переваги та недоліки:

- стійка особистість, не зациклована на своїх проблемах;
- ентузіаст, який вміє надихати інших;
- здатний зав'язувати багато зовнішніх контактів;
- схильний до прийняття суб'єктивних рішень;
- може ігнорувати фактори комфорту й матеріально-технічного забезпечення.

Роль у колективі: парламентар. Виконує функцію перемовника-комунікатора, віднаходить нових партнерів, нові можливості, ефективно веде переговори та притлумує конфлікти. Завдяки природній допитливості володіє широкою ерудицією, яка допомагає знаходити аргументи на захист своєї команди при виникненні конфліктної ситуації. Займається рекламуванням продукції та створенням сприятливого іміджу організації. Виконує роль сполучної ланки між менеджерами своєї організації та представниками інших фірм. Забезпечує зв'язки з громадськістю (public relations), проводить соціологічні опитування, публічні дискусії. Розробляє фірмовий стиль, улаштовує презентації, виставки, семінари та конференції, ділові ігри та тренінги, поширює останні досягнення науки й техніки. Постачає своїй групі нові ідеї та інформацію. Добре розуміє кон'юнктуру ринку і проблеми маркетингу.

Стиль управління – мотивувальний. Він передбачає використання різнобічних механізмів впливу на потенційного клієнта, пошук нових наукових підходів і технологій для привертання уваги споживачів. При цьому використовується широкий арсенал засобів – аудіальних, візуальних, презентаційних, бонусних.

8. Дипломатичний тип – особистість, яка вміє вирішувати проблеми, гнучко пристосовуючись до особливостей партнера й ситуативно регулюючи психологічну дистанцію у відносинах.

Головний діагностичний критерій визначення менеджера цього типу – емпатичність як здібність глибоко розуміти людей та їхні рушійні мотиви, вміння гармонізувати відносини в колективі, захищати інтереси своїх підлеглих дипломатичними способами, виявляти альтруїзм, співчуття і дієву допомогу всім, хто її потребує.

Переваги та недоліки:

- сприйнятливий до індивідуальних потреб і проблем інших;
- виявляє лояльність і до партнера, згладжує суперечності;
- бере на себе відповідальність за сприятливий психологічний клімат у групі;
- справляє незначний вплив на прийняття стратегічних організаційних рішень;
- має слабини щодо конкурентоспроможності та адаптації до нових умов.

Роль у колективі: гармонізатор. Оптимізує міжособистісні відносини і нейтралізує конфліктні ситуації. Усуває психологічні наслідки конфліктів, вирішує складні морально-етичні питання. Ця соціальна роль покликана згуртовувати колектив і робити робочу атмосферу комфортною. Саме він слугує “останньою інстанцією” або медіатором щодо винесення моральних вердиктів. Добрий порадижник і вихователь. Схильний до культурно-масової, профспілкової діяльності та гуманітарних акцій. Пропагує здоровий спосіб життя, бере участь у турпоходах тощо.

Стиль управління – колегіальний. Даний стиль передбачає в якості основного способу прийняття рішень консенсус, заснований на взаєморозумінні зі співробітниками. При цьому особиста відповідальність підміняється груповою або колективною. У підходах такого керівника переважають горизонтальні виробничі зв’язки за відсутності жорстких норм і регламентацій. Він контролює в основному кінцеві результати, робить наголос на самостійності та ініціативності виконавців. Стимулює співробітників шляхом публічного визнання заслуг талановитих людей.

Відмінності в типах менеджерів обумовлюють також різницю стилів управління, які проявляються в роботі з інформацією та персоналом. У цьому контексті можна виокремити менеджерів технократичного стилю з домінуванням логічного мислення та ме-

неджерів людиноцентричного стилю з переважаючою почуттєвою домінантою. Існують інноваційно та консервативно налаштовані типи менеджерів. Є управлінці, що мають уроджену схильність до планування, інші воліють діяти ситуативно. Одні типи менеджерів орієнтовані на широке та різноманітне коло завдань, інші – на вирішення вузьких проблем тощо.

Залежно від свого індивідуального стилю управління менеджер ставить цілі, формулює завдання, культивує корпоративні норми та цінності, які забезпечують ефективність діяльності підрозділу або організації.

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

В сучасному українському суспільстві відчувається нагальна потреба в конструктивних теоріях і нових соціальних технологіях, спрямованих на формування оптимальних оргструктур та методів ефективного управління організаціями. Нова соціальна ситуація практично сформувала соціальне замовлення на адресу дослідників вищеназваних проблем.

Перехід від індустріального та постіндустріального суспільства до інформаційного характеризується суттєвими змінами, пов'язаними із динамізацією соціальних процесів. Остання своєю чергою багато в чому обумовлена змінами у світогляді, орієнтації, цінностях, стратегії і тактиці діяльності організацій, які несуть на собі відбиток соціальних трансформацій в усіх сферах життя.

В період, коли планово-розподільна система поступається місцем ринковій, вільно-підприємницькій, на зміну жорсткій ієрархії та авторитарним методам управління приходять методи демократичні, менш формальні, що використовують переговори і консультації як найефективніші способи вирішення складних організаційних проблем. У зв'язку з цим зростає значення добору управлінської еліти, чий світогляд і методи управління повинні відповідати духові часу.

Кожний тип організації потребує людей, які за своїми соціально-психологічними якостями мають бути адекватними характеру організації, особливостям її функціонування, а також ідеології організації, її цілям, засобам їх досягнення тощо. Сучасному керівникові доводиться враховувати чимало підходів у роботі залежно від

різних факторів, аби вміти своєчасно адаптувати свою організацію до мінливих організаційних та громадських напрямів і тенденцій. Тільки такий підхід може забезпечити довготривалість, упорядкованість і ефективність роботи організації у процесі еволюції суспільства.

Для оптимізації діяльності організації її цілі, завдання і методи роботи повинні відповідати основним критеріям певних типів оргструктур. Знаючи, до якого інтегрального типу належить організація, можна оперативно визначити її основні характеристики та соціально-психологічні особливості, що мають як переваги, так і недоліки. Це дає можливість з'ясувати відповідність типу менеджера і його стилю керівництва даному типові оргструктури і виробити ефективні рекомендації щодо оптимального добору управлінських кадрів і корекції прийнятих рішень.

Тendenції розвитку сучасного суспільства такі, що досягнення ефективності у більшості сфер можливо не за рахунок кількісних факторів і матеріальних (сировинних) ресурсів, а завдяки поєднанню двох якісних факторів – людських та інформаційних ресурсів.

Оскільки головну роль в організації відіграють люди, першою важливою умовою її правильного функціонування є з'ясування того, хто саме повинен виконувати конкретне завдання. І фахівець із людського ресурсу в кожному випадку має визначати такого виконавця, який має для цього відповідні фізичні, психологічні, соціальні й інтелектуальні дані.

Люди, що входять в організації в якості соціальних компонентів, разом із технікою утворюють соціотехнічні системи. Єдина організаційна система досягає ефективності завдяки як узгодженості її внутрішніх елементів, так і високому ступеню адаптації до зовнішнього соціального середовища. В якості системотвірних виступають декілька чинників, які й розглянемо детальніше.

Нормативність – засіб соціальної регуляції поведінки індивідів і груп. За допомогою соціальних норм суспільство і соціальні групи спрямовують, контролюють, регулюють і оцінюють поведінку окремих індивідів.

Під нормативністю також слід розуміти як внутрішні, так і зовнішні норми. Внутрішні норми – це те, що пов'язане з ментальністю, що формує ті чи інші морально-етичні установки й цінності.

Зовнішні норми виражаються з урахуванням соціальної структури суспільства, інтересів групи, системи суспільних відносин і т. д. Норми – це сукупність правил соціальної “гри”, тобто комплексу технічних, організаційних, юридичних, економічних, морально-етичних, корпоративних установок, характерних для даної організації, які забезпечують їй оптимальне функціонування. Норми обумовлюють певні функції інтеграції, впорядкування і підтримки чинної системи суспільних відносин за допомогою оцінювання поведінки членів групи та їхньої мотивації.

Разом із тим в організаціях, пов’язаних з інноваційною діяльністю, нормативність є якістю, що перешкоджає творчому пошуку нових оптимальних рішень.

Креативність – здатність до створення якісно нового продукту, матеріального або інтелектуального, що забезпечує організації саморозвиток, конкурентоспроможність та здатність швидко реагувати на потреби, умови та виклики зовнішнього середовища.

Креативність є ознакою, протилежною нормативності, оскільки свобода творчості та плюралізм суперечать установленим нормам і правилам, якщо вони жорстко фіксовані у певних типах організацій, де це закономірно і бажано (наприклад, в армії, органах правопорядку і т. д.).

Інтегративність системи можна розглядати як комплекс окремих соціальних, політичних, економічних, культурних чинників, що сприяють:

- об’єднанню індивідів і груп у колективи;
- виникненню феномена згуртованості;
- встановленню оптимальних зв’язків між індивідами та організаціями.

Диференційність – розділення, розчленовування соціального цілого на частини, в даному контексті – роз’єднаність, автономність. Ця ознака виражає ступінь розділення за функціональними принципами, інтересами, цінностями, стилями поведінки, характером діяльності, рівнем життя тощо. На противагу інтегративності, орієнтованої на спрощення соціальної структури суспільства, диференційність веде до структурного ускладнення. Причина цього – в різноманітті індивідуальних форм, кількісному зростанні малих груп і організацій.

Інтегративність та диференційність, з одного боку, і нормативність та креативність, з другого, є протилежними за своєю суттю ознаками, здатними утворити дві достатньо змістовні дихотомії для аналізу діяльності організацій.

На перетині цих протилежних ознак можна побудувати ідентифікаційну модель (рис. 7), за допомогою якої аналізувати сильні та слабкі сторони будь-якої оргструктури заради оптимізації її діяльності. Дана модель дозволяє виокремлювати типи організацій та адекватні стилі управління за домінуванням певних системних ознак [37].

Поєднання двох суміжних ознак утворює чотири типи еталонних організаційних структур: інтеграційно-нормувальна, диференційно-нормувальна, інтеграційно-творча і диференційно-творча.

Рис. 7. Ідентифікаційна модель оптимізації діяльності оргструктур

1. **Інтеграційно-нормувальна структура** (поєднання ознак нормативності та інтегративності) характерна для *ієрархічної організації*. Оптимальним стилем управління, що забезпечує її ефективне функціонування, є *директивний стиль*.

Такий стиль управління застосовується в державних підприємствах і установах; в органах влади – виконавчої, законодавчої та судової; у виробничих організаціях; в армії та підприємствах військово-промислового комплексу; в контролюючих та фіскальних організаціях (фінансових, податкових тощо).

2. **Диференційно-нормувальна структура** (поєднання ознак нормативності та диференційності) є системоформуючим чинником для організацій *конкуруючого типу*. *Координуючий стиль* управління є найбільш оптимальним для таких організацій.

Даний стиль забезпечує ефективність у таких організаціях, як політичні партії та рухи, приватнопідприємницькі структури, різні корпорації і фірми, спортивні організації та команди, комерційні банки, акціонерні товариства і кооперативи, служби сервісу і т. п.

3. **Диференційно-творча структура** організації (поєднання ознак диференційності та креативності). На перетині цих ознак отримуємо *індивідуалістичний тип* організації. Ефективне функціонування такого типу організації забезпечує *консультативний стиль* управління.

До індивідуалістичних організацій належать такі, яким будь-яке нормування просто протипоказане через специфіку самого процесу індивідуальної творчості, що виражається в нетотожності індивіда його організаційній функції. Це різні творчі спільки: письменників, художників, композиторів, кінематографістів, журналістів; об'єднання за інтересами, аматорські клуби і т. д.

4. **Інтеграційно-творча структура** (поєднання ознак креативності та інтегративності) притаманна організаціям *консолідуючого типу*. Такі організації ефективніше працюють, якщо в них застосовується *колегіальний стиль* управління. Він є оптимальним для організації, яка функціонує на засадах колективної творчості й націленості на спільне завдання за відсутності жорстких норм і регламентацій. Інтеграція здійснюється за рахунок механізмів наслідування, навіювання, ідентифікації в результаті консультацій і обговорень, що ведуть до досягнення єдності та взаєморозуміння. Ієрархія не відіграє чільної ролі в управлінні такою структурою.

Система ролей формується на основі компетентності й кваліфікованості конкретних працівників.

Запорукою ефективності колегіального стилю управління є використання стільникової структури зв'язків, що забезпечує безліч шляхів проходження інформації, а значить оперативність її отримання, обробки та видачі. Іншою запорукою є використання керівником колективних, конгруентних форм прийняття рішень, що сприяє більш тісним функціональним зв'язкам і забезпечує цілісність команди.

Колегіальний стиль управління передбачає оптимальне поєднання єдиноначальності та консенсусу, незначну формалізацію і регламентацію діяльності працівників. За такого децентралізованого стилю контролюються більшою мірою кінцеві результати, а не проміжні, ставиться акцент на розвитку самостійності та ініціативності виконавців. Прихильники колегіальності підтримують постійні зв'язки з наукою, оскільки головним важелем модернізації виробництва є нові знання, відкриття, технології, високо цінують інформаційну відкритість, заохочують талановитих, неординарних особистостей. Такі керівники більше орієнтовані на критерії технічної або економічної раціональності. Згуртованість в організації вони створюють за рахунок спільності ідей і професійної належності.

До недоліків колегіального стилю управління слід віднести слабку персональну відповідальність за прийняті рішення, надмірне захоплення нарадами і засіданнями, схильність діяти ситуативно, на шкоду стратегічним цілям, недооцінювання важливості матеріальних чинників та розвитку інфраструктури організації.

До організацій консолідуючого типу належать науково-дослідні та проектні установи, театральні колективи, радіо-, кіно- і телевізійні студії, редакції видавництв та окремих засобів масової інформації і т. ін.

Таким чином, для створення успішного колективу необхідно знайти правильне поєднання як ділових, так і комунікативних якостей кожного співробітника, визначивши його оптимальну соціальну роль, і накреслити коло партнерів, з якими йому краще працювати в цільовій виробничій групі. На підставі отриманих даних можна визначити головні переваги, недоліки, професійний тип

претендента, доцільність введення його до кадрового резерву керівників підприємства або оптимального використання в іншій якості.

Найбільш ефективно організація працюватиме за умови правильного добору керівників та виконавців з оптимальним комплексом професійних та соціально-психологічних характеристик, які знаходять відображення в індивідуальній професіограмі та психограмі.

ВИСНОВКИ

На даному етапі в Україні не сформовано соціальне замовлення на соціально-психологічні технології добору здібних та компетентних особистостей для різних соціальних сфер. Такий стан речей можна пояснити кількома причинами. Перша лежить у площині етнопсихології, специфіки національної ментальності, того феномена, що має назву “соціетальна психіка”.

Особливості структури соціетальної психіки, досліджені у вітчизняній психологічній та соціологічній науці [15], дають підставу констатувати, що в дихотомії “традиційність – інноваційність” спостерігається домінування традиційних консервативних тенденцій у мисленні та поведінці. Таке домінування формує негативізм або індиферентність стосовно таких інновацій, як соціально-психологічні технології, зокрема в таких сферах, як освіта й менеджмент.

Друга причина має суто суб’єктивний характер та пов’язана с особистісними якостями людей, відповідальних за прийняття рішень та вибір пріоритетних напрямів у різних суспільних сферах – політиці, економіці, науці, культурі. Незрілість громадянського суспільства, переважання кланових, споживацьких цінностей та відносин у владних і політичних структурах над демократичними культивують відповідну ментальність у представників вітчизняної еліти. Внаслідок цього творчі високопрофесійні фахівці шукають можливостей використання свого потенціалу там, де є попит на їхні знання і уміння, збільшуючи число мізків та рук, що відпливають за рубіж.

За таких умов вирішення багатьох нагальних проблем подальшого розвитку нашої країни вбачається на шляху модернізації і технологізації процесів у різних сферах життя через застосування інноваційних підходів, у тому числі особистісно зорієнтованих з урахуванням варіативності типів, та через розробку на цій базі ефективних соціально-психологічних технологій.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с нем., вступ. ст. А. М. Боковой – М.: Фонд “За экономическую грамотность”, 1995. – 291 с. – (Б-ка зарубежной психологии).
2. Айзенк Г., Кэмин Л. Природа интеллекта – битва за разум: Как формируются умственные способности = Intelligence: the battle for the mind. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 352 с.
3. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах – М.: Сов.радио, 1977. – 272 с.
4. Алексеев А. А., Громова Л. А. Психометрия для менеджеров. – Л.: Знание, 1991. – 164 с.
5. Ананьев Б. Г. Психологическая структура человека как субъекта // Человек и общество / Под ред. Б. Г. Ананьева. – Л., 1967. Вып. 2.
6. Аугустинавичюте А. Соционика. – М.: Черная Белка, 2008. – 568 с.
7. Братусь Б. С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
8. Брунер Дж. Процесс обучения / Пер. с англ. – М., 1962.
9. Бурлачук Л. Ф., Коржова Е. Ю. Психология жизненных ситуаций: Учебное пособие. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.
10. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика. – СПб.: Питер, 2006. – 351 с.
11. Гамезо М. В., Неволлин И. Ф. Психосемиотические аспекты проблем познавательной деятельности и общения. – М., 1983.
12. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
13. Гуленко В. В., Тыщенко В. П. Юнг в школе: Учебно-методическое пособие. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 270 с.
14. Гуленко В. В. Менеджмент слаженной команды. – Новосибирск: РИПЭЛ, 1995.

15. *Донченко Е. А.* Социетальная психика. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.
16. *Доротюк В. І., Іванушкін К. Ю., Овчаров А. О.* Системні підходи до розв'язання проблеми профільного навчання // Вересень: Науково-методичний, освітній журнал. 2004. Квітень. С. 37–41.
17. *Жариков Е. С., Крушельницький Е. Л.* О тебе и для тебя. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
18. *Кемпински А.* Экзистенциальная психиатрия. – М.: Изд-во “Совершенство”, 1998. – 320 с.
19. *Климов Е. А.* Человек как субъект труда и проблемы психологии // Вопросы психологии. – 1984. – № 4.
20. Концепція профільного навчання в старшій школі (проект). – К.: Вид-во Інституту педагогіки АПН України, 2003. – 16 с.
21. *Красовицький М. Ю.* Старша школа США: особливості сучасної організації та зміст освіти. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – С. 144–155.
22. *Леднев В. С.* Научное образование: развитие способностей к научному творчеству. – М.: МГАУ, 2002. – 120 с.
23. *Левин К.* Динамическая психология: Избранные труды / Под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой. – М.: Смысл, 2001.
24. *Ліщинська О. А.* Основи індивідуального психологічного консультування для початківців: Навчальний посібник. – К.: КСУ, 2004. – 85 с.
25. *Маслоу А. Г.* Мотивация и личность. – СПб., 1999. – С. 77–106.
26. *Мегедь В., Овчаров А.* Учитесь эффективно управлять людьми. – Ровно: ППФ “Волинські обереги”, 2000. – С. 51–55.
27. *Мегедь В., Овчаров А.* Характеры и отношения. – М.: Армада-пресс, 2002. – 704 с.
28. *Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 707 с.
29. *Обозов Н. Н., Щекин Г. В.* Психология работы с людьми. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 205 с.
30. *Овчинников Б. В., Павлов К. В., Владимирова И. М.* Ваш психологический тип. – СПб.: “Андреев и сыновья”. – 1994. – 239 с.

31. *Оллорт Г.* Личность: проблема науки или искусства? // Психология личности. – М., 1982. – С. 106–107.

32. *Овчаров А.* Путь к личности: Для тех, кто работает с подростками. – Новосибирск: РИПЭЛ, 1992. – 56 с.

33. *Овчаров А. О.* Психодіагностична технологія визначення напрямку профілізації дітей молодшого шкільного віку // Початкова школа. 2009. – № 2. – С. 151–158.

34. *Овчаров А. О.* Особистісно орієнтовані підходи в управлінні персоналом // Соціальна психологія. – 2011. – №5. – С. 146–153.

35. *Овчаров А. О.* Використання системного, процесного та ситуативного підходів у конструюванні особистісно зорієнтованих соціально-психологічних технологій // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія “Психологічні науки: проблеми і здобутки”. – К.: – КиМУ, 2011. Вип. 3. – С. 142–154.

36. *Овчаров А. А.* Сильные функции и выбор социальной роли // Менеджмент и кадры. – 2007. – №12 (48). – С. 34–37.

37. *Овчаров А. О.* На шляху до оптимізації діяльності організаційних структур // Вісник Національної академії наук України. – 1998. – №11–12. – С. 73–80.

38. *Перлз Ф.* Эго, голод и агрессия / Под ред. Д. Н. Хломова; пер. с англ. Н. Б. Кедровой, А. Н. Кострикова. – М.: Смысл, 2005.

39. *Пиаже Ж.* Вибрані психологічні праці / Пер. з франц. – М., 1969.

40. *Платонов К. К.* Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 256 с.

41. *Райгородский Д. Я.* Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие. – Самара: БАХРАХ-М, 2001.

42. *Ранк О.* Травма рождения и её значение для психоанализа. – М.: Когито-Центр, 2009.

43. *Рибалка В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: “Букаєв”, 2009. – 575 с.

44. *Роджерс К. Р.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Пер. с англ. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.

45. *Салливан Г. С.* Интерперсональная теория психиатрии. / Пер. с англ. О. Исаковой. – СПб.: Ювента; М.: КСП+, 1999. – 347 с.

46. Тест Дж. Голланда // *Елисеев О. П.* Практикум по психологии личности. – СПб., 2003. – С. 386–389.
47. *Фромм Э.* Бегство от свободы. – М.: АСТ, 2011. – 288 с.
48. *Хорни К.* Невротическая личность нашего времени: Самоанализ. – М.: Прогресс, Универс, 1993. – 480 с.
49. *Хьелл Л., Зиглер Д.* Теории личности. – СПб.: Питер, 2009. – 607 с.
50. *Юнг К. Г.* Психологические типы. – СПб: Ювента; М.: Прогресс, Универс. – 1995. – 720 с.
51. *Юнг К. Г.* Тэвистокские лекции. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998. – 295 с.
52. *Buchler J.* The Concept of Method. – N. Y.: Columbia University Press, 1961.
53. *Churchman C. W.* Challenge to Reason. – N. Y.: McGraw Hill, 1968.
54. Communicating Beyond Our Differences: Introducing the Psycho-Geometrics System (Prentice-Hall/Jade Ink, 1989/1996).
55. *Harrison A. F., Bramson R. M.* The Art of Thinking. – N.Y.: Berkley Books, 1984.
56. *Keirsey D., Bates M.* Please Understand Me. Character and Temperament Types. – Gnoseology Books Ltd. 1984.
57. Myers – Briggs Type Indicator. – Palo Alto (California), Consulting Psychologist Press, Inc., 1962.
58. *Mischel W.* (1979). On the Interface of Cognition and Personality: Beyond the Person-Situation Debate // *American Psychologist.* 34, 740–754.

Наукове видання

Овчаров Анатолій Олександрович

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД**

Монографія

Літературне редагування *Ю. Г. Медюка*

Макет і технічна редакція *Л. П. Черниш*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

Підписано до друку 11.09.2013 р. Формат 60х84 1/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,5.

Замовлення № 1189. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс-ЛТД”
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000 р.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29.

Тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05

E-mail: marketing@imex.net
